

ศึกษาวิเคราะห์ผัสสเจตสิกเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต
AN ANALYTICAL STUDY OF *PHASSA CETASIKA*
FOR DEVELOPING THE QUALITY OF LIFE

MISS YAN KWAY SHAO

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาวิเคราะห์ผลสังเกตเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

MISS YAN KWAY SHAO

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**An Analytical study of *Phassa Cetasika*
for developing the quality of life**

Miss Yan Kway Shao

A Thesis Submitted in Partial Fullfilment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkorntajavidyalaya University
C.E 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง
“ศึกษาวิเคราะห์ผัสสะเจตสิกเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมปурณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระมหาสมปурณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

ประธานกรรมการ

(ผศ. ดร.มนตรี สิริโรจนานันท์)

กรรมการ

(รศ. ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร)

กรรมการ

(ดร.อรชร ไกรจักร์)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

รศ. ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร

ประธานกรรมการ

ดร.อรชร ไกรจักร์

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(MISS YAN KWAY SHAO)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาวิเคราะห์ผัสสเจตสิกเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต
ผู้วิจัย : MISS YAN KWAY SHAO
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: รศ. ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร, ป.ธ. ๙, พธ.บ. (ปรัชญา),
พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
: ดร.อรชร ไกรจักร์, ป.บัณฑิต (พระไตรปิฎกศึกษา), บธ.บ. (การตลาด),
บธ.ม. (การตลาด), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๑๘ มีนาคม ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์ผัสสเจตสิกเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อคือ ๑) เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องผัสสเจตสิกในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาสภาพปัญหาของมนุษย์อันเกิดจากผัสสเจตสิก ๓) เพื่อวิเคราะห์ผัสสเจตสิกเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต การวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการค้นคว้าวิจัยเอกสารและออกแบบสัมภาษณ์

ผลการศึกษาพบว่า ผัสสะ หมายถึงภาวะการกระทบ ส่วนผัสสเจตสิก หมายถึงสภาวะที่กระทบอารมณ์ที่เกิดขึ้นในจิตใจ ซึ่งทำหน้าที่เชื่อมการรับรู้โลก เช่น ตาเห็นรูปเกิดการรับรู้ทางจักขุ เรียกว่าจักขุวิญญาณ หูได้ฟังเสียงเกิดการรับรู้ทางโสต เรียกว่าโสตวิญญาณ เป็นต้น ผัสสเจตสิกนั้น มีอิทธิพลสำคัญแก่มนุษย์ทุกคนที่มีระบบประสาทที่ดี

โดยปกติตามธรรมชาติ มนุษย์ดำรงชีวิตด้วยการรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๖ ตั้งแต่เกิดจนถึงวันตาย เมื่อมนุษย์ยังมีชีวิตอยู่กระบวนการแห่งการรับรู้นี้ย่อมเกิดขึ้นตลอดเวลา ยกเว้นเวลาหลับ ดังนั้น ปัญหาในชีวิตมนุษย์ทั้งความขาดสติ มีอคติ ขาดการแยกแยะสิ่งสำคัญและไม่สำคัญ เป็นต้น ล้วนมีที่มาจากการรับรู้ทางอารมณ์ หรือ ผัสสเจตสิก

การเรียนรู้กระบวนการแห่งผัสสะ เป็นการนำหลักมาประยุกต์ให้เกิดผลเป็นรูปธรรมด้วย อาศัย ๕ (ส) คือ สีละ สังวร สติ สัมปชัญญะ สังเลขา และสมาธิ เป็นเครื่องกำกับการรับรู้ ที่เกิดขึ้นในชีวิตแต่ละช่วงแต่ละวัน โดยมนุษย์เราสามารถนำกระบวนการนี้มาประยุกต์พัฒนาชีวิต ที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ หรือทางสังคม ซึ่งการศึกษากระบวนการการรับรู้ทางอารมณ์ ที่ถูกทาง อารมณ์ก็จะพัฒนาไปในระบบธรรมตาของผัสสเจตสิก ไม่ว่าจะจะเป็นชีวิตในระดับโลกิยะ หรือชีวิตในโลกุตระ

Thesis title : An Analytical Study of *Phassa Cetasika* for Developing the Quality of Life

Researcher : Miss Yan Kway Shao

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Assoc. Prof. Dr. Samitthipol Natnimit, Pali IX, B.A. (Phylosophy) M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

: Dr. Orachorn Krichackra, Grad. (Tipitaka Studies), B.A. (Marketing), M.B.A. (Marketing), Ph.D. (Buddhism Studies)

Date of Graduation : March 18, 2019

Abstract

This thesis consists of three objectives: 1) to study the teachings of the Buddha about “*Phassa cetasika*”, 2. to study the problematic scheme of human beings as a result of Phassa, and 3. to analyze phassa cetasika (contact-mental sector) for developing the life This work is a qualitative one applying literature reviews and field data gathering through interviews.

The results show that *Phassa* is the act of contact, while *Phassa Cetasika* is the nature occurred as a result of contacting between mind and emotion. Its duty is to reflect the thoughts, when the eyes are contacted to the pictures, the visionary consciousness occurs. When the ears are contacted to the sound, the auditory consciousness occurs, as such. *Phassa cetasika* plays an important role in good-conditioned sensory perceptions of human beings.

From birth to death, human beings are always in contact with the six sensual organs emotions, as a result people are overwhelmed with problematic lifestyles which is the fruit from contacting nature of *Phassa* between mind and emotion. Unconsciousness, prejudice, unawareness of inportance.

The analysis of phenomenon of *Phassa cetasika* brings about tangible paradigm, Including five elements, Sila, sangvara, sati, sampajanya, sallekha and samadhi which is simply mind over all matters when we are mindful toward our all actions in life. This study will benefit all livings if they adopt the notions to apply in daily life when in contact with everything no matter what environment they are, from microscopic individual, to macro dynamic society and mankind as a whole. Is the process of knowing the emotional perception is in a right way, our minds develop towards the actual erupting emotions no matter what levels of minds, mundane or super mundane”

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จได้ก็ด้วยความเมตตาอย่างยิ่งจากอาจารย์ที่ปรึกษาทุกท่านคือ ประธานกรรมการ รศ. ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร กรรมการ ดร.อรชร ไกรจักร์ ที่สละเวลาอันมีค่า ตรวจแก้ไขและให้คำแนะนำมาโดยตลอด ขอขอบพระคุณ พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล นิสฺสํวณฺโณ (ป.ธ. ๙ และอาจารย์ จำรูญ ธรรมดา ที่เป็นผู้นำทางเข้าสู่แดนพุทธภูมิที่เป็นโลกภายใน ที่มีแสงสว่าง อันเกิดจําปัญหา ทำให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นธรรมะอัน ศักดิ์สิทธิ์ คือความจริงของชีวิต ที่เรียกว่าพระอภิธรรม จบภายในระยะเวลาที่กำหนดใน ๗ ปี ๖ เดือน เป็นสะพานที่นำเข้าสู่การศึกษาพระพุทธศาสนามหาบัณฑิต ขอขอบคุณอาจารย์ จำรูญ ธรรมดา อีก ครั้งที่ค้นข้อมูลแปลบาลีจากคัมภีร์พระไตรปิฎกพม่า ไทยและจากหนังสืออื่น ๆ ทั่วไป พร้อม คำแนะนำ ขอขอบพระคุณ บิดามารดาผู้ให้กำเนิดชีวิตที่ได้พบพระพุทธศาสนา ขอขอบคุณ ผู้ทรงคุณวุฒิที่เมตตาให้สัมภาษณ์ทุกท่าน ขอขอบพระคุณอาจารย์ผู้เมตตาตรวจเครื่องสัมภาษณ์ คือ ผศ. ดร. แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม ผศ. ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน และ ผศ.ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์

ขอขอบคุณคณาจารย์บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่มีส่วนร่วมให้ความรู้การศึกษา คำชี้แนะ และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนเพื่อนนิสิตผู้ร่วมชั้น รุ่น ๒๙ ทุกท่านที่มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ขอขอบคุณ ผศ. ดร. แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม ที่พิจารณาให้เข้า รับทุนการศึกษาจาก พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต, ป.ธ. ๙, ศ. ดร.) ในโอกาสครบรอบอายุ วัฒนมงคล ๖๒ ปี

บุญกุศลและประโยชน์ของวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ผู้วิจัยขออุทิศส่วนบุญกุศลแด่มารดาบิดา และครูบาอาจารย์ตลอดจนผู้มีอุปการคุณที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับผู้วิจัยทุกท่านตลอดจนสิ่งมีชีวิตทุก ตัวตน ผู้วิจัยหวังว่าวิทยานิพนธ์นี้คงเป็นประโยชน์ต่อมวลมนุษย์ที่จะศึกษาปฏิบัติตามหลักพระธรรม คำสอนสวดมนต์ภาวนา ตามหลักพระพุทธศาสนา ผู้ปฏิบัติจะพบกับความอัศจรรย์ของพระธรรมได้ ล้มรสแห่งพระธรรมก็จะได้รับปริญญาชีวิต

ผู้วิจัยขอบูชาคุณของ คุณพระศรีรัตนตรัย คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์ ครูอาจารย์และ คุณบิดามารดา อำนาจแห่งบุญบารมี ขออวยพรให้ทุกท่านให้มีดวงตาเห็นธรรมมีสัมมาทิฐิในระหว่าง ทางที่กำลังเดินในแดนแห่งสังสารวัฏได้มีมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติจนกว่าจะพ้น ทุกข์ดับกิเลส

Miss Yan Kway Shao

๑๕ มีนาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๗
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ ผัสสเจตสิกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๙
๒.๑ ความหมายของผัสสเจตสิก	๙
๒.๒ ลักษณะที่จตุกกะของผัสสเจตสิก	๑๒
๒.๒.๑ สภาวะลักษณะของผัสสเจตสิก	๑๒
๒.๒.๒ รส ๒ ประการ ของผัสสเจตสิก	๑๓
๒.๒.๓ ปัจจุภูมฺฐาน ของผัสสเจตสิก	๑๔
๒.๒.๔ ปทัฏฐฐาน ของผัสสเจตสิก	๑๕
๒.๓ ประเภทของผัสสเจตสิก	๑๘
๒.๓.๑ ผัสสละ ๖ ประเภท	๑๘
๒.๓.๒ ผัสสละ ๓๒ ประเภท	๑๙
๒.๓.๓ ผัสสละ ๘๙ ประเภท	๑๙
๒.๔ ความสำคัญของผัสสเจตสิก	๒๐

๒.๔.๑	ผัสสะที่ก่อให้เกิดเวทนา ๓ ประการ	๒๑
๒.๔.๒	ผัสสะที่ก่อให้เกิดทุกข์และสุขต่างๆ	๒๕
๒.๕	ผัสสะในปัจจุสมุปบาท	๓๕
๒.๕.๑	นัยในพระสูตร (สุดตันตนัย)	๓๖
๒.๕.๒	นัยในพระอภิธรรม (อภิธรรมนัย)	๓๖
๒.๖	ผัสสะในปฏฐาน	๓๗
๒.๗	ผัสสะที่สัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์	๓๘
๒.๘	สรุป	๔๐
บทที่ ๓	สภาพปัญหาของมนุษย์อันเกิดจากผัสสเจตสิก	๔๑
๓.๑	ปัญหาทางกายอันเกิดจากผัสสะ	๔๑
๓.๑.๑	ปัญหาและวิธีการแก้ปัญหอันเนื่องมาจากผัสสะ	๔๔
๓.๑.๒	อิทธิพลของผัสสะที่เกิดขึ้นทางจักขุทวาร	๔๗
๓.๑.๓	อิทธิพลของผัสสะที่เกิดขึ้นทางโสตทวาร	๕๔
๓.๑.๔	อิทธิพลของผัสสะที่เกิดขึ้นทางฆานทวาร	๕๕
๓.๑.๕	อิทธิพลของผัสสะที่เกิดขึ้นทางชีวหาทวาร	๕๖
๓.๑.๖	อิทธิพลของผัสสะที่เกิดขึ้นทางกายทวาร	๕๗
๓.๑.๗	อิทธิพลของผัสสะที่เกิดขึ้นทางมโนทวาร	๕๙
๓.๑.๘	สรุปสภาพธรรมต้นเหตุของผัสสะที่เป็นปัญหาของมนุษย์	๖๒
๓.๒	ปัญหาทางจิตใจอันเกิดจากผัสสะ	๖๖
๓.๓	บทสรุป	๗๒
บทที่ ๔	วิเคราะห์ผัสสเจตสิกและการนำมาพัฒนาชีวิต	๗๔
๔.๑	การประยุกต์ผัสสะกับการพัฒนาชีวิตด้านกาย	๗๔
๔.๒	การประยุกต์ผัสสะกับการพัฒนาชีวิตด้านจิตใจ	๘๒
๔.๓	การประยุกต์ผัสสะกับการพัฒนาชีวิตด้านปัญญา	๘๙
๔.๔	การพัฒนาคุณภาพชีวิตจากคำสัมภาษณ์ของผู้ทรงคุณวุฒิ	๙๓
๔.๕	สรุปผลการวิเคราะห์	๙๖
บทที่ ๕	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๑๐๓
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๐๔

๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๑๐๕
๕.๒.๑	ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษาไปใช้	๑๐๕
๕.๒.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป	๑๐๕
	บรรณานุกรม	๑๐๗
	ภาคผนวก	๑๑๐
	ประวัติผู้วิจัย	๑๒๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. การใช้อักษรย่อชื่อคัมภีร์

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้ข้อมูลอ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปกรณ์วิเสสภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรียงตามคัมภีร์ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.มหา. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาบาลี)
วิ.ม. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป. (บาลี)	=	วินัยปิฎก	ปริวารบาลี	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (บาลี)	=	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกบาลี	(ภาษาไทย)
ม.ม. (บาลี)	=	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.อุ. (บาลี)	=	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสกบาลี	(ภาษาไทย)
ส.ส. (บาลี)	=	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข. (บาลี)	=	สังยุตตนิกาย	ชั้นธวารวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ม. (บาลี)	=	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรคบาลี	(ภาษาไทย)
อง.เอกก. (บาลี)	=	องคฺตุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก. (บาลี)	=	องคฺตุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (บาลี)	=	องคฺตุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (บาลี)	=	องคฺตุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (บาลี)	=	องคฺตุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)

ช.เถร. (บาลี) =	ชุททกนิกาย	เถรคาถาบาลี	(ภาษาไทย)
ช.ชา. (บาลี) =	ชุททกนิกาย	ชาตกบาลี	(ภาษาไทย)
ช.ม. (บาลี) =	ชุททกนิกาย	มหานิทเทศบาลี	(ภาษาไทย)
ช.ป. (บาลี) =	ชุททกนิกาย	ปฏิสัมภิตามรรคบาลี	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (บาลี) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณีบาลี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (บาลี) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ธ. (บาลี) =	อภิธรรมปิฎก	ธาทุกถาบาลี	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ. (บาลี) =	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทีกาภิกขุวิภังค-ปริวารอฏฐกถา
----------------	-----------	--------------------------------------

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. (บาลี) =	ทีฆนิกาย	สุมงคลวิลาสินี	สีลกขณธวคคอฏฐกถา
ที.ม.อ. (บาลี) =	ทีฆนิกาย	สุมงคลวิลาสินี	สีลกขณธวคคอฏฐกถา
ม.ม.อ. (บาลี) =	มชฌิมนิกาย	ปปลยจสุทนี	มูลปณณาสกอฏฐกถา
อง.จตุกก.อ. (บาลี) =	องคฺตุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	ติกนิปาตอฏฐกถา
อง.อฏฐก.อ. (บาลี) =	องคฺตุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	อฏฐกนิปาตอฏฐกถา
อง.ทสก.อ. (บาลี) =	องคฺตุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	ทสกนิปาตอฏฐกถา
ช.อิติ.อ. (บาลี) =	ชุททกนิกาย	ปรมตถทีปนี	อิติวุตตกอฏฐกถา
ช.ธ.อ. (บาลี) =	ชุททกนิกาย	ธम्मปทอฏฐกถา	
ช.ชา.อ. (บาลี) =	ชุททกนิกาย	ชาตกอฏฐกถา	

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ปณจก.อ. (บาลี) =	อภิธมมปิฎก	ปณจกปรณอฏฐกถา
----------------------	------------	---------------

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.มหาฎีกา (บาลี) =	ปรมตถมถุสา	วิสุทฺธิมคคมมหาฎีกา
---------------------------	------------	---------------------

ข. การใช้หมายเลขย่อ

พระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย จะแจ้ง เล่ม/ข้อ/หน้า เช่น วิ.มหา. (บาลี) ๒/๓๗๓/๒๘๘, วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๗๓/๒๘๘. หมายถึง วิ.มหา. วินัยปิฎก มหาวิภังคปาลี เล่ม ๒ ข้อ

๓๗๓ หน้า ๒๘๘ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก และวินยปิฎก มหาวิงค์ เล่ม ๒ ข้อ ๓๗๓ หน้า ๔๙๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อรรถกถาบาลีและอรรถกถาภาษาไทย จะแจ้ง เล่ม/หน้า ที่ไม่จัดเป็นลำดับเล่ม จะแจ้ง หน้า เช่น ชุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๓๓-๔๗ หมายถึง ชุททกนิกาย มจรตถวิลาสิณี พุทธวิธีอรรถกถา ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา

ฎีกาภาษาบาลี จะแจ้งเล่ม ข้อ/หน้า เช่น วิมตี.ฎีกา (บาลี) ๑/๗๐ หมายถึง วิมตีวินนที วินยปิฎกฎีกา เล่ม ๑ หน้า ๗๐ ฉบับมหาจุฬาฎีกา

ปกรณ์วิเสส ภาษาบาลี จะแจ้ง เล่ม/หน้า ที่ไม่จัดเป็นลำดับเล่ม จะแจ้ง หน้า เช่น วิสุทธ. (บาลี) ๑/๑๖-๑๗ หมายถึง วิสุทธิมคคปกรณ์ เล่ม ๑ หน้า ๑๖-๑๗ มลินท. (บาลี) ๑๗๓ หมายถึง มลินทปญหปกรณ์ หน้า ๑๗๓ ฉบับมหาจุฬาปกรณ์วิเสส

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คำว่าสัมผัส (ผัสสะ) ในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีเนื้อหาความหมายกว้างขวางครอบคลุมหลักพุทธธรรมทั้งหมด ผู้ที่ทำการศึกษาศึกษาและปฏิบัติ โดยส่วนหนึ่งนำหลักการในการนำผัสสะ (สัมผัส) ไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยสามารถพิจารณาตามหน้าที่ของผัสสะว่ามีองค์ประกอบอย่างไร ทำงานอย่างไร เกิดขึ้นได้อย่างไร และดับไปได้อย่างไร ผัสสะมีองค์ธรรมสามอย่างประชุมพร้อมกันคืออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และวิญญาณ ๖ องค์ธรรมทั้งสามอย่างนี้ตัวผัสสะเองไม่ได้ทำกรรมดีกรรมชั่วอะไร เป็นเพียงธรรมชาติที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของเขาเอง ไม่มีใครสร้างหรือไปบังคับหรือห้ามเขาได้^๑

สัมผัส หรือ ผัสสะ จัดว่าเป็นสิ่งที่เกื้อกูลให้สรรพสัตว์มีชีวิตดำรงอยู่ได้ ในทางอภิธรรมเรียกสัมผัสในอีกชื่อหนึ่งว่า “อาหาร” แปลว่า สิ่งที่น่ามาซึ่งเวทนา^๒ พระพุทธองค์ทรงแสดงสัมผัส คืออาหาร ว่าเป็นสิ่งหนึ่งทีเกื้อกูลต่อการดำรงอยู่ของสรรพสัตว์^๓ และ การปฏิสนธิวิญญาณ^๔

ในกระบวนการรับรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง การใช้ชีวิตของมนุษย์ทุกๆ วันต้องพบต้องเจอกับอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์คืออารมณ์ที่น่าปรารถนาและที่ไม่น่าปรารถนาเมื่อสัมผัสทางอายตนะทั้งภายในและภายนอก ภายในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ภายนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณัทพะ

^๑พระสมศักดิ์ มนิสโร (ดีเสมอ), “ศึกษาผัสสะในพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐.

^๒ช.ธ.อ. (บาลี) ๑/๖๔/๔๓๒.

^๓ม.ม. (บาลี) ๑๒/๙๐/๘๔, ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๒๑๓ โดยจำแนกเป็นประเภท ๑. กพเพ็การอาหาร (กพเพ็การอาหาร) หรือ โอชรูป (สารอาหาร) ๒. ผัสสาหาร (ผัสสะ อาหาร) หรือ ผัสสะเจตสิก คือ ธรรมที่เกิดพร้อมกับจิตและทำหน้าที่เชื่อมจิตและสัมผัสธรรมทั้งหลายให้เข้าถึงหรือกระทบกับอารมณ์ ๓. มโนสังญเจตนาหาร (มโนสังญเจตนาอาหาร) หรือ เจตนาเจตสิก คือ ธรรมที่ทำหน้าที่ชักจูงนำจิต และ สัมผัสธรรมให้เข้าถึงอารมณ์นั้นๆ ๔. วิญญาณาหาร (วิญญาณ อาหาร) หรือ ปฏิสนธิวิญญาณ

^๔ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๕๓, ส.น.อ. (บาลี) ๒/๔๑๖.

และธรรมมารมณฺ์ ทุกชีวิตต้องเจอกับสิ่งเหล่านี้ในการใช้ชีวิตประจำวัน เมื่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดมากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เวทนาก็ย่อมเกิดขึ้นจะเป็นสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ก็ตาม ถ้ามีโยนิโสมนสิการ รู้จักใช้ปัญญาสิ่งที่ถูกกระทบนั้นก็ไม่เป็นทุกข์ แต่ถ้าไม่มีสติรู้ไม่ทันกรรมกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองก่อให้เกิดโทสะ ควบคุมอารมณ์ไม่ได้ ผลร้ายที่ตามมานั้นก็เกิดอาฆาตพยาบาท เกิดความคิดที่ผิดเป็นมิจฉาทิฐิ เพราะความสัมพันธ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนั่นเอง การฆ่าฟันกันจึงเกิดขึ้นได้ก็เนื่องด้วยผัสสะเป็นต้นเหตุ ในส่วนที่เป็นอริยธรรมนั้น คือ อารมณ์ที่น่าปรารถนาต้องการอยากได้ อยากมี อยากพบเห็น ได้แก่ กามคุณ ๕ คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสที่ดีชวนให้รักให้ชอบใจและเป็นโลกธรรมในส่วนที่ดี ๔ ที่เรียกว่า ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข นั้นเอง สรรพสัตว์ทั้งหลาย หากไม่มีผัสสะ ก็ย่อมไม่สามารถรับรส อารมณ์และเสวยเวทนาใดๆ ได้เลย ก็ด้วยเหตุที่ผัสสะเจตสิกเป็นตัวนำเอาผลธรรมคือเวทนามาให้ ดังนั้น ผัสสะจึงได้ชื่อเรียกว่า อาหาร

สภาพสังคมในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เป็นยุคของเทคโนโลยี ที่นำคุณธรรม จริยธรรมแห่งวิชาชีพของมนุษย์ ซึ่งแตกต่างไปจากยุคก่อนหน้านี้นี้ ขณะที่อีกมุมหนึ่งสังคมไทยยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา และ ได้รับการหล่อหลอมจากหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา วิถีชีวิตคนไทยส่วนใหญ่ตั้งแต่เกิดเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนามาโดยตลอด แต่ปัจจุบันเกิดปัญหาขึ้นหลายๆ ด้าน ทั้งปัญหาด้านการเมือง ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านสังคม ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งปัญหาต่างๆ เหล่านี้ มีสาเหตุเกิดจากกิเลส ๓ ตัว ได้แก่ ๑. ความมีโลภะ ความอยากได้ ความอยากมี ความอยากเป็น ทำให้ต้องดิ้นรนแสวงหาต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด บางคนแสวงหาด้วยสุจริตไม่ได้ก็แสวงหาด้วยความทุจริต จึงหาความสงบสุขในชีวิตไม่ได้ ๒. ความมีโทสะ ความโกรธ คิดประทุษร้ายผู้อื่นความอาฆาตพยาบาท ซึ่งเมื่อมีการอยู่ร่วมกันย่อมต้องมีกระทบกระทั่งกันเป็นธรรมดา เราต้องให้อภัยซึ่งกันและกัน เพราะส่วนมากคนเราจะไม่มีเจตนาในการทำความชั่ว ไม่มีความตั้งใจที่จะทำอะไรผิดพลาด เราต้องให้ออกสแก่ผู้อื่น หากเป็นผู้บังคับบัญชาต้องแนะนำ ตักเตือน เป็นพ่อแม่ ครู อาจารย์ต้องสั่งสอนอบรมผู้อยู่ในโอวาทด้วยเมตตากรุณา ๓. ความมี โมหะ ความโง่เขลา ความไม่รู้จริง หรือ ใช้อารมณ์ในการดำเนินชีวิต ที่ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า ไม่ฉลาด ซึ่งเป็นปัญหาต่อชีวิตคนเรามาก ถ้าแก้ไม่หายชีวิตนี้อาจไม่มีความเจริญก้าวหน้า ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงพัฒนาตนเองให้มากเพื่อขจัดโมหะ

ฉะนั้นสัมผัส จึงเป็นเป็นหัวใจสำคัญ สำหรับการมีชีวิตของสรรพสัตว์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ หรือ สัตว์เดรัจฉาน เนื่องจากสัมผัสมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการรับรู้ การเรียนรู้ การทรงจำการใช้ความคิด อารมณ์ความรู้ตลอดจนพฤติกรรมต่างๆ ทั้งของมนุษย์และสรรพสัตว์อื่นๆ หากขาด

สัมผัสไปสรรพสัตว์ก็จะไม่อาจดำเนินชีวิตไปได้ แม็กเลสทั้งสามที่กล่าวมาข้างต้นนี้ล้วนแล้วแต่เกิดจากสัมผัส (ผัสสะ) เป็นต้นเหตุทั้งสิ้น^๕

คำสอนในพระพุทธศาสนาสอนว่า ผัสสะ คือ ต้นเหตุแห่งกองทุกข์ภัยทั้งปวง สรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนกระสันอยากเพื่อให้ได้เสวยสุขเวทนา จึงต้องดิ้นรนกระเสือกกระสนเพื่อให้ได้สัมผัสกับอารมณ์ที่ตนคิดว่าพอที่จะประทานความสุขได้ ธรรมดาว่า เมื่อคนเรากระทบกับอารมณ์ที่สวयงามทางจักขุทวาร (ตา) ย่อมมีความสุขใจ ดังนั้น พวกคนเหล่านั้นจึงได้นำพาตัวเองเล่นไปตามกระแสแห่งรูปปารมณฺ์ที่ตนต้องการ นี่เรียกว่าเป็นการเกิดกิเลสเพราะอำนาจแห่งจักขุสัมผัส แม้จะประสบกับความทุกข์ยากปานใด ก็ขอให้ได้ประสบรูปารมณฺ์ที่ตนต้องการก็พอ แม้ในเรื่องของโสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส และ มโนสัมผัส ก็พึงทราบโดยนัยเดียวกันนี้

ภาพของชีวิตมนุษย์ สถานการณ์ของมนุษย์ส่วนใหญ่ พลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ประสบกับสิ่งที่ไม่รัก ย่อมดิ้นรนกระเสือกกระสนก็เพียงเพื่อให้ได้ประสบพบเจอ หรือ สัมผัสกับอภิวรรณณฺ์ที่ตนต้องการ คือ แทนที่จะพยายามโดย ถูกต้อง กลับกระทำความไม่ดีทุกวิถีทางเพียงยอมเสียเวลาเพื่อเล่นตามกระแสของโลก บางครั้ง บางคน อาจใช้เส้นทางการลัดเพื่อให้ได้มาซึ่งอารมณ์ที่ตนต้องการ จึงก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมา เช่น การทำร้ายซึ่งกันและกัน การลักทรัพย์และการประพฤติผิดในกาม เป็นต้น ซึ่งเป็นต้นเหตุทำให้พวกเขาเหล่านั้นอาจจะได้รับทุกข์ในภพชาติปัจจุบัน เช่น การถูกจับ ถูกทำโทษ ถูกประหารชีวิตได้ และแม้ในภพชาติหน้า ก็อาจตกไปเกิดในอบายภูมิได้ ดังนั้น กองทุกข์และเภทภัยทั้งมวล ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ก็ล้วนแล้วแต่เกิดจากผัสสะเป็นต้นเหตุทั้งสิ้น ผัสสะนี้สามารถก่อชนวนสงครามใหญ่ในโลกได้ เช่น ในบางยุคสมัยก่อให้เกิดการล่าอาณานิคม ก็สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ ก็เพียงเพื่อต้องการที่จะสนองตัณหาของตน ซึ่งก่อตัวมาจากเวทนาและค้อย ๆ พัฒนาไปเป็นอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น จนต้องเกิดปริเยสนา คือ การเสาะแสวงหาจนกระทั่งได้มา(ปฏิลาภะ) แล้วเกิดการตัดสินใจที่เอามาเป็นของตนเอง ที่เรียกว่า “วินิจฉัย”

ผู้วิจัยมีความสนใจในการศึกษาเพื่อการค้นหาคำถามความรู้ของคำว่าผัสสะที่มีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของสรรพสัตว์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา เพื่อการศึกษาค้นคว้าเชิงลึกในมิติคุณภาพชีวิต จึงตั้งประเด็นคำถามวิจัยเพื่อจะทำการศึกษาเรื่องของผัสสะในทุกแง่มุม หรือ มิติแห่งความเป็นไปของผัสสะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามแนวทางของพระโบราณาจารย์ สำนักมหาวิหาร พระพุทธโฆสเถระ ที่เชื่อกันว่าเป็นคำสอนที่รับมาจากพระอานนทฺ์เป็นต้นมา เพื่อเป็นประโยชน์แก่การค้นคว้า เรื่องผัสสะในทางวิชาการ และ เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติธรรม

^๕พระราชาธรมุณี (ประยูรธ ษยุดโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๗๗.

ของผู้ปฏิบัติธรรมให้ถูกต้องตามหลักวิชาพระพุทธศาสนานำมาวิเคราะห์ผัสสะเจตสิกพัฒนาคุณภาพชีวิต

๑.๒ วัตถุประสงค์

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องผัสสะเจตสิกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาสภาพปัญหาของมนุษย์ที่มีสาเหตุมาจากผัสสะเจตสิก
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์ผัสสะเจตสิกและนำมาพัฒนาคุณภาพชีวิต

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ คำสอนเรื่องผัสสะเจตสิกในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ สภาพปัญหาของมนุษย์อันเกิดจากผัสสะเจตสิกเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ วิเคราะห์ผัสสะเจตสิกพัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๔.๑ ในการศึกษาครั้งนี้ในส่วนของแหล่งข้อมูลผู้ศึกษาได้ค้นคว้าข้อมูลเชิงคุณภาพโดยอาศัยคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา และ คัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ศึกษาเนื้อหาจากข้อมูลทุติยภูมิ เช่น ค้นคว้าจากหนังสือต่างๆ ตลอดถึงตำรางานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๓ ศึกษาข้อมูลระหว่างคัมภีร์หลักทางพระพุทธศาสนา(พระไตรปิฎก, อรรถกถา, ฎีกา) กับหนังสือและตำรางานวิจัยของนักวิชาการในยุคปัจจุบัน

๑.๔.๔ ออกแบบสัมภาษณ์นักวิชาการเพื่อสำรวจแนวคิดเกี่ยวกับการใช้ผัสสะเจตสิกเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต (จำนวน ๙ รูป/คน นักวิชาการอภิปรัชญา และ วิชาการทั่วไป)

๑.๕ นิยามความหมายของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ **ผัสสะ** หมายถึง สภาวะธรรมหรือปรมัตถ์ธรรมที่เป็นตัวเชื่อมอายตนะภายในและภายนอกให้กระทบกันในที่นี้เรียกว่า สัมผัส

๑.๕.๒ **อายตนะ** (อ่านว่า อายะตะนะ) แปลว่า ที่เชื่อมต่อ เครื่องติดต่อหมายถึงสิ่งที่เป็นสื่อสำหรับติดต่อกันทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นแบ่งเป็น ๒ อย่างคือ ๑. อายตนะภายใน หมายถึงสื่อเชื่อมต่อ

ที่อยู่ในตัวคน ๒. อายตนะภายนอก หมายถึงสื่อเชื่อมต่อกับภายนอกตัวคน บ้างเรียกว่า อารมณ์ ๖ มี ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ทั้งหมดนี้เป็นคู่กับอายตนะภายใน เช่น รูปคู่กับตา หูคู่กับเสียง เป็นต้น อายตนะภายนอกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อารมณ์ เมื่อตาเห็นรูป เรียกว่า สัมผัส รู้ว่ามีการเห็น เรียกว่า วิญญาณ เกิดความรู้สึกขึ้นเมื่อตามเห็นรูป เรียกว่า เวทนา

๑.๕.๓ **การพัฒนาชีวิต** หมายถึง การนำเอาผัสสะมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตให้ดำเนินไปได้อย่างมีคุณภาพ

๑.๕.๔ **ผัสสะเจตสิก** ในงานวิจัยนี้หมายถึง ปริมาณธรรม ๕๒ ชนิด ที่เกิดดัดปรับอารมณ์พร้อมกันกับจิต

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ **โสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ)** ได้อธิบายถึงผัสสะในแง่ของความเป็นผัสสาหาร โดยความเป็นอารมณ์แห่งการกำหนดรู้ด้วยปรีชาญาณ ๓ คือ ๑. ญาตปรีชาญาณ คือ ญาณที่รู้สภาวะลักษณะของนามรูป ได้แก่ นามรูปปรีชาญาณและปัจจัยปรีชาญาณ ๒. ตีรณปรีชาญาณ คือ ญาณที่รู้สามัญญลักษณะกล่าวคือไตรลักษณ์ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ได้แก่ สัมมสนญาณ และ อุทยัพพญาณ ๓. ปหานปรีชาญาณ คือ ญาณที่ทำหน้าที่ละนิวาสัญญาเป็นต้น ได้แก่ วิปัสสนาญาณตั้งแต่ภังคญาณเป็นไปจนถึง มรรคญาณ^๖

๑.๖.๒ **ปัญญานันทภิกขุ** ได้กล่าวถึง หลักธรรมอายตนะในหนังสือ “ความสงบ” สรุปความได้ว่าอายตนะ แปลว่า “ที่ต่อ” อายตนะภายในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ในขณะที่อายตนะภายนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ เมื่อเกิดการกระทบกันระหว่างอายตนะทั้งสอง ความมีตัวตนจึงเกิดขึ้น^๗

๑.๖.๓ **พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต)** ได้กล่าวถึง ผัสสะในหนังสือ “พุทธธรรม” ตอนหนึ่ง ความว่า ในแง่ของความเป็นธรรมที่อยู่ในชุดของกระบวนการรับรู้ประเภทแห่งความรู้ องค์แห่งปฏิจัสมุขบาท และในแง่ของความเป็นสมุทัยของธรรมทั้งปวง^๘

^๖ พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนาธุระ: หลักการปฏิบัติวิปัสสนา(ฉบับสมบูรณ์)**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๙), ๒๘๐.

^๗ พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), **ความสงบ**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๔๓.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม: ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๕.

๑.๖.๔ **พร รัตนสุวรรณ** ได้กล่าวถึงกระบวนการแห่งความจำ ในคัมภีร์พระอภิธรรมที่เกี่ยวข้องกับเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตทุกขณะทั้ง ๗ ชนิด มีผัสสะเป็นต้นซึ่งเรียกว่า สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ซึ่งสามารถอาศัยพัฒนาความจำในชีวิตประจำวัน^๙

๑.๖.๕ **สุชีพ ปุญญานุภาพ** ได้กล่าวถึง ผัสสะไว้ในแง่ของความเป็นธรรมที่สำคัญในพระพุทธศาสนาไว้ในหนังสือ “พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน ซึ่งพอสรุปความได้ดังนี้ : ผัสสะเป็นธรรมเชื่อมโยงเพื่อให้เกิดกระบวนการรับรู้จากภายนอกเข้าสู่ภายใน เป็นธรรมที่เป็นแดนเกิดของมนสิการ ผัสสะเป็นของร้อน^{๑๐}

๑.๖.๖ **พุทธทาสภิกขุ** กล่าวถึง หลักระยะที่เป็นอายตนะในหนังสือ “ปรมัตถสภาวะธรรม”^{๑๑} สรุปความได้ว่า “อายตนะเป็นเครื่องเชื่อมต่อระหว่างภายในกับภายนอก เป็นบ่อเกิดของความรู้สึกและเป็นบ่อเกิดของเรื่องราวต่างๆ ในโลก เมื่อใดที่มีการกระทบสัมผัสระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก ได้แก่ ตากับรูป หูกับเสียง เป็นต้น

๑.๖.๗ **พระมหาสมจินต์ สมมาปณโณ (วันจันทร์)** กล่าวถึงหลักธรรมอายตนะในหนังสือ “พุทธปรัชญา : สารและพัฒนากา” สรุปได้ว่า อายตนะ หมายถึง แดนเกิด หมายถึง แหล่งเกิดแห่งการรับรู้โลกและปรากฏการณ์ พฤติกรรมต่างๆ โดยอาศัยผัสสะหรือการประชุมกันระหว่างวิญญาน อารมณ์ และวัตถุ^{๑๒}

๑.๖.๘ **พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก)** กล่าวถึงอายตนะไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาอิทธิพลของอายตนะ(สื่อ) ที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต” สรุปความได้ว่า ผู้วิจัยประสงค์จะแสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์กันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกนั้น มีอิทธิพลต่อการพัฒนาชีวิตอย่างไร และวิถีทางที่จะสามารถควบคุมและพัฒนาอายตนะเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิต^{๑๓}

^๙พร รัตนสุวรรณ, **อภิญา เล่มที่ ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๖), หน้า ๑๔๖.

^{๑๐}สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎก: ฉบับสำหรับประชาชน**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, ๒๕๕๔), หน้า ๗๖.

^{๑๑}พุทธทาสภิกขุ, **ปรมัตถสภาวะธรรม: คำบรรยายประจำวันเสาร์ ปี ๒๕๑๖** ในสวนโมกขพลารามไชยา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สวนอุสมมุณี, ๒๕๓๔), หน้า ๒๒๔.

^{๑๒}พระมหาสมจินต์ สมมาปณโณ (วันจันทร์), **พุทธปรัชญา: สารและการพัฒนากา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๔๓.

^{๑๓}พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก), “การศึกษาอิทธิพลของอายตนะ (สื่อ) ที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๓), ๓๒.

๑.๖.๙ จิโรชติ สงวนปิยะพันธ์ ได้ทำการศึกษาผัสสเจตสิกกับการปฏิบัติวิปัสสนา : เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน ได้สรุปไว้ว่า “ผัสสะ” เป็นเจตสิกธรรมที่เกิดกระทบของอายตนะภายใน ๖ และ อายตนะภายนอก ๖ ให้จิตรับรู้อารมณ์ ด้านแรกการมีสติกำหนดถูกต้องตามความเป็นจริงของสภาวะที่เกิดขึ้นนั้นๆ^{๑๔}

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง พบว่า มีการศึกษาวิเคราะห์ผัสสเจตสิกในมิติของวิชาการ ผู้วิจัยมีความสนใจทำการศึกษวิเคราะห์ผัสสเจตสิกเพื่อคุณภาพชีวิต ซึ่งในงานวิจัยนี้ จะเป็นฐานความรู้ ฐานความคิด วิธีการปฏิบัติ เพื่อวิเคราะห์ผัสสเจตสิก พัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเป็นระบบ แนวทางการเจริญผัสสเจตสิกในชีวิตประจำวัน การใช้ผัสสเจตสิกในการดำเนินชีวิต การใช้ผัสสเจตสิกควบคุมความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นประโยชน์ต่อระบบการศึกษาที่นำไปปรับใช้เป็นรูปธรรมต่อการดำรงชีวิตเพื่อการคุณภาพชีวิต

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนของการวิจัย ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ ศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ ศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ซึ่งตรวจชำระโดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยจะศึกษาหลักคำสอนเรื่องผัสสเจตสิก และ หมวดธรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๒ ศึกษาเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) สืบค้นในคัมภีร์อรรถกถา ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ฉบับของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมทั้งเอกสาร งานวิจัย วิทยานิพนธ์ ตำราและวารสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง หลักสูตรวิชาวิปัสสนาภาวนา ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาลีศึกษาพุทธโฆสะ นครปฐม ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๙

๑.๗.๓ ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล ระหว่างคัมภีร์หลักทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยพระไตรปิฎก อรรถกถา กับ หนังสือ และ ตำรางานวิจัยของนักวิชาการในยุคปัจจุบัน

๑.๗.๔ ออกแบบสัมภาษณ์นักวิชาการ ผู้ศึกษาวิชาพระอภิธรรม เพื่อสำรวจแนวคิดเกี่ยวกับการใช้ผัสสเจตสิกเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต

^{๑๔}จิโรชติ สงวนปิยะพันธ์, “ศึกษาผัสสเจตสิกกับการปฏิบัติวิปัสสนา เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๓.

๑.๗.๕ วิเคราะห์คัมภีร์หลักทางพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา ตำรางานวิจัย ของนักวิชาการในยุคปัจจุบัน แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ผัสสเจตสิกเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต พร้อม ประมวลผลและอภิปราย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบความหมายและความสำคัญของผัสสเจตสิกในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงสภาพปัญหาชีวิตของมนุษย์ที่มีสาเหตุมาจากผัสสเจตสิก
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบผลวิเคราะห์ผัสสเจตสิกเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต

บทที่ ๒

ผัสสะเจตสิกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒.๑ ความหมายของผัสสะ

ผัสสะ เป็นคำที่แปลทับศัพท์มาจากคำภาษาบาลีว่า ผัสส ซึ่งคำว่า “ผัสส” ในภาษาบาลีนั้น แปลตามศัพท์ที่ตถนัย^๑ ได้ ๓ สาธนะ (ความหมาย)^๒ ดังนี้

- ๑) สภาวะธรรมที่กระทบหรือสัมผัสอารมณ์
- ๒) สภาวะธรรมที่เป็นเหตุให้สัมปยุตตรวมกระทบหรือสัมผัสกับอารมณ์
- ๓) ภาวะการกระทบหรือการสัมผัสกับอารมณ์^๓

ซึ่งการนิยามความหมายเช่นนี้ ได้ปรากฏตกทอดมาสู่ยุคคัมภีร์รุ่นหลังๆ อีก ไม่ว่าจะเป็นคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์ภวธรรมคอรรรถถา^๔, คัมภีร์วิสุทธิธรรมคณาฎีกา^๕ และกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ เช่น คัมภีร์ปทฐปฐิติ^๖ คัมภีร์สัททนีติธาตุมาลา^๗ จะอย่างไรก็ตาม ในคัมภีร์นิรุตติทีปนี^๘ ซึ่งรจนาโดยพระอาจารย์แลตีสยาตอมหาเถระ ได้ตั้งรูปวิเคราะห์ไว้เป็นเชิงกัมมสาธนะดังนี้ว่า “มุขียเตติ ผัสโส” (สภาวะธรรมที่ถูกกระทบ เรียกว่า ผัสส)

จากความหมายที่ได้จากธาตุและปัจจัย(ผัสส สร้างมาจาก ผุส ธาตุ กับ ณ ปัจจัย มีการแปลง อุ ที่ ผุส เป็น อ สำเร็จรูปเป็นคำว่า ผัสส) ทำให้เราสามารถขยับขึ้นไปแปลความหมายโดย ไวยากรณ์(วิธีการแปลโดยอาศัยสำนวนไวยากรณ์ที่เจ้าของภาษานั้นๆ นิยมใช้) ได้ดังนี้ว่า ผัสสะ หรือ

^๑ศัพท์ตถนัย หมายถึง วิธีการแปลภาษาตามไวยากรณ์ นั่นคือ อรรถของปัจจัย ทั้งนี้โดยอาศัยการตั้งประโยครูปวิเคราะห์หรือประโยคที่ให้คำจำกัดความ

^๒อภิ.วตารฎีกา (บาลี) ๑/๒๖๐.

^๓อภิ.ส.อ. (บาลี) ๑๕๑.

^๔ช.ป.อ. (บาลี) ๗๔.

^๕วิสุทธิ.ฎีกา (บาลี) ๑/๔๐๓.

^๖รูปฐปฐิติ. (บาลี) หน้า ๓๕๗.

^๗นีติ.ธาต. หน้า ๑๘๘.

^๘ญาณธชเถระ (แลตีสยาตอ), นิรุตติทีปนี, (อย่างกึ่ง: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๑๓), หน้า ๕๓๔.

สัมผัส และสามารถแปลโดยอธิปไตยตถนัย(วิธีการแปลแบบเจาะจงลงไปเอาเฉพาะความหมาย ในบริบทนั้นๆ) ดังนี้ว่า ผัสสเจตสิก

สรุปแล้ว ไม่ว่าจะ ผัสสะ จะมีวิธีการแปลโดยนัยใดก็ตาม สิ่งที่สำคัญก็คือจะต้องรู้ สรุปลักษณะ (ความหมายที่เป็นระดับลึกลับประเภทตัวธรรมของสิ่งนั้นๆ)

ด้วยเหตุนี้ หากแปลโดยใจความผัสสะก็หมายถึง “ภาวการณ์ที่เผชิญหน้ากันระหว่างประสาท วัตถุกับอารมณ์รูป ธรรมที่ปรากฏเกิดขึ้นในช่วงที่วัตถุ (ประสาท) อารมณ์และจิตเผชิญหน้ากัน แล้วเกิด สภาวะที่นำมาซึ่งการเห็น การได้ยิน เป็นต้น”^๙ หรือจะแปลว่า “สภาวธรรมที่นำจิตเข้าถึงอารมณ์ ก่อนเจตสิกดวงอื่นๆ”^{๑๐}

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นฎีกา ชื่อว่า อภิธัมมวาทฎีกาใหม่^{๑๑} ได้อธิบายถึงสภาวะการ กระทบสัมผัสไว้ ๓ ความหมาย คือ (๑) สภาวะการกระทบกับอารมณ์^{๑๒} (๒) สภาวะที่เป็นตัวกระทบ อารมณ์ (๓) สภาวะที่เป็นเหตุให้สัมปยุตธรรม(สภาวธรรมที่เกิดร่วมกับผัสสะ) สามารถกระทบกับ อารมณ์

จากข้อมูลข้างต้น ทำให้ทราบว่า การตีความหมายเกี่ยวกับผัสสเจตสิกหรือการกระทบ สัมผัสนั้น มีทั้งโดยตรงและโดยอ้อม นั่นคือ ข้อ (๑) หมายถึงการกระทบที่เป็นเพียงสภาวะซึ่งเป็น ความหมายตรงของสภาวะปรมาตม์ที่ปราศจากความเป็นสัตว์บุคคล ส่วนความหมายในข้อ (๒) และ (๓) เป็นความหมายที่ได้โดยอ้อมเพราะเป็นการให้ความหมายแบบอิงอาศัยราวจะว่าสภาวะดังกล่าวมีตัวมี ตน ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการอนุเคราะห์แก่ผู้ที่ยังมีความยึดมั่นถือมั่นในอัตตาตัวตน ให้สามารถลดละ อัตตาทิฏฐินั้นเอง

จากประเด็นข้างต้นนี้ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า เนื่องจากสภาวธรรมหรือที่เรียกว่า ปรมาตตธรรม นั้น โดยตรงเป็นเพียงแค่พลังงานการกระทำเท่านั้น ไม่มีทัพพะวัตถุสิ่งของหรือทรวดทรงสัญญาณใดๆ ทั้งสิ้น เป็นเพียงสภาวะของจริงที่เกิดขึ้น เมื่อมีเหตุปัจจัยช่วยเอื้ออำนวยเปิดทาง^{๑๓} มิได้เกิดตาม อำนาจของตนแต่อย่างใด และเมื่อเกิดแล้วก็ตั้งอยู่เพียงแค่ชั่วประเดี๋ยวเดียวแล้วก็ดับไป เป็นธรรมที่ไม่ได้ อยู่ใต้อาณัติบังคับบัญชาของผู้ใด ท่านจึงเรียกระดมดังกล่าวว่า **อนัตตา**^{๑๔} หรืออนัตตธรรม

^๙ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘/๔๓.

^{๑๐}ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๓/๒๔๑.

^{๑๑}อภิ.วาทฎีกา. (บาลี) ๑/๑/๒๔๐.

^{๑๒}อารมณ์ มาจากคำบาลี อารมมณ แปลว่า “สิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ” มิใช่อารมณ์ความรู้สึกของจิตใจที่คน ไทยทั่วไปเข้าใจกัน

^{๑๓}อภิ.ส. (บาลี) ๓๔/๑/๑.

^{๑๔}อภิ.วิ.มูลฎีกา. (บาลี) ๓๗-๘.

สรุปว่า ผัสสเจตสิก ซึ่งเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นในจิตใจนี้ เป็นธรรมที่มีอยู่จริง ไม่วิปริตผิดเพี้ยน จึงได้ชื่อว่า ปรมาตถ์ เป็นอวิปริตสภาวะ(ธรรมที่มีสภาพไม่แปรเปลี่ยน)^{๑๕} มีหน้าที่ทำการกระทบ อารมณ์ ซึ่งหากจะอธิบายในมุมมองของสภาวะอภิธรรมโดยตรงแล้ว ยากที่ปุถุชนคนธรรมดาทั่วไปจะสามารถมองเห็นได้ ด้วยเหตุนี้ นักปราชญ์โบราณท่านจึงได้อธิบายด้วยความหมายข้อ ๒ และ ๓ เพื่อให้ดูเหมือนกับว่า ผัสสนั้นเป็นการกะ(ผู้กระทำการกระทบ) และเป็นเวทกะผู้เสวย ซึ่งทั้งการกะ และเวทกะที่วานี้ ก็ล้วนแต่เป็นอตตะ ดังนั้น แม้ว่า ผัสสะจะเป็นเพียงกริยาการกระทบกับอารมณ์แต่ คนธรรมดาทั่วไปมักจะเข้าใจว่า มีกัตตามีการกะหรือมีอตตะที่เป็นผู้กระทำการ การกระทบดังกล่าว นี้แล เรียกว่าเป็น อตตทัญญู^{๑๖}

ก็เพื่อที่จะให้อันธพาลปุถุชน คนผู้มีสุตะน้อยสามารถลดละความเห็นผิดหรือความคิด วิปลาดเกี่ยวกับผัสสนั้น ท่านจึงได้อธิบายความหมายของผัสสะเป็นเชิงปุคคลาธิฏฐาน^{๑๗} คือแม้จะไม่มีสภาพความเป็นอตตะ ก็พยายามโยงเข้ากับอตตะเพื่อจะได้สื่อสารกับผู้ที่มีพื้นฐานน้อยให้ค่อยเข้าใจ อย่างค่อยเป็นค่อยไปนั่นเอง แต่เมื่อบุคคลมีญาณแก่กล้าแล้ว เขาก็จะรู้ความจริงว่า “ในการกระทบ สัมผัสกับอารมณ์นั้น มิใช่อตตะเป็นผู้กระทบ เพราะว่าคำว่า อตตะ เอง โดยสภาพก็มีได้มีอยู่จริง ดังนั้น ธรรมที่กระทบจึงเป็นเพียงสภาวะ(ของจริง) ที่พระพุทธรองค์ทรงเรียกว่า ผัสสะ จึงไม่มีสิ่งอื่นใด ไม่ว่าจะ เป็นกัตตะหรืออตตะ เป็นผู้สั่งการให้กระทบ

อนึ่ง มีบุคคลบางกลุ่มพยายามจะอธิบายโดยทำนองว่า การที่สภาวะธรรมทั้งหลายมีเวทนา เป็นต้นจะสามารถกระทบสัมผัสกับอารมณ์ได้ ก็เพราะอาศัยอตตะตัวตนนี้ พวกเขาจึงได้ปักใจเชื่อว่า อตตะนี้มีศักยภาพสูงเนื่องจากสามารถทำให้สภาวะธรรมทั้งหลายเกิดการ ทำงาน ด้วยเหตุผลคือเพื่อให้ ลดละอตตะตัวตนดังกล่าว จึงเป็นที่มาของการอธิบายแบบโดยอ้อมต่างๆ ที่ความจริงแล้ว ในผัสสะเอง ไม่เป็นบุคคลและไม่เป็นตัวตนใดๆ ทั้งสิ้น

การอธิบายความหมายของผัสสะ ๓ ประการ ข้างต้นนั้น ถือว่าเป็นอุปลักขณนัย(อธิบายยก มาเป็นตัวอย่างสำหรับธรรมอื่นๆ ด้วย) ดังนั้น พึงทราบว่าการให้คำอธิบายหรือคำจำกัดความของ สภาวะธรรมทุกอย่าง ก็มีลักษณะการอธิบายโดยสาธนะ ๓ สาธนะเช่น ผัสสะนี้แล(หมายความว่า นัยที่ หนึ่ง อธิบายโดยความเป็นเพียงสภาวะ นัยที่ ๒ อธิบายโดยความเป็นกัตตะ(ผู้กระทบ) นัยที่ ๓ อธิบาย โดยความเป็นภณะ(สาเหตุทำให้เกิดการกระทบ) แม้ในปรมาตถธรรมที่เหลือก็พึงทราบโดยนัยนี้^{๑๘}

^{๑๕}วิภาวินี. (บาลี) ๑๖๕.

^{๑๖}ช.ม. (บาลี) ๒๙/๒๒/๖๓.

^{๑๗}มณีสาร. ๑/๑๐๙.

^{๑๘}วิภาวินี. (บาลี) ๑๙๒.

๒.๒. ลักษณะที่จตุกกของผัสสเจตสิก

ลักษณะที่จตุกกะ^{๑๙} คือ กระบวนการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจในสภาวะและหน้าที่, ผลหรืออาการที่ปรากฏตลอดถึงสาเหตุที่สำคัญของการเกิดสภาวะนั้น เพื่อให้สามารถแยกแยะตัวปรมาตถธรรมแต่ละอย่างๆ ได้อย่างชัดเจน เหมือนกับที่นักวิทยาศาสตร์ได้ทำการศึกษาค้นคว้าประกอบของธาตุต่างๆ ฉะนั้น

สำหรับผัสสเจตสิกนั้น ในฐานะเป็นหนึ่งในสภาวะธรรม จึงประกอบด้วยองค์แห่งลักษณะที่จตุกกะ เหมือนกับปรมาตถธรรมอื่นๆ มีจิต, เวทนา, สัญญา เป็นต้น ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาลักษณะที่จตุกกะของผัสสเจตสิก ดังนี้

๒.๒.๑ สภาวะลักษณะของผัสสเจตสิก

ในคัมภีร์อัฐสุทธานิ(อรรถกถาอธิบายอัมมสังคณี)^{๒๐} ได้อธิบายเกี่ยวกับสภาวะลักษณะของผัสสเจตสิกไว้ดังนี้ว่า ผัสสจะมีการกระทบกับอารมณ์เป็นสภาวะลักษณะ^{๒๑} ซึ่งในคัมภีร์สังคหมหาฎีกาใหม่^{๒๒} ท่านได้กล่าวอธิบายเพิ่มเติมไว้ดังนี้ว่า “มุสนนเจตถ อารมมณสส อัญฐานิฏฐรสส์ อาหจจอุปพจจ คหณิ ทฎฐพพิ, ยโต ทนุภวนติ เวทนา ปาตุภวติ. ผสสพจจยา เวทนาติ ทิ วุตตติ.” แปลว่า ที่ว่ามีการกระทบอารมณ์เป็นสภาวะลักษณะนั้น หมายความว่า เหมือนกับเป็นการปะทะกับอารมณ์อย่างถึงรสชาติทั้งดีและไม่ดีของอารมณ์นั้นๆ

อาจจะมีคำถามว่า การกระทบสัมผัสนั้น มิได้เฉพาะกับรูปธรรมด้วยกันมิใช่หรือ ส่วนนามธรรมจะพึงสังเกตได้อย่างไร?

ตอบว่า การกระทบของผัสสะนั้น มิใช่เป็นการกระทบโดยตรงไปตรงมาเหมือนกับวัตถุสิ่งของกระทบกัน แต่เป็นการเชื่อมในลักษณะที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะของนามธรรม ซึ่งเป็นไปในลักษณะของการเผชิญหน้ากันโดยไม่จำเป็นต้องเข้าถึงกันโดยตรง ตัวอย่างเช่น ในกรณีของรูปารมณณ์กระทบกับจักขุประสาทรูป ก็มีได้เป็นการกระทบถึงกันจริงๆ^{๒๓}

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๓๑, คันธสาราภังค์, อภิมมวารแปลและอธิบาย, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๖.

^{๒๐} อภ.ส.อ. (บาลี) ๑๕๑.

^{๒๑} วิกาวินี. (บาลี) ๑๙๒.

^{๒๒} ปรมตถ. (บาลี) ๙๑.

^{๒๓} อภ.ส.อ. (บาลี) ๑๕๑.

โดยมีอุปมาข้อเปรียบเทียบถึง ๔ ข้อ ดังนี้^{๒๔}

๑) อุปมาเหมือนกับเวลาที่เราเห็นคนกินผลไม้ที่มีรสเปรี้ยว แม้ว่าเราจะมิได้สัมผัสของเปรี้ยวนั้นโดยตรง แต่ก็เกิดอาการเปรี้ยวปากจนน้ำลายไหลออกจากปากขณะนั้น

๒) อุปมาเหมือนกับคนที่มีจิตใจสงสารคนอื่นเป็นอุปนิสัย เมื่อเห็นคนอื่นถูกทำร้าย ก็จะรู้สึกเจ็บปวดคล้ายกับถูกทำร้ายไปด้วย เช่น เกิดอาการชนลุก มือเท้าสั่น เป็นต้น ทั้งๆ ที่ตนเองมิได้ถูกกระทำโดยตรง

๓) อุปมาเหมือนกับคนที่กลัวความสูง เวลาเห็นคนอื่นยืนอยู่บนที่สูงๆ เช่น ยอดไม้หรือยอดตึก เขาก็จะรู้สึกเสียวสะท้านไปถึงหัวใจ ทั้งๆ ที่ความจริงแล้ว ตัวเขายืนอยู่บนพื้นดิน

๔) อุปมาเหมือนกับเวลาที่สัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย เช่น สุนัข เป็นต้น เหลือบมองเห็นสัตว์ดุร้าย เช่น เสือ สิงโต เป็นต้น ก็จะเกิดอาการกลัวจนก้าวขาไม่ออก^{๒๕}

จากอุปมาข้างต้นนี้ พึงทราบว่า แม้ว่ารูปธรรมกับนามธรรมจะมีได้มีการกระทบกันโดยตรง เหมือนกับวัตถุสองอย่างกระทบกันก็ตาม แต่ก็เรียกภาวะการกระทบกันนั้นว่า ผัสสะ ก็ ภาวะการกระทบกันตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นสภาวะลักษณะของผัสสะ

๒.๒.๒ รส ๒ ประการของผัสสะ

ภาระหน้าที่หรือความปรากฏเกิดขึ้นของผัสสะ ท่านเรียกว่า รส (รส)^{๒๖}

จากความหมายของรสแห่งผัสสะข้างต้น ทำให้สามารถจำแนกรสของผัสสะออกเป็น ๒ ชนิด คือ ๑) กิจจรส คือ หน้าที่หรือการงานของผัสสะ ๒) สัมปตติรส คือ การเกิดขึ้นอย่างบริบูรณ์แห่งผัสสะ มีคำอธิบาย ดังนี้

กิจจรสแห่งผัสสะ กล่าวคือ กิจ หรือ หน้าที่การงานของผัสสะ ก็คือ การทำให้เกิดการกระทบกันระหว่าง จิตกับ อารมณ์ จากคำของอัฐกถาข้างต้นนี้ ทำให้ทราบว่า ธรรมชาติของจิตนั้น หากปราศจากผัสสะแล้ว ย่อมที่จะไม่สามารถรับเอาอารมณ์ได้ด้วยอำนาจของตนเอง ต่อเมื่อได้รับการเชื่อมต่อให้โดยผัสสะแล้วเท่านั้น จิตจึงจะรับหรือรู้อารมณ์ดังกล่าวได้ เช่น ผัสสะจะทำหน้าที่คอยเชื่อมสัมพันธ์ให้จักขุวิญญาณ(จิตที่รู้เห็น) สามารถพบปะกับรูปารมณฺ์ เชื่อมโสตวิญญาณกับสัททารมณฺ์ เชื่อมฆานวิญญาณกับคันธารมณฺ์ เชื่อมชีวหาวิญญาณกับรสารมณฺ์ เชื่อมกายวิญญาณกับโผฏฐัพพา

^{๒๔} อภ.วตาร. (บาลี) ๑/๒๙๑.

^{๒๕} สงคหทีปนี. (บาลี) ๖๘.

^{๒๖} อภ.ส.อ. (บาลี) ๑๕๑, ปรมตททีปนี. (บาลี) ๙๑.

รณม์ และเชื่อมมนโณวิญญานกับธัมมารณม์ ทั้ง ๖ อย่างนี้ จัดเป็นหน้าที่หรือการงานของผัสสะคือคอยทำการเชื่อมสัมพันธ์ให้วิญญาน(จิต) ๖ ดวง สามารถเข้าถึงอารมณ์ ๖

สัมปตติรสแห่งผัสสะ กล่าวคือ การเกิดขึ้นแห่งผัสสะ อาศัยการกระทบสัมผัสแห่งวัตถุรูปและอารมณ์รูป, วัตถุรูปหมายถึงปสาทรูปมีจักขุปสาทเป็นต้น ส่วนอารมณ์รูป หมายถึง รูปารมณเป็นต้น ซึ่งทั้ง ๒ ประเภทนี้ คือเหตุที่ก่อให้เกิดผลกล่าวคือผัสสะ^{๒๗}

จากข้อความของอัฐกถาข้างต้นนี้ ทำให้ทราบถึงภาวะการเกิดขึ้นผัสสะเจตสิกที่ต้องอาศัยเหตุปัจจัย มิได้เกิดขึ้นมาลอยๆ นั่นก็คือ เกิดจากการเผชิญกันระหว่างวัตถุรูปกับอารมณ์รูป อุปมาเหมือนดั่งแพะ ๒ ตัว ใช้เขาชนกันบ้าง เหมือนกับการตีชิงบ้าง เหมือนกับการประหมัดด้วยฝ่ามือทั้ง ๒ บ้าง

อนึ่ง ที่ท่านอุปมาเหมือนกับแพะ ๒ ตัวนั้น หมายความว่า แพะตัวหนึ่งเหมือนกับอารมณ์รูปมีรูปารมณเป็นต้น ส่วนแพะอีกตัวเหมือนกับวัตถุรูปมีจักขุปสาทเป็นต้น ซึ่งเมื่อแพะสองตัวนั้นใช้เขาชนกัน การปะทะกันนั้น เปรียบเสมือนการเกิดขึ้นผัสสะ แม้ในกรณีของอุปมาข้อที่เหลือก็พึงทราบโดยทำนองเดียวกัน^{๒๘}

๒.๒.๓ ปัจจุปฏฐานของผัสสะเจตสิก

ปัจจุปฏฐาน มีความหมาย ๒ นัย คือ ปัจจุปฏฐานที่เป็นฝ่ายผล เรียกว่า ผลปัจจุปฏฐาน และปัจจุปฏฐานที่เป็นฝ่ายที่เป็นไปในลักษณะอาการที่ปรากฏเรียกว่า อุปฏฐานการปัจจุปฏฐาน^{๒๙}

อนึ่ง ในกรณีของผัสสะเจตสิกก็พึงทราบว่า มีปัจจุปฏฐานอยู่ ๒ ลักษณะดังกล่าว ดังต่อไปนี้

(ก) ผลปัจจุปฏฐาน

ปัจจุปฏฐานที่เป็นผลแห่งผัสสะนั้น ก็คือธรรมที่เป็นผลที่เกิดขึ้นโดยมีผัสสะเป็นเหตุปัจจัย ซึ่งได้แก่ ตัวเวทนานันเอง^{๓๐}

หมายความว่า การที่ผลธรรมกล่าวคือเวทนา(การเสวยอารมณ์) เกิดขึ้นได้นั้นก็เพราะอาศัยผัสสะซึ่งเป็นสภาวะการกระทบอารมณ์ ซึ่งในการเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ในเบื้องต้น

^{๒๗} อภิ.ส.อ. (บาลี) ๑๕๑, สงคหทีปนี. (บาลี) ๖๘.

^{๒๘} มลินท. (บาลี) ๖๑.

^{๒๙} เตปิฎกปาฬิเมียนมาอภิธาน เล่ม ๑๕, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๐).

^{๓๐} ญาณธชเถระ, ปรมัตถสังเขปฎีกา เล่ม ๒, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์ฉ่วยเฉิงเต๊ะ, ๒๕๔๖), หน้า ๓๗๔.

จำเป็นต้องมีการประสพหรือเผชิญหน้ากับอารมณ์นั้นๆ ก่อน จากนั้น จึงจะสามารถที่จะเสวยรสอารมณ์นั้นได้^{๓๑}

(ข) ปัจจุปัฏฐาน(อุปปัฏฐานการ) ที่ปรากฏขึ้นในญาณ

ตามหลักอภิธรรมแล้ว พึงทราบว่ ผัสสะมีลักษณะอาการที่ปรากฏเกิดขึ้นในญาณ(ในใจที่ประกอบด้วยวิปัสสนาญาณ) ของผู้ที่ปฏิบัติ(หรือผู้ที่ทำการศึกษาพระอภิธรรม) โดยตั้งนี้ว่า ผัสสะเป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น โดยอาศัยเหตุปัจจัย ๓ อย่างเหล่านี้ คือ (๑) วัตถุรูป เช่น จักขุรูปสาทรูป เป็นต้น (๒) รูปธรรมทั้งหลาย มีรูปารมณเป็นต้น (๓) วิญญาณ(จิต) มีจักขุวิญญาณเป็นต้น^{๓๒} เมื่อที่ธรรมทั้งหลายเหล่านี้มาบรรจบพบกัน ก็จะทำให้การกระทบระหว่างรูปธรรมและนามธรรมเกิดขึ้น ซึ่งการเกิดขึ้นในลักษณะเช่นนี้แล ท่านเรียกว่า ผัสสะ^{๓๓}

ในการที่ผัสสะปรากฏในญาณนั้น มีอุปมาดังต่อไปนี้ :- (ก) เหมือนกับปรากฏการณ์แห่งแสงที่แวบปรากฏบนท้องฟ้าในเวลาที่ยามเมฆาที่มีประจุไฟฟ้า ขั้วบวกขั้วลบลอยมาบรรจบกระทบกัน (ข) เหมือนกับปรากฏการณ์แห่งเปลวประกายไฟที่แวบขึ้นมา เมื่อมีการนำเอาแท่งเหล็กไปบดกับลูกหินศิลา อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น นั่นคือเมื่อใดที่มีการเผชิญหน้ากันระหว่างวัตถุรูปทั้งหลายมีจักขุวัตถุเป็นต้นกับอารัมมณรูปทั้งหลาย มีรูปารมณเป็นต้น เมื่อนั้น ก็จะเกิดการเห็นหรือที่ทางพระอภิธรรมเรียกว่า จักขุวิญญาณ ก็แล การที่สภาวะธรรม ๓ ประการบรรจบกระทบกันอย่างนี้ พระพุทธองค์ทรงเรียกว่า การเกิดผัสสะ ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าว เราสามารถทำความเข้าใจและรู้แจ้งอย่างชัดเจนได้ ก็ต่อเมื่อบุคคลนั้นได้ผ่านการศึกษเล่าเรียนปรมัตถธรรมมาจนเข้าใจอย่างถ่องแท้แล้ว หรือไม่ก็เคยผ่านการเกิดขึ้นแห่งวิปัสสนาญาณมาแล้ว เมื่อบุคคลเหล่านี้ทำการเพ่งพินิจพิจารณาด้วยญาณปัญญา พวกเขาก็จะสามารถหยั่งรู้ถึงอาการที่ปรากฏเกิดขึ้นแห่งผัสสะได้โดยถูกต้องสอดคล้องตามที่สภาวะนั้นเป็นไป ก็อาการปรากฏในญาณเช่นนี้แล ท่านเรียกว่า ปัจจุปัฏฐาน(อาการปัจจุปัฏฐาน)^{๓๔}

๒.๒.๔. ปทัฏฐาน (ธรรมที่เป็นเหตุปัจจัยสำคัญยิ่ง) ของผัสสะ

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้แบ่งปทัฏฐานของผัสสะไว้ ๒ ประเภท คือ (๑) ประเภทที่เป็นอารมณ์ ๖ และ (๒) ประเภทที่เป็นอายตนะ ๖

๑) ปทัฏฐานที่เป็นประเภทอารมณ์

^{๓๑} ติปิฎกปาฬิมิยานมาภิธาน เล่ม ๑๕, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรรมการศาสนา ๒๕๒๖), หน้า ๔๓.

^{๓๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๙๖/๓๐๐.

^{๓๓} อภิ.ส.อ. (บาลี) ๑๕๒.

^{๓๔} เอิหน่วย อุ, พุทธอภิธัมมา, เจตสิกวัฒนธรรม, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรรมการศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๑๔.

พระพุทธโฆสเถระได้อธิบายถึงธรรมทั้งหลายที่เป็นเหตุปัจจัยสำคัญแห่งการเกิดผัสสะ ซึ่งเรียกตามสำนวนพระอภิธรรมว่า **ปทัฏฐาน** นั้น โดยแบ่งเป็น ๖ ประการ ตามประเภทของอารมณ์ที่มีอยู่ ๖ ชนิด มีรูปารมณเป็นต้นที่จรมาปรากฏในทางทวาร ๖ มีจักขุวิญญาณเป็นต้น^{๓๕}

ซึ่งประเด็นข้างต้นนี้ พระอานันทเถระ ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์ธัมมสังคหนิมุลลิกา (คัมภีร์ฎีกาที่อธิบายอัฐกถานามว่า อัฐฐสาลินี) ดังนี้^{๓๖}

“เมื่อธรรม ๓ ประการ คือ วัตถุ, อารมณ์ และวิญญาณ เผลือหน้ากัน (ตามที่ได้กล่าวไปแล้วตอนเรื่องของปัจจุปัฏฐาน) ก็จะเกิดสภาวะการกระทบกัน ซึ่งเรียกว่า ผัสสะ ก็ในบรรดาเหตุปัจจัย ๓ ประการนั้น พึงทราบว่าเป็นปัจจัย(ตัวการ) สำคัญที่สุดก็คือ การมาปรากฏตัวของอาร์มณรูปมีรูปารมณเป็นต้น ณ ที่ตำแหน่งหรือขอบเขตที่เป็นความสามารถของวัตถุรูป(ปสาทรูป) มีจักขุปสาทเป็นต้น เมื่อทั้งสองรูปบรรจบกันแล้วจึงค่อยส่งสัญญาณไปที่ **อวิชชนะหรือมนสิการ** กล่าวคือการเอาใจใส่(ความสนใจ) ในสิ่งที่มาปรากฏนั้น ซึ่งหากไม่มีมนสิการต่ออารมณ์ดังกล่าว อารมณ์นั้นก็จะผ่านไปโดยไม่มีรับรู้ใดๆ เกิดขึ้น ดังนั้น การมนสิการในอารมณ์ จึงเป็นเสมือนเหตุตรงของวิญญาณธาตุ มีจักขุวิญญาณเป็นต้น นั้นหมายความว่า หากมีมนสิการ จะต้องมีการจักขุวิญญาณเป็นต้นเกิดขึ้นอย่างแน่นอน ก็เมื่อวิญญาณ(จิต) เปิดตัวผัสสะ ที่เป็นสัมปยุตกับจิตนั้น ก็ย่อมเกิดขึ้นพร้อมๆ กันกับจิตนั้นอย่างแน่นอน ด้วยเหตุนี้ที่เป็นกลไกตายตัวอย่างนี้ ท่านจึงกำหนดชื่อเฉพาะเจาะจงอารมณ์ที่จรมาปรากฏทางทวารใดทวารหนึ่งว่า “เป็นปทัฏฐานกล่าวคือ เหตุปัจจัยสำคัญ ต่อการเกิดขึ้นแห่งผัสสะ”^{๓๗}

๒) ปทัฏฐานประเภทที่เป็นอายตนะ ๖

อีกนัยหนึ่ง เป็นปัจจัยใกล้ชิดที่สุดที่จะทำให้เกิดผัสสะนั้น ได้แก่ อายตนะ ๖ ทั้งนี้ โดยอาศัยพระพุทธพจน์ ปฏิจจนูปบาทวิภังค์ ที่มาในคัมภีร์วิภังค์ ดังนี้ว่า “สหายตนปัจจยา ผสโส” (ผัสสะเกิดเพราะมีอายตนะภายใน ๖ เป็นเหตุปัจจัย)^{๓๘}

อายตนะ ๖ หมายถึง อวัยวะภายใน ๖ ซึ่งได้แก่ ตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ ซึ่งอายตนะภายใน ๖ ที่ว่านี้ ย่อมสอดคล้องกับธรรมที่เป็นอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, สัมผัส, ธรรมารมณ อายตนะ ๑๒ (ภายใน ๖+ ภายนอก ๖) ข้างต้นนี้ ซื่อว่าเป็น ปทัฏฐาน(เหตุใกล้) ของผัสสะ

^{๓๕} อภ.ส.อ. (บาลี) ๑๕๒.

^{๓๖} อภ.ส.มุลลิกา (บาลี) ๘๖.

^{๓๗} อภ.วตาร. (บาลี) ๒๑.

^{๓๘} อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๔๓.

สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในสังยุตนิภาษนี้ว่า “จักขุวิญญาณจิตที่ทำหน้าที่มองเห็น ย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยทั้งภายในและภายนอก ต่อไปนี้ คือ ปสาทรูป(จักขุหรือตา) และรูป(รูปารมณฺ์), เมื่อ ธรรม ๓ ประการ บรรจบกัน (เผชิญหน้ากัน นั่นแหละคือการเกิดผัสสเจตสิก (การกระทบกันระหว่างธาตุกับอารมณฺ์)”^{๓๙}

จากพระพุทธดำรัสข้างต้นนี้ ฟังทราบว่าการเกิดสภาวะใดสภาวะหนึ่ง เช่น การเห็น การได้ยิน เป็นต้นนั้น เกิดขึ้นโดยอาศัยองค์ประกอบอื่นๆ เป็นกระบวนการ เช่น ในการเกิดกระบวนการเห็นรูปด้วยตา นั้น จำเป็นต้องอาศัยตากับรูป พร้อมกับแสงและมนสิการ ซึ่งจะเกิดกระบวนการเห็นหรือจักขุวิญญาณธาตุได้ เป็นต้น ได้เหมือนกับการเกิดประกายไฟที่ต้องอาศัยการกระทบกันระหว่างหินเหล็กไฟกับตัวเหล็กหรือระหว่างกล่องไม้ขีดกับลูกไม้ขีด เมื่อใดที่วัตถุทั้งหลายเหล่านี้กระทบกันก็จะทำให้เกิดประกายไฟแวบขึ้น ฉนั้นใด ก็ฉนั้นนั่น ทนที่ที่รูปารมณฺ์ เช่น เงามสีสนของคน เป็นต้น จรมากระทบกับจักขุปสาทรูป ก็จะเป็นชนวนเหตุให้เกิดกระบวนการเห็น ซึ่งเรียกตามสำนวนพระอภิธรรมว่า จักขุวิญญาณ ตามมาติดๆ ซึ่ง ณ ห้วงเวลานี้แหละ ที่ท่านเรียกว่า ผัสสเจตสิก กล่าวคือ จักขุสัมผัสเกิด

โดยทำนองเดียวกัน แม้ในส่วนทวารและอารมณฺ์ที่เหลือ เช่น ในกรณีของการได้ยินเสียง ก็จักอาศัย โสตปสาทรูป กับ สัททารมณฺ์ และ โสตวิญญาณเผชิญหน้ากันจึงเกิดการกระทบกันที่เรียกว่า โสตสัมผัส, ในกรณีของการดมกลิ่น ก็อาศัย ฆานปสาทรูป กับ คันธารมณฺ์ และฆานวิญญาณเผชิญหน้ากัน จึงเกิดการกระทบกัน ที่เรียกว่า ฆานสัมผัส ในกรณีของการลิ้มรส ก็อาศัยชีวหาปสาทรูปกับรสารมณฺ์และชีวหาวิญญาณเผชิญหน้ากันจึงเกิดการกระทบกัน ที่เรียกว่า ชิวหาสัมผัส

ในกรณีของการสัมผัสกาย ก็อาศัย กายปสาทรูปกับโผฏฐัพพารมณฺ์และกายวิญญาณเผชิญหน้ากัน จึงเกิดการกระทบกัน ที่เรียกว่า กายสัมผัส และในกรณีของการรับรู้ทางใจ ก็อาศัยมโนกล่าวคือ ภาวังจิตกับอารมณฺ์ ๖ อย่างใดอย่างหนึ่ง และมโนวิญญาณธาตุเผชิญหน้ากัน จึงเกิดการกระทบกันที่เรียกว่า มโนสัมผัส

จากคำกล่าวข้างต้นนี้ ฟังทราบว่าเป็น คำว่า “จักขุสัมผัส” นั้น แปลว่า สัมผัสทางตา ซึ่งหมายถึง กระบวนการรับอารมณฺ์ที่มุ่งบีบเค้นเอารสชาติทั้งที่ดีและไม่ดีของรูปารมณฺ์ดังกล่าวออกมานั่นเอง ธรรมดาคือ จักขุปสาทรูปนั้น มีศักยภาพเพียงแค้รับรูปารมณฺ์ที่จรมาปรากฏเท่านั้น ไม่อาจที่จะทำสิ่งนั้นให้เป็นอารมณฺ์ได้ เพราะตัวที่ทำการนั้นให้เป็นอารมณฺ์ได้ ก็คือ จักขุวิญญาณธาตุ ซึ่งก็มีหน้าที่จำเพาะของตน คือ การกระทำรูปให้เป็นอารมณฺ์

^{๓๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๓๐๐.

แต่ในขณะที่เดียวกันจักขุวิญญาณเอง ก็ไม่อาจที่จะทำการบีบคั้นเอารสชาติแห่งอารมณ์นั้น ออกมาได้ จึงเป็นหน้าที่ของผัสสาธาตุที่คอยบีบคั้นเอารสชาติแห่งอารมณ์นั้นให้ไหลหลั่งออกมาตาม สภาพของอารมณ์นั้นๆ นั่นคือถ้าเป็นอิฏฐารมณ์ ก็จะหลั่งอิฏฐารส(รสที่พึงปรารถนา) ออกมา หรือถ้า เป็นอนิฏฐารมณ์ ก็จะหลั่งเอาอนิฏฐารส(รสที่ไม่พึงปรารถนา) ออกมา นี่คือ หน้าที่ของผัสสะโดยเฉพาะ เปรียบเสมือนกระบวนการกลั่นกรองเอาน้ำมันจากต้นงา เป็นต้น ซึ่งในการที่จะได้น้ำมันงาออกมา นั้น จำเป็นต้องมีเครื่องมืออุปกรณ์และกระบวนการ เช่น เครื่องคั้น (เครื่องบด) เมล็ดงา, คนที่คอย ป้อนเมล็ดงาเข้าสู่เครื่องบด และตัวที่เป็นฟันหรือแท่งบด (ตาเปรียบเสมือนเครื่องบด, เมล็ดงา เปรียบเสมือนรูปารมณ์, คนที่คอยป้อนเมล็ดงาเข้าสู่เครื่องบดเปรียบเสมือนจักขุวิญญาณ ส่วนฟันหรือ แท่งบดเปรียบเสมือนจักขุสัมผัส(ผัสสะ) น้ำมันงาเปรียบเสมือนรสชาติของรูปารมณ์)

จากแนวคิดที่กล่าวมาข้างต้นนี้ สามารถสรุปได้ว่า ผัสสะเจตสิกเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยที่ เรียกว่า ปทัฏฐฐาน คือ อายตนะภายใน ๖ กับอายตนะภายนอก ๖ ด้วยประการฉะนี้

สรุปว่า ลักษณะที่จิตทุกะของผัสสะเจตสิกนั้น มีดังนี้

๑. ผัสสะ มีการกระทำเป็นสภาวะลักษณะ
๒. ผัสสะมีหน้าที่ทำให้จิตกับอารมณ์กระทบกัน
๓. ผัสสะมีลักษณะการปรากฏเกิดขึ้น เมื่อมีการเผชิญหน้ากันระหว่างวัตถุรูป มีจักขุเป็นต้น , อารัมมณรูป มีรูปารมณ์เป็นต้น
๔. ผัสสะเกิดขึ้นได้เพราะมีเหตุ ๒ ประเภท คือ เหตุที่เป็นฝ่ายอารมณ์ ๖ และ ฝ่ายอายตนะ ภายใน ๖

๒.๓ ประเภทของผัสสะ

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแบ่งผัสสะได้ ดังนี้

๒.๓.๑ ผัสสะ ๖ ประเภท

ในพระคัมภีร์วิภังค์^{๔๐} ได้มีการจัดแบ่งประเภทของผัสสะ(ผัสสะเจตสิก) โดยย่อ ออกเป็น ๖ ประเภท โดยยึดเอาวิญญาณธาตุ ๖ มีจักขุวิญญาณธาตุเป็นต้น เป็นเกณฑ์ในการแบ่ง ดังนี้ คือ

๑. จักขุสัมผัส หมายถึง ผัสสะที่เกิดพร้อมกับจักขุวิญญาณ
๒. โสตสัมผัส หมายถึง ผัสสะที่เกิดพร้อมกับโสตวิญญาณธาตุ

^{๔๐} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๔๓.

๓. ฆานสัมผัส หมายถึง ผัสสะที่เกิดพร้อมกับฆานวิญญานธาตุ
๔. ชิวหาสัมผัส หมายถึง ผัสสะที่เกิดพร้อมกับชิวหาวิญญานธาตุ
๕. กายสัมผัส หมายถึง ผัสสะที่เกิดพร้อมกับกายวิญญานธาตุ
๖. มโนสัมผัส หมายถึง ผัสสะที่เกิดพร้อมกับมโนวิญญานธาตุ(โลกียวิบาก ๒๒ ดวง ยกเว้น ทวิปัญจวิญญานธาตุ)

๒.๓.๒ ผัสสะ ๓๒ ประเภท^{๔๑}

ผัสสะ ๖ ประการที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น เป็นประเภทของผัสสะที่พระพุทธองค์ทรง แสดงไว้ในพระบาลีปัจจุสมุขปาทวิภังค์ ด้วยประโยคข้อความดังนี้ว่า “สพายตนปจฺจยา ผสฺโส” (แปลว่า ผัสสะ เกิดเพราะมีอายตนะ ๖ เป็นปัจจัยเกื้อหนุน) ซึ่งเป็นประโยคข้อความที่พระพุทธองค์ ทรงเอาผัสสะมาแสดงไว้โดยย่อ ด้วยการประมวลสังเคราะห์ธรรมที่มีตระกูลหรือชนิดเดียวกันมาไว้ ภายใต้อายุขัยเดียวกัน จึงเป็นเหตุให้ผัสสะถูกแบ่งโดยย่อเป็น ๖ ประการเท่านั้น จะอย่างไรก็ตาม เมื่อ จะกล่าวถึงผัสสะโดยพิสดารกว่านี้ ย่อมสามารถแบ่งชนิดย่อยๆ ได้อีก เช่น สามารถแบ่งผัสสะออกเป็น ๓๒ ดังนี้คือ

(ก) แบ่งเป็น ๓๒ ชนิด

(๑) ผัสสะ ๕ ชนิด ที่เรียกว่าจักขุสัมผัสเป็นต้น ซึ่งเกิดพร้อมกับจักขุวิญญาน, โสตวิญญาน, ฆานวิญญาน, ชิวหาวิญญาน, กายวิญญาน, ที่เป็นฝ่ายอเหตุกกุศลวิบาก

(๒) ผัสสะ ๕ ชนิด ที่เรียกว่า จักขุสัมผัสเป็นต้น ซึ่งเกิดพร้อมกับจักขุวิญญาน, โสตวิญญาน, ฆานวิญญาน, ชิวหาวิญญาน, กายวิญญาน ที่เป็นฝ่ายอเหตุกอกุศลวิบาก

(๓) มโนสัมผัส ๒๒ ชนิด ซึ่งเกิดพร้อมกับวิปากวิญญานจิต ๒๒ ดวง ซึ่งเป็นส่วนที่เหลือ จากทวิปัญจวิญญาน ๑๐ ดวง (ในข้อ ๑,๒)

๒.๓.๓ ผัสสะ ๘๙ ประเภท

ในฐานะที่ผัสสะเป็นสหพจิตตสาธารณเจตสิก(เจตสิกที่ประกอบได้กับจิตทุกดวง) จึง สามารถกล่าวได้ว่า ผัสสะมีจำนวนเท่ากับจิตนั่นเอง ดังนั้น ผัสสะจึงมีจำนวน ๘๙ ชนิดเท่ากับจิต ๘๙ ดวง

^{๔๑} อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑๖๘.

๒.๔ ความสำคัญของผัสสะเจตสิก

ในยุคสมัยโบราณ ได้มีการถกเถียงประเด็นเกี่ยวกับความสำคัญของผัสสะในแง่ต่างๆ เช่น มติของคณะสงฆ์นิคายมหาสังฆิกะ หรือที่เรียกกันว่า มหาอัฐกถาวาทะ ซึ่งมีความเห็นเกี่ยวกับผัสสะว่า “เนื่องจากเป็นธรรมที่นำจิตไปกระทบกับอารมณ์ก่อนเจตสิกเหล่าอื่น จึงถูกเรียกว่า “ผัสสะ” เมื่อผัสสะเกิดแล้วเท่านั้น จึงเกิดการเสวยรสแห่งอารมณ์นั้น(หมายความว่า ผัสสะเกิดแล้ว เวทนาจึงเกิดตามมาทีหลัง) โดยอ้างพุทธวจนะพระบาลีที่ว่า

พฺุณฺโณ ภิกฺขเว เวเทติ, พฺุณฺโณ เจเตติ, พฺุณฺโณ สยขานาติ.^{๔๒}

(ดูก่อนภิกษุทั้งหลายบุคคล ครั้นได้สัมผัสอารมณ์แล้วจึงเกิดเวทนา เจตนาและสัญญา)

ซึ่งถ้าหากเชื่อตามมติของคณะสงฆ์นิคายมหาสังฆิกะข้างต้นนี้ก็เท่ากับยอมรับว่า ผัสสะเกิดก่อนเจตสิกที่เป็นสัมปยุตธรรม ซึ่งดูผิวเผินก็เหมือนกับว่าจะถูกต้องสอดคล้องกับคัมภีร์พระอภิธรรมเล่ม ๑ คือ ัมมสังคณี ตอนที่ทรงแสดงว่า “ตสมฺมี สมเย ผลโส โหติ เวทนา โหติ^{๔๓} ฯลฯ” (ในสมัยนั้น ผัสสะเกิด เวทนาเกิด ฯลฯ)

ซึ่งตามความเป็นจริงแล้ว มิใช่เป็นการแสดงไว้ตามลำดับแห่งการเกิด เพราะขึ้นชื่อว่าจิตเจตสิกที่สัมปยุตกันนั้น ย่อมต้องเกิดพร้อมกัน มิใช่ตัวใดตัวหนึ่งเกิดก่อนแล้วอีกตัวค่อยเกิดตามมา

ด้วยเหตุนี้ การพูดถึงความสำคัญของผัสสะด้วยการอ้างลำดับแห่งการวางตำแหน่งผัสสะไว้หน้าสุดของเจตสิกทั้งหมด จึงยังไม่มีผลสมเหตุสมผล

ยิ่งกว่านั้น อาจารย์บางท่านได้ให้เหตุผลถึงการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้เป็นอันดับแรกแห่งเจตสิกทั้งหมดนั้น ดังนี้ว่า “เนื่องจากผัสสะเป็นเจตสิกที่เสมือนกับเป็นตัวจักรสำคัญในการยังเจตสิกที่เป็นสัมปยุตธรรมอื่นๆ ให้สามารถเข้าถึงอารมณ์ต่างๆ ได้ หากขาดผัสสะแล้วไซ้ร เจตสิกที่เหลือก็ไม่อาจจะทำกิจของตนๆ ได้เลย” ซึ่งคำกล่าวอ้างข้างต้นนี้ พระอัฐกถาจารย์ทั้งสอง คือ พระมหาพุทธโฆสเถระและพระพุทธทศเถระ ต่างก็ไม่เห็นด้วย โดยพระมหาเถระทั้งสองท่านได้ชี้แจงให้เหตุผลไว้ดังนี้ว่า

ในการอุบัติขึ้นของจิตแต่ละดวงนั้น เป็นการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป พร้อมกันระหว่างจิตกับเจตสิก ไม่อาจแยกออกได้ว่า อะไรเกิดก่อน อะไรเกิดภายหลัง ดังนั้น จึงกล่าวไม่ได้ว่า ผัสสะเกิดก่อนเวทนา ด้วยเหตุนี้ การที่กล่าวอ้างว่า “การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงผัสสะไว้ก่อนเจตสิกดวงอื่นๆ เพราะเป็นสภาวะธรรมที่เกิดก่อนเจตสิกอื่นๆ นั้น จึงไม่มีความสมเหตุสมผลเพียงพอที่จะกล่าวอ้าง

^{๔๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๙๓/๒๙๑.

^{๔๓} อภิ.ส. (บาลี) ๓๔/๑/๑๗.

อีกประการหนึ่ง เป็นเพราะว่า ไม่มีหลักฐานใดๆ ที่พอจะยืนยันได้เต็มปากเต็มคำว่า ผัสสะ นั้น เป็นพลวปัจจัยให้กับเจตสิกธรรมทั้งหลายมีเวทนาสัญญาเป็นต้น ดังนั้น จึงไม่อาจที่จะนำไปกล่าวอ้างว่า “พระพุทธรูปทรงแสดงผัสสะไว้ก่อนเจตสิกอื่นๆ ในฐานะที่เป็นเหตุพลวปัจจัยให้เจตสิกทั้งหลายเกิด

๒.๔.๑ ผัสสะที่ก่อให้เกิดเวทนา ๓ ประการ

พระญาณธชเถระ กล่าวถึงธรรมชาติของผัสสะว่า ธรรมชาติของผัสสะนั้น ทำหน้าที่บดบี้ขี้คั้นให้รสชาติทั้งดีและไม่ดีของอารมณ์ที่จรมากระทบกับตนให้ปรากฏเกิดขึ้น เพราะการที่ผัสสะทำให้เกิดการกระทบเช่นนี้ จึงทำให้จิตและเจตสิกสามารถเสวย(รับรู้) รสชาติแห่งอารมณ์ต่างๆ ได้^{๔๔}

จะเห็นว่า ในการที่ผัสสะทำหน้าที่ก่อให้เกิดผลตามมาเป็นเวทนานั้น เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในจิตใจเท่านั้น ดังที่ในคัมภีร์อัฐสาสนี^{๔๕} ท่านได้เปรียบเทียบไว้ด้วยสิ่ง ๓ อย่าง คือ ถ่านเพลิง, ครั่ง และไอรระเหิด โดยถ่านเพลิงนั้นเปรียบเสมือนเหตุปัจจัยภายนอก, เมื่อเอาครั่งไปย่างบนถ่านเพลิง จะทำให้เกิดไอรระเหิดขึ้นมา แม้ว่าไอรระเหิดนั้น จะเกิดขึ้นเพราะอาศัยถ่านเพลิงก็จริง แต่ก็มิได้ทำให้ถ่านเพลิงนั้นมีการแปรสภาพเป็นอ่อนนุ่มแต่อย่างใด แต่กลับทำให้ครั่งซึ่งเป็นที่ตั้งที่อาศัยของตนนั้นแหละเกิดปฏิกิริยาที่อ่อนนุ่ม ฉะนั้นฉันนั้น ในบรรดาสาเหตุ ๓ ประการ(คือ วัตถุ, อารมณ์(เหตุภายนอก) และจิต(เหตุภายใน)) ซึ่งเมื่อประชุมกันแล้วเกิดผัสสะขึ้นมา ผัสสะก็จะทำให้เกิดเวทนานั้น พึงทราบว่า ทำให้เกิดในจิต ซึ่งเป็นที่ตั้งที่อาศัยของผัสสะนั่นเอง มิได้ทำให้เกิดเวทนาในวัตถุและอารมณ์ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยภายนอกแต่อย่างใด

จากอุปมาข้างต้น เราสามารถจับคู่ระหว่างอุปมากับอุปมาไม่ได้ดังนี้

- (๑) วัตถุรูปและอาร์มมณรูป เปรียบเสมือนถ่านเพลิง
- (๒) จิต เปรียบเสมือน ครั่ง ที่ตั้งอย่างอยู่บนถ่านเพลิง
- (๓) ผัสสะ เปรียบเสมือนไอรระเหิดที่เกิดจากครั่ง
- (๔) เวทนา ที่เกิดจากผัสสะนั้น เปรียบเสมือนภาวะความอ่อนนุ่มของตัวครั่ง

ต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเอาลักษณะการเกิดเวทนา ๓ อย่าง ซึ่งมีผัสสะที่เกิดขึ้นทางทวาร(ประสาทสัมผัส) ทั้งหลายเป็นเหตุ มาแสดงตามลำดับแห่งทวารเพื่อให้มองเห็นกระบวนการทำงานของสภาวะธรรมที่เกี่ยวข้องทั้งโดยความเป็นเหตุและเป็นผลของผัสสะเจตสิก ดังนี้

^{๔๔} ญาณธชเถระ(แลตีสยาตอ), **ปรมัตถสังเขปปฏิภา** เล่ม ๒, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๑), หน้า ๓๗๔.

^{๔๕} อภิ.ส.อ. (บาลี) ๑๕๒.

๑) การเกิดเวทนา ๓ อย่าง เพราะผัสสะทางตา(จักขุทวาร)เป็นเหตุ

กระบวนการนี้ ในเบื้องต้น จะต้องมีการเผชิญหน้ากันของธรรม ๓ ประการก่อน คือ (๑) ตา หรือที่ทางวิชาการด้านพระอภิธรรมท่านเรียกว่า จักขุปสาท (๒) สีสัน หรือ รูปารมณ์=វណฺณรูป ซึ่งเป็นฝ่ายอารมณ์ (๓) การรับรู้ หรือ จักขุวิญญาณธาตุ จากนั้น ทันทที่เกิดการเผชิญหน้ากันระหว่างธรรม ๓ ประการข้างต้น ปฏิบัติการการกระทบกันก็บังเกิดขึ้น ซึ่งปรากฏการณ์เช่นนี้ ในทางพระอภิธรรมท่านเรียกว่า ผัสสะ ซึ่งหมายถึงผัสสะเจตสิกนั่นเอง

ในขั้นตอนนี้ ฟังทราบ่ว่า สภาวะธรรมทั้งหลายก็ทำหน้าที่ของตนๆ โดยไม่มีการก้าวก่ายหน้าที่ของธรรมอื่นๆ เช่น ในกรณีของจักขุวิญญาณธาตุ(จิต) ที่ทำหน้าที่เห็นรูป ก็จะทำหน้าที่เฉพาะการเห็นรูปกล่าวคือรู้เพียงแค่ว่า นี่เป็นรูปสีสัน นี่เป็นรูปทรวดทรง นี่เป็นรูปขาว นี่เป็นรูปเขียว แต่จะไม่สามารถรู้สึกลงไปว่า รูปดังกล่าวมีรสชาติดีหรือไม่ดีอย่างไร เพราะนั้นมีใช้หน้าที่ของจักขุวิญญาณธาตุ และจักขุวิญญาณธาตุก็ไม่มีศักยภาพที่จะทำเช่นนั้นได้ด้วย แต่ผู้ที่ทำหน้าที่บีบคั้นเอารสชาติของอารมณ์ออกมาได้นั้น คือ ผัสสะเจตสิก เมื่อใดที่ผัสสะทำหน้าที่ของตนได้อย่างสมบูรณ์ เมื่อนั้น จะก่อให้เกิดรสชาติแห่งอารมณ์ที่จรมากระทบทันที จากนั้น สภาวะธรรมคือเวทนาเจตสิกก็จะรับหน้าที่เสวยดื่มด่ำในรสชาติแห่งอารมณ์นั้นตามสมควรแก่อารมณ์นั้น เช่น หาก รูปารมณ์นั้นเป็นประเภทอิฏฐารมณ์นั้นคือมีความสวยงามน่ารักน่าใคร่ ตัวเวทนาจึงเกิดในขณะนั้น ก็คือสุขเวทนา(ความสุข) ในทางตรงกันข้าม หากรูปารมณ์นั้นเป็นอนิฏฐารมณ์คือรูปที่ไม่สวยงาม น่าเกลียดน่าชัง ทุกขเวทนาจึงเกิด หรือหากรูปารมณ์นั้นเป็นประเภทมัชฌัตตารมณ์ คือ ครึ่งๆ กลางๆ ไม่มีความโดดเด่นทางด้านใดด้านหนึ่ง คือจะสวยงามก็ไม่ใช่ จะชั่วร้ายก็ไม่เชิง เป็นรูปารมณ์พื้นๆ ธรรมดาตาชืดันทั่วไป ไม่ค่อยมีผลกระทบกับจิตใจเท่าใด ในกรณีนี้ อุเบกขาเวทนาจึงจะเกิด

๒) การเกิดเวทนา ๓ อย่าง เพราะผัสสะทางหู(โสตทวาร)เป็นเหตุ

กระบวนการนี้ก็คล้ายๆ กับในจักขุทวารนั่นเอง เพียงแต่เปลี่ยนตัวสภาวะธรรมที่เป็นเหตุบางประการเท่านั้น ส่วนขั้นตอนในการทำหน้าที่นั้นมีลักษณะคล้ายกัน เช่น ในเบื้องต้น จะต้องมีการเผชิญหน้ากันของธรรม ๓ ประการ คือ หู(โสตปสาทรูป), เสียง(สัททวารมณ์) และการรับรู้(โสตวิญญาณธาตุ) จากนั้นก็จะเกิดปฏิบัติการการกระทบกันระหว่างธรรม ๓ ประการเหล่านั้น ซึ่งเรียกสภาวะการณดังกล่าวว่า ผัสสะ จากนั้นก็จะเกิดความรู้สึกต่างๆ เป็นความพึงพอใจหรือความไม่พึงพอใจหรือไม่ก็ความรู้สึกเฉยๆ ตามมา ซึ่งเรียกสภาวะที่เกิดขึ้นนั้นว่า เวทนา(ตัวดื่มกินรสชาติของอารมณ์ที่มากระทบ)

ยกตัวอย่างเช่น เมื่อใดที่เราได้ยินเสียงเพลงหรือเสียงดนตรีที่ขับร้องและบรรเลงอย่างไพเราะ สุขเวทนา กล่าวคือความพอใจ ความพึงพอใจก็จะบังเกิดขึ้น ความซาบซึ้งตรึงใจในเสียงนั้นก็

จะบังเกิดขึ้น หรือในทางตรงกันข้าม หากเมื่อใดที่เราได้ยินเสียงบ่น เสียงด่า เสียงพูดจาคำหยาบคาย ทุกขเวทนากล่าวคือความไม่สบายใจ ความทุกข์ใจ ความเสียใจก็จะเกิด

โดยทำนองเดียวกัน เมื่อใดที่เราได้ยินเสียงต่างๆ ไป ที่ไม่มีความเด่นชัดทั้งโดยความเป็น อិฏฐารมณฺ์และอนิฏฐารมณฺ์ เมื่อนั้นเราก็จะรู้สึกเฉยๆ เสียงนั้นไม่มีผลกระทบต่อจิตใจของเราเท่าไรนัก นั้นแหละท่านเรียกว่า อุเบกขาเวทนาเกิด ซึ่งอุเบกขาเวทนานี้ จะมีสภาพที่สงบนิ่งกว่าเวทนาอื่นๆ จึงทำให้เราไม่ค่อยจะตื่นเต้นกับความรู้สึกดังกล่าว

๓) การเกิดเวทนา ๓ อย่าง เพราะผัสสะทางจุมุก(ฆานทวาร)เป็นต้น

แม้ในส่วนของ การเผชิญกันแห่งสภาวะธรรมทั้งหลาย ทวารที่เหลือกล่าวคือ ฆานปสาทรูป กับคันธารมณฺ์ และฆานวิญญาณธาตฺ์(จุมุกกับกลิ่นและจิต), ชิวหาปสาทรูปกับรสารมณฺ์และชิวหา วิญญาณธาตฺ์(ลิ้นกับรสและจิต), กายปสาทรูปกับโณภูฐัพพารมณฺ์และกายวิญญาณธาตฺ์(ส่วนของร่างกาย ที่เหลือกับสัมผัสผัสสะและจิต) ก็พึงทราบว่ามี การเกิดผัสสะธาตฺ์ ที่เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดเวทนาต่างๆ ตามมาอย่างต่อเนื่อง

๔) การเกิดเวทนา ๓ อย่าง เพราะผัสสะทางใจ(มโนทวาร)เป็นเหตุ

ทุกครั้งที่คนเราเกิดความคิด พึงทราบว่า เกิดขึ้นได้โดยอาศัยสภาพจิตกับสภาพอารมณ์ ซึ่ง จิตใจนั้น ในทางสำนวนพระอภิธรรมท่านเรียกว่า มโนทวาร(องค์ธรรม หมายถึง ภาวจิต) ก็เมื่อใดที่ จิต, อารมณฺ์ และความนึกคิด กล่าวคือ มโนวิญญาณธาตฺ์จรมาบรรจบกัน ก็จะทำให้การกระทบกันที่ เรียกว่า ผัสสะ บังเกิดขึ้น ซึ่งในกรณีที่เกิดจิตติดจินตนาการเข้าถึงอารมณ์ได้ เวทนาจะบังเกิดขึ้นตาม สมควรแก่อารมณ์นั้นๆ ตัวอย่างเช่น ในกรณีที่ประสบกับอารมณ์ที่ตนเองชื่นชอบ ก็จะเกิดสุขเวทนา เช่น เวลาที่หวนระลึกนึกถึงเหตุการณ์ที่มีความสุขในอดีต ก็ทำให้จิตใจของบุคคลนั้นมีความสุข หรือ เมื่อที่จิตคิดถึงอนาคตที่สดใส ก็จะทำให้จิตใจเรามีความสุขเช่นกัน โดยนัยเดียวกัน เมื่อใดที่เราคิดถึง สภาพชีวิตที่มีความสุขในปัจจุบัน ก็ย่อมทำให้เราเกิดความสุขใจได้ นี่คือ ลักษณะของการเกิดสุข เวทนาที่อาศัยผัสสะที่ดีเป็นเหตุ

ในทางกลับกัน เมื่อเราได้ประสบพบกับอนิฏฐารมณฺ์อันเป็นอารมณ์ที่ไม่พึงปรารถนา ทุกขเวทนาจึงจะเกิด ซึ่งลักษณะการเกิดทุกขเวทนานั้น อาจเป็นไปได้ในลักษณะการหวนคิดถึง สถานการณ์เก่าๆ ที่ตนเคยประสบพบมาก็ได้ หรืออาจเป็นไปได้ในลักษณะการจินตนาการคาดการณ์ถึง สิ่งที่น่ากลัวให้เกิดทุกข์ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นก็ได้ หรืออาจเป็นไปได้ในลักษณะการที่กำลังครุ่นคิดถึงเหตุการณ์ ที่เป็นทุกข์อยู่ในปัจจุบันก็ได้ ซึ่งความคิดที่เป็นทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบันเหล่านี้ จะเป็นเหตุให้จิตใจของ ผู้คนเกิดอาการไม่สบาย เสียอกเสียใจ ไร้พลัง ก็ ภาวะจิตที่มีลักษณะการอย่างนี้แล เป็นลักษณะของ การเกิดทุกขเวทนาที่อาศัยผัสสะทางใจ(มโนทวาร) เกิดขึ้น

อนึ่ง อารมณ์ทั้งหลายที่ปรากฏเกิดขึ้นทางใจนั้น อาจจะเป็นของจริงหรือของปลอมก็ได้ แต่ถึงกระนั้น ไม่ว่าจะเป็นอย่างจริงหรือปลอม หากมันบังเกิดขึ้นภายในจิตสันดานแล้ว (หากมันจรมากระทบกับจิตใจแล้ว) ย่อมก่อให้เกิดเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างแน่นอน เช่น หากอารมณ์นั้นเป็นอารมณ์ดี(อิฏฐารมณ์) ความสุขทางใจ(สุขเวทนาหรือโสมนัสเวทนา) ก็ย่อมเกิดขึ้น ในทางกลับกันหากเป็นอารมณ์ที่ไม่ดี(อนิฏฐารมณ์) ความทุกข์ทางใจ(ทุกข์เวทนาหรือโทมนัสเวทนา) ก็ย่อมเกิดขึ้น ซึ่งความเด่นชัดแห่งเวทนานั้น ขึ้นอยู่กับความเด่นชัดแห่งอารมณ์ ดังนั้น ความเข้มข้นหรือความเจือจางแห่งเวทนา ย่อมขึ้นอยู่กับกระบวนการรับอารมณ์ของจิต ยิ่งยึดติดในอารมณ์มาก เวทนาจึงจะรุนแรงตามไปด้วย จึงพอที่จะสรุปได้ว่า พลังแห่งสุข-ทุกข์ ขึ้นอยู่กับอารมณ์

ในกรณีที่เผชิญ-กระทบ กับอารมณ์สามัญทั่วไปที่ไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับตัวเรามากนัก โดยปกติแล้วเราก็จะเกิดความวางเฉยนั้นแหละ ทางพระอภิธรรมท่านเรียกว่า อุเบกขาเวทนา ซึ่งเป็นเวทนาที่มีสภาพสุขุมลุ่มลึกแทบจะตามรู้ไม่ทันว่า ในช่วงนั้นมีเวทนาเกิด

๕) ตัวอย่างของบุคคลผู้มีภาวะจิตเปลี่ยนแปลงด้วยอำนาจของผัสสะ

อารมณ์ที่กระทบจนเกิดผัสสะมีอำนาจมากน้อยเพียงใดอยู่ที่บุคคลที่รับผัสสะนั้นๆ ในคัมภีร์มีข้อความอ้างถึงผู้ตกอยู่ในอำนาจของผัสสะจนมีภาวะจิตเปลี่ยนแปลง ยกตัวอย่างเรื่องมีมาในอุมมาพันตีชาดก^{๔๖} แห่งปัลลณาสกนิบาต โดยย่อตั้งนี้ว่า เมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสิริราช ครองนครอริยภูมิอยู่นั้น เคยได้รับทุกข์เวทนาแทบจะทรงบ้าคลั่ง เพียงเพราะแค่ทอดพระเนตรเห็นรูปโฉมของพระนางอุมมาพันตี ธิดาแห่งเศรษฐี

รายละเอียดมีอยู่ว่า ในวันหนึ่ง ขณะที่พระโพธิสัตว์(พระเจ้าสิริราช) เสด็จออกจากวังเพื่อทอดพระเนตรมหานครอริยภูมิที่พสกนิกรพากันประดับประดาตกแต่งอย่างสวยงามอลังการน่าตื่นตาตื่นใจอยู่นั้น พอเสด็จมาถึงนิเวศน์สถานอันเป็นบ้านของอภิการกะเสนาบดี ณ บ้าน นางอุมมาพันตีธิดาแห่งเศรษฐี ซึ่งเป็นภรรยาของเสนาดินนั้นได้ยืนอยู่ริมหน้าต่าง แล้วโปรยมวลดอกไม้ถวายการต้อนรับ พร้อมๆ กับแสดงความงดงามแห่งรูปโฉมของตนให้พระราชาทอดพระเนตร ซึ่งสาเหตุแห่งการแสดงอวดโฉมความงดงามนั้น มีเหตุผลอยู่ในตัว นั่นก็คือว่า เมื่อตอนที่นางอุมมาพันตียังเป็นครุณีแรกรุ่นสาวอยู่ เศรษฐีซึ่งเป็นบิดาได้ดำริว่า “ธิดา ผู้นี้มีความงามยิ่ง ย่อมคู่ควรต่อพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น” จากนั้นจึงได้ส่งคณะพราหมณ์ให้เป็นทูตไปกราบถวายบังคมทูลแด่พระเจ้าสิริราชเพื่อให้พระองค์ทรงพิจารณา ในขณะที่เดียวกัน แม้ทางพระเจ้าสิริราชเองก็ทรงทราบเรื่องราวของนางมาก่อนแล้ว จึงได้จัดส่งคณะทูตไปที่บ้านของเศรษฐีเช่นกัน เมื่อคณะราชทูตมาถึงบ้านเศรษฐี ทันททีที่พวกเขาพบกับธิดาของเศรษฐีก็ถึงกับตะลึงกับความงดงามของนางจนสติเหม่อลอย ทำอะไรไม่ถูก เป็นเสมือน

^{๔๖} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๒/๑๐๕.

คนไร้สติ ไม่ว่าจะตีมี จะกิน หรือทำอิริยาบถอันใดก็ผิดพลาดไปหมด จนทำให้นางอุมมาทนต์เกิดความรำคาญ จึงสั่งให้ขับไล่ราชทูตเหล่านั้นออกไปจากบ้าน ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้พวกราชทูตเหล่านั้นโกรธแค้นและผูกอาฆาตพยาบาทต่อนาง เมื่อพวกเขากลับถึงวัง จึงกราบบังคมทูลเรื่องราวของนางอุมมาทนต์ในทางที่เสียหาย โดยทำนองเป็นต้นว่า “ฝ่าบาทพระเจ้าข้าฯ อันว่านางอุมมาทนต์ผู้นี้ ช่างเป็นหญิงที่มีจิตใจทรามนัก จึงไม่เหมาะที่จะมาดำรงตำแหน่งเป็นพระมเหสีของพระองค์ พระเจ้าข้า” พระราชทรงเชื่อคำพูดของคณะราชทูต จึงทรงวางพระทัยเฉยเมย ไม่คิดที่จะนำมาเข้าวังแต่อย่างใด ความทราบไปถึงนางอุมมาทนต์ ทำให้นางรู้สึกไม่พอใจต่อพระราช จึงได้รอคอยโอกาสว่า “สักวัน หากพระองค์เห็นเราแล้วจะทรงเป็นเช่นไร เดียวได้รู้กัน”

จากนั้นต่อมาไม่นาน เศรษฐีผู้เป็นบิดาจึงได้ยกนางเป็นภรรยาของอภิปรากเสนาบดีผู้เป็นจอมทัพของพระเจ้าสิริราชนั้นนั่นเอง

ครั้นเมื่อนางได้เป็นคุณนายของแม่ทัพเสนาบดีแล้ว นางก็ยังมีจิตปฏิบัติต่อพระราชอยู่ ด้วยเหตุนี้เมื่อมีการแห่ขบวนพยุหยาตรารอบพระนคร นางจึงต้องแสดงความงามของนางให้พระราชทอดพระเนตรอย่างเต็มกำลัง

ครั้งนั้น เมื่อพระเจ้าสิริราชได้ทอดพระเนตรเห็นองค์พยุหะลักษณะอันงดงามของนางอุมมาทนต์ หทัยของพระองค์ถึงกับเตลิดเปิดเปิงแตกกระเจิงเสมือนคนบ้าก็มีปาน พระองค์ไม่สามารถที่จะดำเนินไปต่อได้ จึงทรงมีรับสั่งให้หันขบวนกลับสู่พระราชวัง คำคั้นนั้น พระองค์เสวยไม่ได้บรรทมไม่หลับ กระสับกระส่าย ทรงหวนระลึกเห็นแต่รูปโฉมงามของนางอุมมาทนต์เพียงอย่างเดียว จนกระทั่งถึงกับทรงละเมอเพื่อเรียกแต่ชื่อของนาง ทรงเปล่งพระวาจาต่างๆ นานา อาทิเช่น “หากองค์อินทร์จะทรงกรุณาประทานพรให้เรา เราก็จะขอเป็นอภิปรากเสนาบดีสักหนึ่งคืน เพื่อที่จะได้อภิรมย์รักกับนางอุมมาทนต์ผู้เลอโฉม จากนั้นจึงค่อยกลับร่างมาเป็นพระเจ้าสิริราชเหมือนอย่างเคย”

จากเรื่องราวของพระเจ้าสิริราชข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า อำนาจของผัสสะกล่าวคือการเห็น รูปร่างที่งดงามของนางอุมมาทนต์นั้น ช่างมีอิทธิพลเหนือจิตใจของพระเจ้าแผ่นดินผู้ยิ่งใหญ่ จนทำให้ต้องทนทุกข์ทรมาน บังเกิดทุกข์เวทนาทางใจอย่างแสนสาหัส อำนาจของผัสสะนี้ ช่างน่ากลัวยิ่งนัก นี้แลคือตัวอย่างบางส่วนของ การเกิดเวทนาที่มีผัสสะเป็นแดนเกิด

๒.๔.๒ ผัสสะที่ก่อให้เกิดทุกข์และสุขต่างๆ

จากการที่สรรพสัตว์บนโลกใบนี้ต้องเผชิญกับความสุขบ้าง ความทุกข์บ้าง คละเคล้ากันไปนั้น สาเหตุหนึ่งที่ใครๆไม่อาจปฏิเสธได้ก็คือการกระทบสัมผัสระหว่างจิตใจกับอารมณ์ซึ่งเป็นสิ่งภายนอกโดยผ่านทวาร ๖ ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย การกระทบสัมผัสจึงนับว่าเป็นเหตุสำคัญที่

ก่อให้เกิดทุกข์และสุขประจำชีวิต ดังจะขอยกตัวอย่างกรณีบุคคล จากคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถาพอเป็นแนวทางแก่การศึกษาดังนี้

๒.๔.๒.๑ จักขุสัมผัสกับมหาธาตุโพธิสัตว์

ที่ว่าจักขุสัมผัส หมายถึง สัมผัสทางตา หมายถึง ปิ๊บคั้นรสแห่งอารมณ์คือสีสน์ ซึ่งอาจจะเป็นอิฏฐารมณ์หรืออนิฏฐารมณ์ที่จรมาปรากฏกระทบทางตา(ซึ่งเรียกว่าจักขุทวาร) กล่าวย่อๆ ก็คือการปิ๊บคั้นกลิ่นเอารสชาติของอารมณ์ออกมานั่นเอง

หมายความว่า ในกรณีการเสวยอารมณ์ด้วยเวทนาอันเกิดจากการกระทบอารมณ์ด้วยผัสสะก็ดี หรือในกรณีการเกิดความรังเกียจต่ออารมณ์นั้นก็ดี หรือในกรณีที่เกิดความกลัวต่ออารมณ์นั้นก็ดี หรือในกรณีการเกิดความอยากได้อารมณ์นั้นก็ดี ทั้งหมดล้วนมีผัสสะเป็นประธานหรือที่เรียกว่าเป็นตัวการใหญ่ ดังนั้น หากผัสสะมีกำลังแรง เวทนาย่อมมีกำลังแรงตามด้วย แม้ตัณหาก็มีกำลังแรงตามมาด้วยเช่นกัน แต่เมื่อใดที่ผัสสะมีกำลังอ่อน ทั้งเวทนาและตัณหาก็ย่อมอ่อนกำลังตามไปด้วย ข้อนี้อุปมาเหมือนกับในตอนที่คุณคนเฟ่งดูสิ่งของที่มีรูปร่างสวยสดงดงาม หากวัตถุสิ่งของดังกล่าวจะอยู่ไกลหรือแสงไม่พอ ก็จะทำให้ผัสสะนั้นอ่อนกำลังลง จากนั้น เวทนาและตัณหาซึ่งอาศัยผัสสะนั้นเกิด ก็พลอยมีกำลังน้อยตามไปด้วย แต่หากเป็นการเฟ่งดูรูปารมณ์อันสวยสดงดงามดังกล่าวในระยะที่ใกล้ พร้อมกับมีแสงสว่างส่องเพียงพอ ก็จะทำให้เกิดผัสสะที่มีกำลังแรง รวมไปถึงเวทนาและตัณหาก็จะบังเกิดขึ้นอย่างเปี่ยมพลั่ง

นอกจากนี้ ในบรรดาจักขุสัมผัสของบุรุษทั้งหลายนั้น พึงทราบทั่วว่า จักขุสัมผัสที่เกี่ยวกับรูปารมณ์ของสตรีเพศย่อมมีกำลังดีกว่าจักขุสัมผัสอย่างอื่น โดยนัยเดียวกัน ในบรรดาจักขุสัมผัสของสตรีทั้งหลาย ก็พึงทราบเช่นกันว่า จักขุสัมผัสที่เกี่ยวกับรูปารมณ์ของบุรุษเพศ ย่อมมีกำลังดีกว่าจักขุสัมผัสอย่างอื่น

จากจักขุสัมผัสมาถึงมโนสัมผัส จากนั้นก็ส่งผ่านไปที่เวทนา ซึ่งเป็นความรู้สึก แล้วยังไม่ยอมหยุดเพียงนั้น มีแรงเหวี่ยงต่อมาถึงตัณหา โดยความเป็นเหตุเป็นผลสืบๆ ต่อกันมา

ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้ตรัสไว้ในอังคุตตรนิกาย รูปาทิวรรค ปฐมจิตตปริยาทานสูตร^{๔๗} ดังนี้ว่า

“ไม่มีรูปทรงสัญญาณใดๆ ในโลก

ที่จะสามารถดึงดูดใจของบุรุษได้เท่ากับรูปร่างของสตรีเพศได้เลย

และก็ไม่มียุทธสัญญาณใดๆ ในโลก

^{๔๗} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๑/๑.

ที่จะสามารถดึงดูใจของสตรีได้เท่ากับรูปร่างของบุรุษเพศได้เลย”

เกี่ยวกับประเด็นนี้ ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเรื่องของบุคคลผู้ที่ได้มานอกิญาสมาบัติแปดมาแล้ว แต่พอได้เจอหญิงงามนางหนึ่งผู้ซึ่งมีรูปร่างหน้าตาที่งดงามทุกสัดส่วน จึงเกิดจิตปฏิพัทธ์ (ติดอกติดใจ) จนทำให้มานสมาบัตินั้นเสื่อมหายและตนเองก็ได้รับทุกข์ ซึ่งจัดเป็นทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสโดยแท้ ซึ่งจะขอยกเรื่องเล่าที่มาในคัมภีร์ชาดกอรธกถา^{๔๘} มาประกอบเพียงสั้นๆ ดังต่อไปนี้

“กาลครั้งหนึ่ง พระโพธิสัตว์ บวชเป็นฤาษี เจริญสมาธิ โดยมีกสิณเป็นอารมณ์ ได้มานสมาบัติ ๘ เสวยมานสุข สมาบัติสุข อยู่ที่ป่าหิมพานต์

อยู่มาวันหนึ่ง ฤาษีเกิดอยากจะไปเสพรสเปรี้ยว รสเค็มที่เมืองพาราณสีบ้าง จึงได้เหาะมาลงที่พระราชอุทยานของพระเจ้ากรุงพาราณสี พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงศรัทธาเลื่อมใสในตัวฤาษี จึงได้เชิญไปรับประทานอาหาร และประทานถวายโอวาทแต่พระองค์ที่พระราชวังทุกวัน ทำอยู่อย่างนี้นานถึง ๑๖ ปี

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปปราบกบฏที่ชายแดน จึงทรงมอบภาระให้พระมเหสีนามว่า “มุกุฏักษณา” ช่วยปรนนิบัติรับใช้ฤาษีแทนพระองค์ ฝ่ายพระมเหสีเองก็ทรงทำตามพระบัญชาอย่างมิได้ขาดทุกวัน อยู่มาวันหนึ่ง ฤาษีเข้าวังล่าช้ากว่ากำหนด พระนางจึงรอโดยเผลอหลับไปบนพระแท่น(เตียง)น้อย เมื่อฤาษีเดินทางถึง ทำเสียงกระแอม ทำให้พระนางตกใจรีบผุดลุกขึ้นทันใด พระอาการที่ทรงเกิดหลุดลงพื้น

ฤาษีท่านเกิดเผอเรอ ไม่สำรวจจักขุนทรีย์ จึงเผลอไปมองอารมณ์ที่เป็นวิสภาคะกับมานกล่าวคือ เห็นรูปทรงอันงดงามของพระมเหสี ซึ่งสวยสดงดงามเข้า จิตใจที่เคยแข็งแกร่งแน่นไม่สั่นไหวดูจุฎุพาหิที่ตั่งมั่นอยู่มาชั้วกาลนาน ด้วยอำนาจแห่งมานสมาธิก็ปลิ้นพังทลายทันที ด้วยแรงผลึกที่เกิดเพราะจักขุสัมผัส เหล่ากิเลสนิรวรณทั้งหลายที่ท่านได้ปราบกำหราบไว้ด้วยอำนาจแห่งมานสมาธิปลิ้นก็พุ่งขึ้นสู่กระแสแห่งจิตใจ เป็นเหตุให้มานอกิญาสมาบัติที่ได้มาครอบครองเป็นเวลาค่อนอายุสูญหายไปในช่วงพริบตา เป็นเหตุให้ฤาษีไม่กล้าที่จะนั่งรับประทานอาหารในวังเหมือนวันก่อนๆ จึงได้รับอาหารแล้วเดินเท้าเปล่ากลับ โดยมีสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้เหมือนอย่างที่เคยทำมาเป็นประจำ ด้วยความที่ไม่เคยเดินทางในระยะไกล จึงทำให้ร่างกายอ่อนล้า บวกกับจิตที่ติดอยู่ในกามารมณ์อันงดงามตลอดเวลา พอมาถึงที่พัก ท่านก็มีอาจที่จะรับประทานอาหารนั้นได้ โดยวางบาตรที่ใส่อาหารจากราชวังไว้ใต้โต๊ะ แล้วตัวเองก็นอนบนแผ่นกระดานแบบหมดอาลัย เหมือนไร้จิต

^{๔๘} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๓๒๐.

วิญญานตลอด ๗ วัน จิตของของท่านถูกกิเลสครอบงำ จึงเร่าร้อนกระสับกระส่าย กินไม่ได้นอนไม่หลับ ได้รับทุกขเวทนาอันเนื่องมาจากถูกไฟราคะแผดเผาอย่างน่าสมเพชเวทนาเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อพระเจ้าแผ่นดินกำลังเสด็จกลับจากการปราบกบฏที่ชายแดน ระหว่างเสด็จเข้าเมือง ทรงเข้าไปนมัสการถวายบังคม เมื่อได้รับทราบเรื่องราวที่เกิดขึ้นจากปากของฤๅษีทั้งหมดแล้ว จึงเชิญฤๅษีเข้าพระราชวังแล้วทรงมอบถวายพระมเหสีมุกตฤๅษีแด่พระฤๅษีนั้น ด้วยทรงมีพระราชหฤทัยที่กว้างขวาง แต่ด้วยความที่พระมเหสีทรงเป็นปราชญ์ จึงทรงใช้กลอุบายแห่งสตรีสั่งสอนฤๅษีนั้น จนฤๅษีได้สติสังเวชและทูลถวายคืนพระมเหสีแด่พระเจ้าแผ่นดิน จากนั้นตัวฤๅษีเองก็รีบเดินทางกลับสู่ภูมิลำเนาเดิมคือป่าหิมพานต์ ตั้งหน้าตั้งตาเจริญสมถภาวนาจนกลับมาได้ฌานอภิญญาสมาบัติอีกครั้ง

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นกรณีที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตกับมหาฤๅษีแม่ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ แต่เมื่อกระทบกับวิสภาพการณ์ที่มีกำลังแรง หรือที่เรียกว่า จักขุสัมผัสแรง ก็ยากที่จะต้านทาน จึงต้องทนรับทุกข์ทรมานแทบจะเอาตัวเองไม่รอดได้ นับประสาอะไรเล่ากับบุคคลสามัญทั่วไป ดังนั้น ผู้ปฏิบัติทั้งหลายจึงควรให้ความสำคัญกับจักขุสัมผัสและมีจิตมุ่งมั่นในการสำรวมจักขุทริยอย่างจริงจัง เพื่อป้องกันมิให้กิเลสนิวรณ์สามารถย่ำกรายเข้ามาสู่ภายในจิตใจได้ เรื่องนี้จึงนับเป็นกรณีตัวอย่างของบุคคลในอดีต ที่อนุชนรุ่นหลังควรตระหนักเห็นความสำคัญและน้อมนำมาพิจารณาเป็นอย่างยิ่ง

๒.๔.๒.๒ จักขุสัมผัสของพระอุมมัตตกจิตตะ

มีเรื่องเล่าว่า พระราชาทรงพระนามว่า มหาทาทฐิกนาค ให้สร้างพระสถูปใหญ่ ที่ถ้าอัมพัฏฐะ ใกล้เจตติยคีรีวิหาร กระทำศิริภันชวาหนบูชา (บูชาด้วยน้ำของที่เกิด ณ ภูเขามา) มีหมูนางสนมแวดล้อม เสด็จไปยังเจตติยคีรีวิหาร ถวายมหาทาน แก่ภิกษุสงฆ์ ตามกาลอันสมควร ธรรมดาสถานที่ชนเป็นอันมากประชุมกัน ชนทั้งหมดไม่มีสติที่จะตั้งมั่นอยู่ได้ พระอักรมเหสีของพระราชา ทรงพระนามว่าทมิฬเทวี ทรงดำรงอยู่ในวัยสาว น่าชม น่าพิศมัย พระเถระรูปหนึ่งชื่อจิตตะ ผู้บวชเมื่อแก่ แลดูโดยทำนองที่ไม่สำรวม ยึดเอานิมิตในรูปารมณ์ของพระอักรมเหสีนั้นเป็นดังคนบ้า เทียวพูดไปในที่ ๆ ตนยีนและนั่งว่า เชิญสิ แม่ทมิฬเทวี เชิญสิ แม่ทมิฬเทวี ตั้งแต่นั้นมา ภิกษุหนุ่มและสามเณร ตั้งชื่อไว้เรียกท่านว่า พระอุมมัตตกจิตตะเถระ (พระจิตบ้า) ต่อมาไม่นานนัก พระเทวีนั้นก็ทิวคต เมื่อภิกษุสงฆ์ไปเยี่ยมในป่าช้าแล้วกลับมา ภิกษุหนุ่มและสามเณรได้ไปยังสำนักของท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านพระจิตตะเถระ ขอรับ ท่านพร้าเพื่อถึงพระเทวีพระองค์ใด พวกผมไปเยี่ยมป่าช้าของพระเทวีพระองค์นั้นกลับมาแล้ว ถึงภิกษุหนุ่มและสามเณรทั้งหลายจะพูดอย่างนั้น ท่านก็ไม่เชื่อ ได้แต่พูดดังคนบ้าว่า พวกท่านไปเยี่ยมใคร ๆ ก็ได้ในป่าช้า หน้าของพวกท่านจึงมีสีเหมือนควันไฟ รูปแห่งหญิงนี้ได้ครอบงำจิตของพระจิตตะเถระ ผู้เป็นบ้าตั้งอยู่ด้วยประการฉะนี้

อีกเรื่องหนึ่ง เล่ากันว่า วันหนึ่งพระมหाराชา ทรงพระนามว่า สัทธาติสสะ มีหมูนางสนมแวดล้อมเสด็จมายังวิหาร ภิกษุรูปหนึ่ง ยืนอยู่ที่ซุ้มประตูแห่งโลหปราสาท ตั้งอยู่ในความไม่สำรวม

มองเห็นหญิงคนหนึ่ง ฝ่ายหญิงนั้นก็หยุดดูภิกษุหนุ่มรูปนั้น ทั้งสองถูกไฟคือ ราคะ ที่ตั้งขึ้นในทรงผัดเผาได้ตายไปด้วยกัน รูปแห่งหญิงได้ครอบงำจิตของภิกษุหนุ่มตั้งอยู่อย่างนี้^{๔๙}

๒.๔.๒.๓ จักขุสัมผัสของพระภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง

อีกเรื่องหนึ่ง เล่ากันมาว่า ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง จากกัลยาณิยมหาวิหาร ไปยังประตูบ้านกาฬที่ขวาปีคาม เพื่อแสดงพระปาติโมกข์เสร็จการแสดงพระปาฏิโมกข์แล้ว เมื่อเธอไม่ถือคำพูดของผู้ปรารภนา ตี คิดว่า ในที่ ๆ ไปแล้ว เราถูกภิกษุหนุ่ม และสามเณรตามแล้ว ควรจับบอกอาการที่เราอาศัยหมูบ้านอยู่ ดังนี้แล้ว จึงไปเที่ยวบิณฑบาตในบ้าน ยึดเอานิมิต ในวิสภาคารมณ (อารมณที่เป็นข้าศึก)แล้วไปยังที่อยู่ของตนจำผ้าที่นางนุ่งได้พลางถามว่าท่านขอรับ ท่านได้ผ้านี้มาอย่างไร? รู้ว่านางตายแล้ว คิดว่า หญิงชื่อเห็นปานนี้ตายเพราะเรา ดังนี้ ถูกไฟคือราคะที่ตั้งขึ้นแผดเผาที่สิ้นชีวิตไป บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นรูปของหญิงครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่ ด้วยอาการอย่างนี้^{๕๐}

(ข) โสตสัมผัสของปุณณกัษ

อนึ่ง ในวิสูตรชาดก^{๕๑} ได้เล่าถึงเรื่องราวยักษ์ตนหนึ่งชื่อว่า ปุณณกะ ซึ่งเป็นหลานของท้าวจตุโลกบาลชื่อเวสสุวรรณ ซึ่งเจ้าปุณณกัษตนนี้แล บังเอิญไปได้ฟังเสียงขบร้องของนางนาคชื่ออิรันธตี ทันทีที่โสตะของเขาสัมผัสเข้ากับเสียง ก็ทำให้เกิดอาการหลงเสียงนางเข้า เสียงนั้นแผ่ซ่านไปทั่วสรรพางค์กายของปุณณกะ ทะลุทะลวงจากผิวหนังแล่นตัดผ่านเนื้อเอ็นจรดเยื่อข้างในกระดูก

นอกจากตัวอย่างที่มาในชาดกแล้ว ยังมีตัวอย่างที่เกิดขึ้นในอดีต เกาะสิงห(เกาะลังกา) ก็มี เช่น ในกรณีของฉานลาภีสามเณรรูปหนึ่ง ขณะที่กำลังเหาะเหินเดินทางมาทางนภากาศ เห็นอเทเวศที่ดาราตาศไปด้วยดอกบัวแห่งหนึ่ง บังเอิญได้ยินเสียงเพลงที่ขับโดยดุริรันคนหนึ่ง ผู้ซึ่งกำลังเด็ดดอกบัวตูมไปพลางร้องเพลงไปพลาง ด้วยอำนาจแห่งโสตสัมผัสนั้นเป็นเหตุให้สามเณรฉานเลื่อมตกลงจากนภากาศจนปีกหักถลาร่อนลงสู่พื้นก็มีปาน ซึ่งทั้งสองตัวอย่างนี้ แสดงให้เห็นถึงอำนาจแห่งเสียงของสตรีเพศที่มีอิทธิพลอยู่เหนือจิตใจของบุรุษ

๒.๔.๒.๔ โสตสัมผัสของปูทอง

เล่ากันว่า โขลงพระยาช่าง โขลงใหญ่ อาศัยซอกเขาอยู่.และในที่ไม่ไกลซอกเขานั้น มีสระขนาดใหญ่สำหรับใช้สอย ในสระนั้น มีปูทองตัวลำสัน ปูทองเอาก้ามจับเท่าสัตว์ที่พากันมาลงสระนั้น เหมือนจับด้วยคีมแล้วให้อยู่ในอำนาจของมันแล้วทำให้ตาย พระยาช่างจึงคอยโอกาสปูทองนั้น ตั้งข้างใหญ่เชือกหนึ่งให้เป็นหัวหน้าเที่ยวไป วันหนึ่ง ปูนั้นจับพระยาช่างนั้นได้ พระยาช่างผู้สมบูรณ์ด้วย

^{๔๙} อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑๖.

^{๕๐} อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑๗.

^{๕๑} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๗/๑๕๑, ๒๔๐.

กำลังและสติ คิดว่า ถ้าเราจ้กร้องเพราะกลัว ช้างทั้งหมดจะไม่เล่นตามความชอบใจ จักหนีไปเสีย จึงได้ยืนนิ่งอยู่นั่นเอง ครั้นรู้ว่าช้างขึ้นหมดแล้ว จึงร้องเพื่อให้ภรรยาของตนรู้ว่า ตนถูกปูทองจับไว้ จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ก็บุลีสั่งทอง มีตาโปน มีกระดองแทนหนัง อาศัยอยู่ในน้ำ ไม่มีขน เราถูกมันหนีบ ร้องไห้อะไร ขอความสงสาร เจ้าอย่าละทิ้งข้า ผู้ปานชีวิต

ภรรยาได้ฟังดังนั้น รู้ว่าสามีถูกปูหนีบ จึงเจรจากับช้างบ้างกับปูบ้าง เพื่อให้สามีพ้นจากภัยนั้น จึงได้กล่าวอย่างนี้ว่า พ่อเจ้าเอ๋ย ข้าจักไม่ละเจ้าผู้เป็นกษัตริย์ชาติ มีอายุ ๖๐ ปี เจ้าเป็นที่รักยิ่งของข้า บนแผ่นดินซึ่งมีทวีปทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ปูเหล่านี้โดยอยู่ในสมุทร ในแม่น้ำคงคา และในแม่น้ำยมุนา ท่านเป็นสัตว์เกิดในน้ำผู้ประเสริฐสุดของปูเหล่านั้น โปรดปล่อยสามีของฉันทผู้ซึ่งร้องให้อยู่

ปูคลายการหนีบให้เพลาลง พร้อมกับได้ยินเสียงของหญิง ลำดับนั้นพระยาช้าง คิดว่า นี่แลเป็นโอกาสช่องว่างของมัน จึงยื่นเท้าข้างหนึ่งไว้ โดยอาการที่ถูกหนีบอยู่นั้นแล ยกเท้าที่ ๒ ขึ้น เหยียบกระดองหลังปูนั้น ทำให้แหลกละเอียด กระซากปูนั้นเหวี่ยงขึ้นบนฝั่ง ลำดับนั้น ช้างทั้งหมดชุมนุมกันทำปูนั้นให้แหลกละเอียดด้วยคิดว่ามันเป็นไพร่ของพวกเรา

เสียงของหญิง ครอบงำจิตของปูทองด้วยประการฉะนี้

๒.๔.๒.๕ โสตสัมผัสของนกยูงทอง^{๔๒}

ฝ่ายนกยูงทอง เข้าไปยังป่าหิมพานต์ อาศัยชฎแห่งภูเขาใหญ่อยู่แลดูดวงอาทิตย์ ในเวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นตลอดกาลเป็นนิตย์ เมื่อจะกระทำการรักษาตนจึงกล่าวอย่างนี้ว่า

พระอาทิตย์ เป็นดวงตาโลก เป็นราชาเอกมีสีเหลืองดั่งทอง ทำพื้นแผ่นดินให้สว่างไสว อุทัยขึ้นมา ด้วยเหตุนั้น ข้าพเจ้า ขอนอบน้อมพระอาทิตย์นั้นซึ่งมีสีเหลืองดั่งทอง ทำพื้นแผ่นดินให้สว่างไสว ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นผู้อันท่านคุ้มครองแล้วในวันนี้ พึ่งอยู่เป็นสุขตลอดวัน พรหมณ์ทั้งหลายเหล่าใดผู้จับเวทในธรรมทั้งปวง ข้าพเจ้า ขอนอบน้อมพรหมณ์เหล่านั้น และพรหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น โปรดรักษาข้าพเจ้าด้วย ความนอบน้อมของข้าพเจ้า จงมีแต่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ความนอบน้อมของข้าพเจ้า จงมีแต่พระโพธิญาณ ความนอบน้อมของข้าพเจ้า จงมีแต่ท่านผู้หลุดพ้นแล้ว ความนอบน้อมของข้าพเจ้า จงมีแต่วิมุตติ (ธรรมเครื่อง หลุดพ้น)

นกยูงนั้น ได้กระทำปริตร อันนี้แล้ว จึงเที่ยวแสวงอาหาร นกยูงทองนั้น เที่ยวหากินตลอดวัน ในเวลาเย็นจึงเข้าไปที่อยู่จึงแลดูดวงพระอาทิตย์ ซึ่งอัสดงคต ได้กล่าวชมเชยอย่างนี้ว่า

พระอาทิตย์เป็นดวงตาโลก เป็นราชาเอก มีสีเหลืองดั่งทอง ทำพื้นแผ่นดินให้สว่างไสว ย่อมอัสดงคตไป ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าขอนอบน้อม พระอาทิตย์นั้น ซึ่งมีสีเหลืองดั่งสีทอง ทำพื้นแผ่นดินให้

^{๔๒} พ.ช.อ. (บาลี) ๔/๑๓๕, ๑๔๑.

สว่างไสว ข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นผู้อันท่านคุ้มครองแล้ว ในวันนี้ พึงอยู่เป็นสุขตลอดคืน พราหมณ์เหล่าใด ผู้จับเวทในธรรมทั้งปวงข้าพเจ้าขอนอบน้อม พราหมณ์เหล่านั้น และพราหมณ์เหล่านั้น โปรดรักษาข้าพเจ้าด้วย ความนอบน้อมของข้าพเจ้าจะมีแต่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ความนอบน้อมของข้าพเจ้าจะมีแต่พระโพธิญาณ ความนอบน้อมของข้าพเจ้า จะมีแต่ท่านผู้หลุดพ้นแล้วทั้งหลาย ความนอบน้อมของข้าพเจ้า จะมีแต่วิมุติ (ธรรมเครื่องหลุดพ้น)

นกยูงนั้นได้กระทำปริตรนี้แล้วจึงสำเร็จการอยู่แล นกยูงนั้น ยับยั้งอยู่ตลอด ๗๐๐ ปี โดยทำนองนี้นั้นแล อยู่มาวันหนึ่งได้ยินเสียงนางนกยูง ก่อนแต่การกระทำปริตร ไม่ยอมระลึกการกระทำปริตร จึงติดบ่วงของนายพราน ที่พระราชาส่งไปเสียงของหญิง ครอบงำจิตของนกยูงทองตั้งอยู่ ด้วยประการฉะนี้แล

๒.๔.๒.๖ ขานสัมพันธ์กับกลิ่นหอมที่พุ่งออกจากปาก

ในพระไตรปิฎกอังคุตตรนิกายอัฐฎกเถา^{๔๓} ได้ยกตัวอย่างกรณีของคนผู้ที่มีปากหอม เมื่อใดที่เขาพูดออกมา กลิ่นหอมดุจกลิ่นหอมของดอกบัวก็จะพุ่งออกจากปาก

เล่ากันมาว่า สามเณรชื่อนามแห่งกุฎุมพีผู้หนึ่ง ในกรุงสาวัตถีฟังพระธรรมเทศนาของพระศาสดา คิดว่า เราเป็นคฤหัสถ์ ไม่สามารถจะบำเพ็ญธรรมนี้ได้ จึงบวชในสำนักของพระปิณฑชปาตีกเถระ (พระเถระผู้ถือเทียวบิณฑชปาตเป็นวัตร) รูปหนึ่ง ครั้งนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงทราบภรรยาของเขาว่า หญิงผู้นี้ไม่มีสามี จึงโปรดให้คนนำมาอยู่ในพระราชวัง วันหนึ่ง ทรงถือเอากำดอกอุบลบัวขาวกำหนึ่งเสด็จเข้าไปในพระราชวัง โปรดให้ประทานดอกอุบลแก่หญิงคนละดอก เมื่อแบ่งกันอยู่ ดอกอุบล ๒ ดอก ได้ถึงมือของหญิงนั้น หญิงนั้น แสดงอาการรำเริง สุดดมแล้วก็รำให้พระราชาทรงเห็นอาการทั้ง ๒ ของนางจึงรับสั่งให้เรียกนางมาตริสถาม ฝ่ายนางกราบทูลเหตุที่ตนยินดี และร้องไห้ให้ทรงทราบ แม้เมื่อนางกราบทูลถึงครั้งที่ ๓ พระราชาไม่ทรงเชื่อ วันรุ่งขึ้น จึงรับสั่งให้คนขนเอาของหอม ที่มีกลิ่นอย่างดี มีระเบียบดอกไม้และเครื่องลูบไล้เป็นต้นทุกอย่าง ในพระราชานิเวศน์ออกไป ให้ปุอาสนะสำหรับภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ถวายมหาทานแต่ภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ในเวลาเสร็จภักติกิจ ตริสถามหญิงนั้นว่า พระเถระรูปไหน เมื่อนางกราบทูลว่า รูปนี้ ทรงทราบแล้วถวายบังคมพระศาสดา แล้วทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอภิกษุสงฆ์จงไปกับพระองค์ พระเถระรูปนั้น ของข้าพระองค์จักกระทำอนุโมทนา พระศาสดาเว้นภิกษุรูปนั้นไว้ แล้วเสด็จไปยังพระวิหาร พอพระเถระเริ่มกล่าวอนุโมทนา ท้าวพระราชานิเวศน์เป็นเหมือนเต็มไปด้วยกลิ่นหอม พระราชาทรงเลื่อมใสว่า นางพูด จริงทีเดียว วันรุ่งขึ้นจึงถามถึงเหตุนี้แก่พระศาสดา พระศาสดาตรัส

^{๔๓} อก.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๒๑.

บอกว่า ในอดีตกาล ภิกษุรูปนี้ฟังธรรมกถา เปล่งสาธุการว่าสาธุ สาธุ ไม่ขาดสาย ได้ฟังโดยเคารพ
 คู่ก่อนมหาบพิตร ภิกษุนั้นได้อานิสงส์นี้มีการเปล่งสาธุการนั้นเป็นมูล

ในเวลาฟังแสดงพระสัทธรรม เมื่อภิกษุนั้นกล่าวว่า สาธุ สาธุ กลิ่นหอมเกิดจากปาก ฟุ้งไป
 เหมือนกลิ่นดอกอุบล ฉะนั้น

๒.๔.๒.๗ ชิวหาสัมผัสกับรสแห่งสตรี

คำว่า รสแห่งสตรีนั้น หมายถึง รสชาติของหญิงที่เกิดจากสมุฏฐาน ๔ คือ กรรม จิต อุตุ
 และอาหาร ซึ่งข้อนี้พระเถระ ๒ รูป คือ พระติปิฎกจูฬนาคเถระและพระติปิฎกจูฬภยเถระชาวสิงห
 (ลังกา) ท่านได้อธิบายไว้ดังนี้ว่า “สตรีรสนี้คือ **สวนรส** ซึ่งเป็นรสที่เกิดจากการได้ยินเสียงพูดจาเอออก
 เอาใจ อย่างหนึ่ง และ **ปริโภครส** ซึ่งเป็นรสที่เกิดจากการบริโภคร่วมกับหญิง อย่างหนึ่ง หรือรสชาติ
 แห่งน้ำลายที่เปื้อนเนื้อริมฝีปากเป็นต้นของหญิง อย่างหนึ่ง หรือรสของข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้น ที่
 ภรรยาทำให้สามีกิน(รสปลายจวัก) อย่างหนึ่ง ทั้งหมดเหล่านี้จัดเป็นรสแห่งสตรี”^{๕๔} เมื่อใดที่รสทั้งหลาย
 เหล่านี้มากระทบสัมผัสกับชีวหาของบุรุษเข้า ก็จะมีอิทธิพลครอบงำเหนือจิตใจของบุรุษนั้นทันที แม้
 ในรสของบุรุษก็พึงทราบโดยนัยเดียวกันนี้ ดังนั้น จากอดีตถึงปัจจุบัน (และต่อไปในอนาคต) ได้มีสัตว์
 เป็นจำนวนมากที่คิดว่า ของอย่างใดอย่างหนึ่งที่สตรีเพศยื่นให้ด้วยมือของนางนั้นแหละมีรสหวานฉ่ำ
 ที่สุด แล้วรับของนั้นมาบริโภค โดยไม่ไตร่ตรองจนพบกับความฉิบหายย่อยยับมาแล้วนับไม่ถ้วน

๒.๔.๒.๘ กายสัมผัสของฤาษีอสิสิงคะกับโณภูฏัพพารมณแห่งเทพธิดา

ในคัมภีร์อัฐกถาชาดก^{๕๕} ได้เล่าถึงเหตุการณ์ในอดีตชาติว่า

กาลครั้งหนึ่ง มีฤาษีหนุ่มคนหนึ่ง นามว่า “อสิสิงคะ” เป็นผู้ได้ฌาน เสวยฌานสุขอยู่ที่ป่า
 หิมพานต์ ฤาษีหนุ่มผู้นี้มีประวัติที่แปลกประหลาดมาก คือ บุตรชายของพระโพธิสัตว์ผู้เสวยชาติเป็น
 พ่อฤาษีพราหมณ์ใหญ่ผู้หนึ่งจากแคว้นกาสิ กับนางเนื้อตัวหนึ่ง เรื่องมีอยู่ว่า นางเนื้อสาวตัวหนึ่ง ได้เกิด
 ไปเลื่อม(กิน)หญ้าอันเป็นที่ขบถายปัสสาวะของฤาษี บังเอิญต้นหญ้านั้นนั้นแปดเปื้อนด้วยน้ำอสุจิของพ่อ
 ฤาษีนั้น จึงทำให้นางเนื้อนั้นตั้งครรรภ์ และให้กำเนิดลูกชาย

ฝ่ายพ่อฤาษีโพธิสัตว์ก็ได้ประคบประหงมเลี้ยงดูบุตรน้อยจนโต โดยตั้งชื่อให้ว่า “อสิสิงคะ”
 แล้วบวชอสิบรรพชาให้ เนื่องจากฤาษีน้อยเติบโตมาในป่าหิมพานต์ จึงไม่มีโอกาสได้พบปะกับสตรีแม้
 สักคน เขาไม่รู้ว่า สตรีเพศหน้าตาเป็นอย่างไร อย่างมากก็เคยเห็นเพียงดอกไม้บางชนิดที่มีทรวดทรง
 สัณฐานเหมือนสตรีเท่านั้น ทั้งนี้ โดยพ่อฤาษีเป็นผู้พาไปให้รู้จักกับดอกไม้เหล่านั้น และแนะนำเป็นเชิงโอวาท
 ว่า ในป่าหิมพานต์นี้มีดอกไม้แปลกประหลาด คือ มีรูปทรงเหมือนกับสตรี ในโลกนี้ ใครก็ตามที่หลง

^{๕๔} อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๔/๑.

^{๕๕} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๗/๓๗๙.

กลตกอยู่ในอำนาจของสตรี ที่เหมือนกับดอกไม้ในที่สุดอาจพบกับความพินาศ ด้วยเหตุนี้ เธอจะต้องไม่ตกอยู่ในอำนาจของสตรีอย่างเด็ดขาด

เมื่อพ่อฤๅษีโพธิสัตว์สิ้นชีพแล้ว ฤๅษีหนุ่มอสิลิงคะ ก็ตั้งหน้าตั้งตาบำเพ็ญเพียร ประพฤติศีลวัตรอย่างเคร่งครัดและยิ่งยวด จนมีศีลบริสุทธิ์ผุดผ่องและอินทรีย์แก่กล้ายิ่ง กระทั่งถึงกับทำให้วิมานขององค์อินทร์สะท้อนสะท้อนสว่างไสว เมื่อองค์อินทร์ไตร่ตรองเหตุการณ์ ก็รู้ว่า บนมนุษย์โลกมีฤๅษีหนุ่มคนหนึ่งกำลังบำเพ็ญตบะอย่างหนักหน่วง เขาจะเป็นผู้ทำซึ่งบรรลึงก์แห่งองค์อินทร์ของเราในอนาคต ไฉนเลย เราจะต้องตัดไฟแต่ต้นลม คือจะต้องรีบหาทางกำจัดเส้นทางสู่ความเป็นองค์อินทร์ของฤๅษีน้อยผู้นี้เสียโดยเร็ว

เมื่อคิดได้ดังนี้แล้ว พระอินทร์ก็คัดเลือกเทพธิดานางฟ้านางหนึ่ง จากบรรดานางฟ้าทั้งหลายผู้เป็นบริวารของตน เธอมีชื่อว่า “อลัมพуса” และมีบัญชาให้นางอลัมพุसानี้มีหน้าที่ลงไปทำลายศีลพรตของฤๅษีหนุ่มที่ชื่อว่าอสิลิงคะนั้น

เมื่อเทพธิดาอลัมพุสาร์ับคำบัญชาแล้ว ก็จัดแจงแต่งตัวงดงามเหนือใครๆ เดินทางไปที่อาศรมของฤๅษีหนุ่มทันที ขณะนั้นเป็นเวลาเช้า เมื่อฤๅษีทำกิจวัตรส่วนตัวเสร็จ ก็นั่งเข้าฌานสมาบัติ แล้วก็ลุกออกจากสมาบัติ ลงมาปิดกวาดห้องที่ทำครัวข้างๆ อาศรมบรรณศาลาอยู่ ฝ่ายนางอลัมพุสาก็ทำเป็นแสดงเงาแห่งสตรีอยู่ด้านนอกโรงครัว

เมื่อฤๅษีน้อยสังเกตเห็นด้วยอำนาจแห่งจักขุสัมผัสที่มากกระทบกับรูปารมณ์ จึงเปิดประตูออกไปดูก็เห็นสตรีนางหนึ่ง ซึ่งทำท่าค่อยๆ ถอยห่างออกไป ฝ่ายฤๅษีเองก็ค่อยๆ เดินออกนอกประตู สตรีนั้นก็ทำเป็นค่อยๆ ถอยออกห่างไปอีก ฤๅษีก็ค่อยๆ ก้าวตามออกมาอย่างละก้าวสองก้าว ทำอยู่เช่นนี้เป็นเวลานาน เมื่อทำอยู่อย่างนี้ พลังแห่งจักขุสัมผัสก็ค่อยๆ เริ่มก่อตัวขึ้นในจิตสันดานของฤๅษี จนกระทั่งมีกำลังแรงขึ้นเรื่อยๆ ในที่สุด ฤๅษีก็ต้องออกปากห้ามนางนั้นว่า “หยุดก่อนเถอะ” แต่เทพธิดาผู้แปลงร่างเป็นสตรีนั้นก็หาได้หยุดถอยไม่ เมื่อฤๅษีวิ่งไล่จับเพื่อที่จะคว้ามือให้นางหยุด นางก็โผนกอดฤๅษีน้อยด้วยทพยสัมผัส(สัมผัสแห่งเทพ) ทันใด ศีลของฤๅษีที่เคยบำเพ็ญมาก็พลันขาดสะบั้นทันที ขณะนั้นพระอินทร์ก็เนรมิตบริเวณให้เป็นเสมือนวิมานที่มีรั้วรอบขอบชิดให้ ฝ่ายฤๅษีก็เลยเสวยสุขพลอดรักกับนางอลัมพุสา ณ วิมานนั้นนานตลอดสามปี

ด้วยอำนาจแห่งโณภูฏัพพารมณ์ที่ได้จากนางเทพธิดา^{๕๖} ทำให้ฤๅษีน้อยเคลิบเคลิ้ม หลงลืมสติไปโดยสิ้นเชิง ฤๅษีนั้นมีชีวิตอยู่ได้ด้วยอำนาจของโณภูฏัพพะอันเป็นมนต์เสน่ห์แห่งเทพ ครั้นหลังจากสามปีผ่านไป เมื่อนางเทพธิดานั้นปลดปล่อยฤๅษีนั้นออกจากมนต์เสน่ห์ เขาจึงได้สติพิจารณาไปรอบๆ ก็หาได้เห็นวิมานอันงดงามใดๆ ได้เห็นตนเองอยู่ในท่ามกลางพุ่มหนามที่รกชัฏ

^{๕๖} ขุ.ชา. (บาลี) ๕/๒๑๑, ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๑๖๑,๑๗๒.

ส่วนเทพธิดาลัมพูนนั้นก็ทำที่หายตัวไป แต่คอยสังเกตอาการของฤษีนั้นอยู่ ฝ่ายฤษีพอรู้ว่าตนเองฉิบหาย เสื่อมจากศีล จากสมาบัติหมดแล้ว ก็เกิดอาการเสียใจอย่างสุดซึ้ง ร้องไห้ร้องไห้อย่างน่าอนาถ

ขณะนั้น นางอลัมพสา จึงแสดงกายให้ปรากฏ แล้วกล่าวเป็นเชิงขอโทษ ดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านฤษีเอ๋ยขอโทษนะคะ ดิฉันมิได้ตั้งใจอยากจะทำให้ท่านเสียศีลหรือ เพียงแต่ได้รับคำสั่งจากองค์อินทร์มา ท่านจงยกโทษให้ดิฉันด้วยเถิด หากท่านกลับตัวตั้งหน้าตั้งตาประพฤติปฏิบัติเหมือนเดิมต่อไป อีกไม่นานท่านก็จะกลับมาบริสุทธื์อย่างยิ่งใหญ่เหมือนเดิมแน่นอน.

เมื่อนางกราบขอโทษฤษีแล้ว ก็เดินทางกลับสู่สวรรค์ ฝ่ายพระอินทร์ผู้เฝ้าจับตาดู ก็เกิดความเห็นใจฤษีขึ้นมา จึงออกปากเป็นเชิงให้พรดังนี้ว่า ท่านฤษีอยากได้พระอะไร ก็บอกมาเถิด พรอื่นใดย่อมไม่เป็นที่ต้องการของเราหรอก แต่เราจะขอพรอย่างหนึ่งจากท่าน คือ ขอท่านอย่าได้มากลั่นแก้งทำลายศีลาจารวัตรของฤษีหรือสมณะนักบวชอื่นๆ อีกต่อไปเลย

อนึ่ง เรื่องราวที่ยกมาข้างต้นนี้ คือ ตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นถึงพลังอำนาจแห่งกายสัมผัสในโณฐัพพารมณที่สามรถครอบงำแม้กระทั่งจิตใจที่สูงส่งชั้นฌานสมาบัติได้ ส่งผลให้เกิดความวิบัติต่างๆ ตามมา

๒.๔.๒.๙ มโนสัมผัสกับอดีตอารมณ

มโนสัมผัส คือ สภาพหรือสภาวะที่กระทบทางใจ ตามหลักพระอภิธรรม หมายถึง การกระทบกับภวังคจิต สมมุติว่า บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งเคยเห็นเด็กวัยร่นหรือแรกรุ่นผู้มีหน้าตาจิ้มลิ้มน่ารักอยู่บ่อยๆ และเคยพูดจาสนทนากับเขาหรือเธออยู่เนืองๆ เคยได้สัมผัสจับไม้จับมืออยู่เป็นประจำ บุคคลผู้นั้นแม้ในเวลาที่อยู่ตามลำพัง เช่น ในห้องของตน โดยไม่มีเด็กเหล่านั้นอยู่ด้วย ก็อาจคิดจินตนาการถึงภาพหรืออารมณเก่าๆ ที่ตนเคยสัมผัสพูดคุยกับเด็กร่นนั้น ซึ่งในทางพระอภิธรรมท่านเรียกว่า ภาวการณเกิดหรือการอุปบัติขึ้นแห่งจิตวิญญาณโดยมีการนำเอาอารมณเก่าในอดีตมากระทำเป็นอารมณอีกครั้ง ภาวะเช่นนี้เรียกว่า มโนสัมผัส (การกระทบภวังค์) ซึ่งมโนสัมผัสนี้จักกลายเป็นเหตุปัจจัยช่วยกระตุ้นให้รูปธาตุและนามธาตุทั้งหลายอเนกประการต่างๆ ปรากฏเกิดขึ้น ราวจะว่าผ่านทางจักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส และกายสัมผัสจริงๆ อีกครั้ง

ทั้งหมดทั้งมวลนี้เป็นเพียงตัวอย่างที่ยกมาอธิบายเกี่ยวกับภาวการณเกิดผัสสะที่มีลักษณะการกระทบกับอารมณ ๖ ที่เป็นฝ่ายอิฐฐารมณ ซึ่งผัสสะที่รับอิฐฐารมณดังกล่าวนี้ ท่านเรียกว่า อิฐฐผัสสะ หรือ อิฐฐสัมผัส

๒.๔.๒.๑๐ อนิภูมุตสสะหรืออนิภูมุตัมผัส^{๕๗}

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นตัวอย่างการกระทบสัมผัสกับอิฏฐารมณ แต่สำหรับในส่วนของ การกระทบสัมผัสกับอนิฏฐารมณ(อารมณ์ที่ไม่น่าพึงพอใจ) นั้น พึงทราบว่า โดยลักษณะที่คล้ายกันนั่นเอง นั้นหมายความว่า ในกรณีที่มีการกระทบสัมผัสกับอนิฏฐารมณ ซึ่งเป็นอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา เป็น อารมณ์ที่น่าขยะแขยง น่าเกลียดน่ากลัว เป็นต้น ก็ย่อมส่งผ่านทวารทั้ง ๖ มีจักขุทวาร เป็นต้น เช่นกัน หากเกิดขึ้นทางจักขุทวาร ท่านก็เรียก ผัสสะนั้นว่า จักขุสัมผัส (หรือ จักขุผัสสะ) หากเกิดทางโส ตทวาร ก็เรียกว่า โสตสัมผัส เป็นต้น จนกระทั่งถึงการกระทบทางใจ ที่เรียกว่า มโนสัมผัส ซึ่งสัมผัสที่น่า เกลียดน่ากลัวเหล่านี้สามารถส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจและร่างกายในระดับต่างๆได้ ตามความ รุนแรงของเหตุปัจจัย กระทบสามารถเป็นเหตุให้บุคคลผู้สัมผัสกับอารมณ์นั้นถึงกับเสียชีวิตได้เช่นกัน เช่น ในกรณีที่เห็นรูปารมณที่น่าเกลียดน่ากลัวที่สุด อาจทำให้ผู้พบเห็นเกิดอารมณ์ตกใจสุดขีด จน นำไปสู่ภาวะหัวใจล้มเหลวหรือที่เรียกว่าหัวใจวายฉับพลันได้

โดยทำนองเดียวกัน ในกรณีที่สัตว์เล็กสัตว์น้อยในป่าทั้งหลาย ได้ยินเสียง(สัททวารมณ) ที่น่า สะพรึงกลัวเช่นเสียงคำรามของสัตว์ดุร้าย เช่น เสือ สิงโต เป็นต้น ก็อาจทำให้ส่งผลกระทบต่อจิตและ กายของสรรพสัตว์ทั้งหลายได้เช่นกัน แม้ในกรณีของสัมผัสที่เหลือ(ฆานสัมผัส, ชิวหาสัมผัส, กาย สัมผัส และมโนสัมผัส) ก็พึงทราบโดยทำนองเดียวกันนี้

๒.๔.๒.๑๑ อานูภาพแห่งสัมผัส

การที่อายตนะภายใน ๖ มีความรู้สึกต่ออายตนะภายนอก ๖ ทั้งในแง่ดีและไม่ดี เช่น ดวงตามองเห็นรูปารมณสวยงามบ้างซีเหร่บ้าง หรือโสตะได้ยินเสียงที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เกิดจากอิทธิพล ของผัสสะ ผัสสะนั้นทำหน้าที่บีบคั้นกั้นเอารสแห่งอารมณ์ออกมาให้เกิดความรู้สึกว่า อารมณ์นี้ดี อารมณ์นั้นไม่ดี ให้เกิดความรู้สึก ความรัก ความชิงชัง ความชอบ ความรังเกียจ ในอารมณ์นั้นๆ

๒.๕ ผัสสะในปฏิจจสมุปบาท^{๕๘}

ในคัมภีร์วิภังค์, ปฏิจจสมุปบาทวิภังค์นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงแนวทางการเกิดขึ้นสิ่ง ต่างๆ อันเนื่องมาจากเหตุซึ่งเรียกว่า ปฏิจจสมุปบาทไว้โดยนัย ๒ ประการ คือ (๑) สุตตันตนัย และ (๒) อภิธัมมณัย ดังนี้คือ

^{๕๗} ญาณธชเถระ (แลตีสยาตอ), ปฏิจจสมุปบาททีปนี (พม่า), (ย่างกุ้ง: สำนักพิมพ์รัตนวาทีปิฎก, ๒๕๓๘). หน้า ๗๗.

^{๕๘} อภิ.วิ. ๓๕/๑๔๒.

๒.๕.๑ นัยในพระสูตร(สูตรต้นนัย)

เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับผัสสะนั้น มีพระบาลีดังนี้ว่า “สหายนปจฺจยา ผสฺโส” (ผัสสะเกิดเพราะมีอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย) ซึ่งพระบาลีนี้หมายความว่าผัสสะ ๖ หรือสัมผัส ๖ เกิดขึ้นเพราะอายตนะ ๖ คือ

- ๑) จักขุสัมผัสเกิด เพราะมีจักขายตนะเป็นปัจจัย
- ๒) โสตสัมผัสเกิด เพราะมีโสตายตนะเป็นปัจจัย
- ๓) ฆานสัมผัสเกิด เพราะมีฆานายตนะเป็นปัจจัย
- ๔) ชิวหาสัมผัสเกิด เพราะมีชิวหายตนะเป็นปัจจัย
- ๕) กายสัมผัสเกิด เพราะมีกายายตนะเป็นปัจจัย
- ๖) มโนสัมผัสเกิด เพราะมีมโนายตนะเป็นปัจจัย

ผลสพฺจฺจยา เวทนา.(เวทนาเกิด เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย) ตามพระบาลีที่ยกมาข้างต้นนี้ ฟังทราบว่าเป็นผัสสะที่เกิดทางทวาร ๖ นั้น เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ๖ ชนิดได้ ซึ่งข้อนี้แสดงให้เห็นว่าผัสสะเป็นพินเพื่อที่สำคัญในการหมุนกงล้อแห่งปฏิจฺจสมุปฺบาท “เพราะการกระทบกันระหว่างวัตถุกับอารมณ์ จึงเกิดผัสสะ ดุจประกายไฟเกิดขึ้นเพราะการกระทบกันระหว่างครกหินกับซากหินฉนั้น และเพราะเกิดประกายไฟ จึงเกิดความร้อนหรือการเผาไหม้ฉนั้น ผัสสะก็เป็นเหตุให้เกิดเวทนาฉนั้น”^{๕๙}

๒.๕.๒. นัยในพระอภิธรรม (อภิธรรมนัย)

ในการจำแนกโดยอภิธรรมนัยนั้น มีพระบาลีว่า นามปจฺจยา ผสฺโส.(ผัสสะเกิดเพราะมีนามธรรมกล่าวคือมโนวิญญูณธาตุเป็นปัจจัย), สหายนปจฺจยา ผสฺโส.(ผัสสะเกิดเพราะมีอายตนะเป็นปัจจัย), เวทนาปจฺจยา ผสฺโส.(ผัสสะเกิดเพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย), ผลสพฺจฺจยา นาม.(มโนวิญญูณธาตุเกิด เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย, ผลสพฺจฺจยา สหายน.(อายตนะเกิด เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย), ผลสพฺจฺจยา เวทนา.(เวทนาเกิด เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย)^{๖๐}

อนึ่ง สาเหตุที่พระพุทธองค์ทรงจำแนกผัสสะในปฏิจฺจสมุปฺบาทออกเป็นสูตรต้นนัยและอภิธรรมนัยนี้ เนื่องจากว่า สภาพของนัยทั้งสองมีรายละเอียดของความเป็นเหตุเป็นผลที่ค่อนข้างแตกต่างกัน เช่น สูตรต้นนัยนั้น เป็นการแสดงความสัมพันธ์กันโดยความเป็นเหตุเป็นผลแห่งธรรม

^{๕๙} อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑๘๖.

^{๖๐} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๔๖/๑๔๘.

ทั้งหลายที่มีกาลที่แตกต่างกัน ในระดับจิตตขณะที่ใหญ่กว่า ส่วนการแสดงในอภิมมณีนั้น เป็นการกล่าวถึงการเชื่อมโยงกันระหว่างสัมปยุตธรรมในภายในจิตตขณะหนึ่งๆ^{๖๑}

๒.๖. ผัสสะในปฏิฐาน

เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งในส่วนที่สัมพันธ์กันโดยความเป็นเหตุเป็นผลโดยอภิมมณีนั้น จำเป็นต้องนำเอาหลักการแห่งปฏิฐานมาช่วยอธิบาย จึงจะสามารถมองเห็นภาพแห่งความสัมพันธ์กันระหว่างธรรมที่เป็นเหตุกับธรรมที่เป็นผลได้ชัดเจนขึ้น

สำหรับในประโยคข้อความที่แสดงความสัมพันธ์กันระหว่างเหตุกับผล หรือปัจจัยกับปัจจัยบัน ภายใต้วรรณที่ว่า “สหายตนปจฺจยา ผลโส” นั้น ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างที่เกี่ยวกับจักขุปสาทรูปมาแสดงพอเป็นแนวทางโดยสังเขปดังนี้

“จักขุปสาทรูปเป็นปัจจัยอุปการะเกื้อหนุนต่อผัสสะ ซึ่งเกิดทางจักขุทวาร ด้วยอำนาจปัจจัยซึ่งเรียกว่า ปัจจัยสัตติ ๖ ปัจจัย คือ นิสสยะ, ปุเรชาติ, อินทริยะ, วิปยุตตะ, อัตถิ, และ อวิคตะ [แม้ในส่วนของปสาทรูปอื่นๆ เช่น โสตปสาทรูป, ฆานปสาทรูป, ชิวหาปสาทรูป, กายปสาทรูป ก็พึงทราบโดยอาศัยนัยแห่งจักขุปสาทรูปนี้ ส่วนในกรณีของจิตซึ่งไม่ใช่ปสาทรูป แต่เรียกว่า มนายตนะนั้น พึงทราบว่า หมายเอาโลกียวิปากจิต(มนายตนะ) เป็นเหตุเป็นปัจจัยอุปการะเกื้อหนุนแก่มนัสผัส (ผัสสะ) ซึ่งเป็นสัมปยุตธรรมของตน ด้วยอำนาจปัจจัย(ปัจจัยสัตติ) ๙ ปัจจัย คือ สหชาตตะ, อัญญมัญญะ, นิสสยะ, วิปากะ, อาหาระ, อินทริยะ, สัมปยุตตะ, อัตถิ และ อวิคตะ”

นอกจากอายตนะภายในแล้ว ในส่วนของอายตนะภายนอก ก็มีความสัมพันธ์กันโดยความเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้แก่ผัสสะ ในแง่หรือมุมมองของปฏิฐานเช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น

รูปารมณฺ์(สิ่งที่มองเห็นได้ด้วยตา) เป็นปัจจัยแก่จักขุสัมผัส ด้วยอำนาจปัจจัย(ปัจจัยสัตติ) ๔ ปัจจัย คือ อารัมมณะ, ปุเรชาติ, อัตถิ, อวิคตะ แม้ในอายตนะภายนอกอื่นๆ มีสัททารมณฺ์(เสียง) เป็นต้น ก็พึงทราบโดยทำนองเดียวกันนี้

สภาวะธรรมที่เกี่ยวกับอารมณฺ์ ๖ (รูปารมณฺ์, สัททารมณฺ์, คันธารมณฺ์, รสารมณฺ์, โผฏฐัพพารมณฺ์ และธัมมารมณฺ์) ที่เป็นปัจจุบัน ย่อมสามารถเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก่มนัสผัสได้ ด้วยอำนาจปัจจัย ๔ ปัจจัย คือ อารัมมณะ, ปุเรชาติ, อัตถิ และ อวิคตะ ส่วนอารมณฺ์ ๖ ดังกล่าวที่เป็นอดีต เป็นอนาคต และเป็นกาลวิมุต(พ้นจากกาลเวลา) ย่อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก่มนัสผัสได้ด้วยอำนาจปัจจัย ๑ ปัจจัยเท่านั้น คือ อารัมมณฺ์ปัจจัยสัตติ

^{๖๑} อภ.วิ.มูลฎีกา (บาลี) ๙๙.

นอกจากนี้ ยังมีประโยคข้อความว่า^{๖๒} ผัสสปัจจยา เวทนา (เวทนาเกิด เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย) ที่สามารถนำมาอธิบายด้วยหลักปฏิฐานได้เช่นกัน ซึ่งกรณีนี้ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างที่เกี่ยวข้องกับผัสสะ ๕ ประการ มีจักขุสัมผัสเป็นต้น มาแสดงพอเป็นแนวทางดังนี้

ผัสสะ ๕ ประการ มีจักขุสัมผัสเป็นต้น เป็นปัจจัย(ของใครของมัน) แก่เวทนา ๕ ประการ ที่เป็นสัมปยุตธรรมกับตน ด้วยอำนาจปัจจัย ๘ ปัจจัย คือ สหชาตะ, อัญญมัญญะ, นิสสยะ, วิปากะ, อาหาระ, สัมปยุตตะ, อัตถิ และ อวิกตะ

ผัสสะ ๕ มีจักขุสัมผัสเป็นต้นเป็นปัจจัยแก่เวทนาที่ประกอบในสัมปฏิจฉนจิต ด้วยอำนาจปัจจัย ๕ ปัจจัย คือ อนันตระ, สมันตระ, อุปนิสสยะ, นัตถิ และ อวิกตะ

ผัสสะ ๕ มีจักขุสัมผัสเป็นต้นเป็นปัจจัยแก่เวทนาที่ประกอบในสันตริณจิตและตทารัมมณจิต ด้วยอำนาจอุปนิสสยัสสตี

อนึ่ง สำหรับในส่วนของมโนทวารวิธินั้น พึงทราบว่า มโนสัมผัสที่ประกอบในตทารัมมณจิตเป็นปัจจัยเกี่ยวพันแก่เวทนาที่ประกอบในตทารัมมณจิตนั้น ด้วยอำนาจปัจจัย(ปัจจัยัสสตี) ๘ ปัจจัย คือ สหชาตะ, อัญญมัญญะ, นิสสยะ, วิปากะ, อาหาระ, สัมปยุตตะ, อัตถิ และอวิกตะ

มโนสัมผัสที่ประกอบในปฏิสนธิจิต, ภาวังคจิต และจตุตถจิตทั้งหลาย เป็นปัจจัยเกี่ยวพันแก่เวทนาที่ประกอบกับตน ด้วยอำนาจปัจจัย ๘ ปัจจัยเหมือนกับมโนสัมผัสในตทารัมมณจิตทุกประการ

ส่วนมโนสัมผัสที่ประกอบในมโนทวารวชิขณจิต เป็นปัจจัยเกี่ยวพันแก่เวทนาที่ประกอบในตทารัมมณจิต ด้วยอำนาจปัจจัย ๑ ปัจจัย คือ อุปนิสสยปัจจัยัสสตี^{๖๓}

ตัวอย่างตามที่ผู้วิจัยยกมาข้างต้นนี้เป็นเพียงมุขมัตตะ หรือแนวทางเบื้องต้นสำหรับการศึกษาสภาวะธรรมผัสสะตลอดถึงสภาวะธรรมอื่นๆ ซึ่งมีนัยแห่งปฏิฐานที่กว้างขวางยิ่งนัก

๒.๗ ผัสสะที่สัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์

ในฐานะที่มนุษย์เป็นนามบัญญัติหรือเป็นชื่อเรียกของชั้น ๕ ซึ่งมีผัสสะ(สังขารชั้น) รวมอยู่ด้วย ผัสสะจึงเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ที่มีอิทธิพลที่สำคัญยิ่งต่อการใช้ชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ด้วยเหตุนี้มนุษย์ทุกหมู่เหล่าจึงไม่มีผู้ใดอยู่ได้โดยปราศจากผัสสะ ตราบใดที่เรายังมีระบบประสาทที่ดี และมีประสิทธิภาพ เราทั้งหลายก็จักต้องเผชิญกับผัสสะต่างๆ ทั้งที่เป็นอริภูมิผัสสะ และอนิภูมิผัสสะ ซึ่งต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะขอยกกรณีตัวอย่างที่ผัสสะมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์มาพอเป็นแนวทางศึกษา ดังนี้

^{๖๒} ส.สพ. (บาลี) ๒/๖๐/๒๖๑.

^{๖๓} อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๑๖๙, อภิ.วิ.มุลฎีกา. (บาลี) ๑๑๙, อภิ.วิ.อนฎีกา (บาลี) ๑๓๑-๑๓๒.

ทุกครั้งที่เรา(มนุษย์) ตื่นขึ้นมา ก็จะต้องมีการเผชิญหน้ากันของธรรม ๓ ประการ คือ วัตถุ, อารมณ์ และจิตวิญญาณ ซึ่งการเผชิญหน้ากันหรือกระทบกันของปรากฏการณ์เหล่านี้เอง ท่านเรียกว่า “ผัสสะเกิด” แต่ด้วยความเป็นมนุษย์ซึ่งมีหัวใจที่หัวใจนั้น มิได้หยุดอยู่แค่ผัสสะ มนุษย์ยังต้องจินตนาการต่อ จึงเกิดเวทนา(หมายความว่า มีความรู้สึกที่มดำรับรสแห่งอารมณ์ที่มากระทบนั้น) แค่นั้นยังไม่พอ หากมนุษย์ไม่มีโยนิโสมนสิการดีพอ เวทนานั้นก็จะเป็นเหตุให้เกิดตัณหา (ความพึงพอใจในอาการนั้น) เมื่อเกิดความพึงพอใจแล้ว ความพึงพอใจดังกล่าว ก็จะก่อให้เกิดเป็นอุปาทาน กล่าวคือ ความยึดมั่น ถือมั่น ไม่ยอมปล่อยในอารมณ์นั้น จากนั้น อุปาทานก็จะเป็นตัวบงการให้มนุษย์สร้างกรรมชนิดต่างๆ ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว เพื่อให้ชีวิตของตนได้รับหรือสัมผัสกับอารมณ์ที่ดีๆ ตามที่ตนปรารถนา เมื่อมีการสร้างกรรม กรรมที่สร้างขึ้นมา นั้น ก็จะก่อเป็นตัวต่อให้เกิดภพชาติต่างๆ ต่อๆ ไปไม่รู้จักจบสิ้น หมุนเวียนเป็นวัฏสงสารนับชาติไม่ถ้วน ก็การเกิดกระบวนการแห่งวัฏสงสารนี้ หากพิจารณาให้ดีแล้วก็จะทราบได้ว่ากรรมทั้งหมดทั้งหมด ไม่ว่าจะ เป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วล้วนแล้วแต่มีผัสสะเป็นรากฐานทั้งสิ้น^{๖๔}

นอกจากมุมมอง(ผัสสะ)ข้างต้นแล้ว ยังมีมุมมองอีกมากมายที่เกี่ยวข้องกับผัสสะซึ่งมีอิทธิพลต่อการใช้ชีวิตของมนุษย์(รวมถึงสรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่า) ซึ่งที่ปรากฏชัดที่สุดก็คือเรื่องเวทนา อันได้แก่ความสุข ความทุกข์ และความวางเฉย ทั้งหมดนี้ ล้วนแล้วแต่ตั้งอยู่บนรากฐานคือผัสสะทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น ในกรณีที่มนุษย์ประสบกับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งแล้วเกิดสุขเวทนา แล้วยึดติดกับเวทนานั้น ก็จะทำให้เกิด ราคะนุสัย (กิเลสราคะที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธันดานตลอดเวลา) หรือหากมนุษย์ได้รับทุกข์เวทนา ก็จะทำให้จิตใจอ่อนล้า เสียอกเสียใจ ร้องไห้ร้องไห้ พิโรธำพัน นั้นแหละ ท่านเรียกว่า ปฏิฆานุสัย (กิเลสคือความโกรธเคืองที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธันดานตลอดเวลา) เกิด

หากเกิดอุเบกขาเวทนา แล้วไม่รู้สาเหตุของการเกิดเวทนาดังกล่าว พร้อมทั้งไม่รู้ทางออก (ทางหลุดพ้น) จากเหตุ นั้น นั้นแหละ เป็น อวิชานุสัย トラบใดที่มนุษย์ยังไม่สามารถกำจัดราคะนุสัย ปฏิฆานุสัย และอวิชานุสัย มนุษย์นั้นก็จักต้องเผชิญหน้ากับสังสารวัฏทุกข์อยู่ร่ำไป^{๖๕}

แม้ในเรื่องของปัจจัยสี่ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อการเป็นอยู่ของมนุษย์ ก็ไม่อาจที่จะหนีพ้นเรื่องของผัสสะ ซึ่งนั่นก็คือผัสสะสายตานั้นเอง ก็หากมนุษย์มีความหลงใหลคลั่งไคล้ในผัสสาหารแล้ว ไซ้ จิตวิญญาณก็จะเจริญเติบโตงอกงามพรั่งพรู จากนั้นก็จะผลิดอกออกผล คือ นามรูป เป็นลำดับ (วิญญาณปัจจุยา นามรูป) ซึ่งในนามรูปนั้นก็ประกอบด้วยเจตนาซึ่งเป็นกรรมสังขาร กรรมสังขารนั้นก็จะสร้างภพชาติ (เกิด-แก่-เจ็บ-ตาย) ต่อไปชีวิตก็จะดำเนินต่อไปอย่างหาที่สุดไม่ได้^{๖๖}

^{๖๔} ญาณธชเถระ(แลติสยาตอ), **อนุทีปนิ** (ภาษาพม่า), (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์ศาสนบัณฑิต), หน้า ๘๒.

^{๖๕} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๒๕/๓๓๓.

^{๖๖} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๖/๓๒๕.

จากที่ยกมาข้างต้นนี้ ผู้วิจัยต้องการชี้ให้เห็นว่า หากผัสสะไม่ก่อให้เกิดกระทบกับอารมณ์ แล้วไซ้ไร ไฉนเลยจะเกิดสังสารวัฏได้ เมื่อไม่มีสังสารวัฏ ทุกข์ทั้งหลายทั้งมวลก็จะหมดโอกาสที่จะเกิดอีกต่อไป จึงสรุปได้ว่า “ชีวิตของมนุษย์เริ่มต้นที่ผัสสะ” “สังสารวัฏเริ่มต้นที่ผัสสะ” สมดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ดังนี้

“ผัสสสมุทฺทยา สพฺเพ ธมฺมา”^{๖๗} “สภาวะธรรมทั้งหลายทั้งปวง เกิดขึ้นเพราะผัสสะเป็นเหตุ”

๒.๘ สรุป

ผัสสะ ที่เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นนิกายเถรวาท จัดเป็นปรมัตถธรรม หรือ สภาวะธรรม ซึ่งถือว่าเป็นของจริง สามารถพิสูจน์ด้วยญาณปัญญาได้ เพราะประกอบด้วยองค์คุณลักษณะ ๔ ประการ คือ สภาวะลักษณะ, รส, ปัจจุภูฐาน และปทัฏฐาน ซึ่งคุณสมบัติประจำ ๔ ประการเหล่านี้ เป็นเสมือนหลักชัย หรือ เครื่องมือวัดความเป็นสภาวะธรรมของแท้แน่นอน

ผัสสะในพระพุทธศาสนา มีประเภทนับได้ตั้งแต่ ๑ ถึงมากมายจนนับไม่ถ้วน มีความสำคัญยิ่งต่อการใช้ชีวิตประจำวัน และการปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้น ผู้ใดก็ตามที่สามารถควบคุมผัสสะด้วยปัญญาโยนิโสมนสิการได้ ผู้นั้น ก็จะสามารถใช้ชีวิตอย่างมีอิสระเสรีจากความทุกข์ที่หลากหลายได้ ยิ่งถ้าได้มีการศึกษาค้นคว้าหาความรู้เรื่องของผัสสะ ทั้งในแง่ของการปฏิบัติ ในแง่ของหลักปฏิจสมุขบาท หรือแม้กระทั่งในแง่ของมหาปฏฐานแล้ว ก็จะทำให้บุคคลผู้ศึกษานั้นสามารถอาศัยความรู้เกี่ยวกับความสำคัญและความมีอิทธิพลของผัสสะที่มีผลกระทบต่อชีวิตจริงทั้งในโลกนี้และโลกหน้าได้อย่างลึกซึ้ง จนสามารถแก้ปัญหาชีวิตได้อย่างยั่งยืน

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความรู้ความเข้าใจเรื่องผัสสะอย่างถูกต้องตามพระอโศกะ(มติ) ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นมีคุณค่าและสำคัญยิ่งต่อมนุษย์ทุกคน จึงได้พยายามนำเสนอเกร็ดความรู้แง่มุมต่างๆ เกี่ยวกับผัสสะโดยสังเขป ทั้งนี้ เพื่อเป็นแนวทางให้กับอนุชนรุ่นหลังได้ทำการศึกษาและวิจัย เรื่องผัสสะอย่างลึกซึ้งต่อไป

^{๖๗} วจ.อภฺฐก. (บาลี) ๒๔/๘๓/๑๕๓.

บทที่ ๓

สภาพปัญหาของมนุษย์ที่มีสาเหตุมาจากผัสสะ

ในบทที่ ๓ นี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาผัสสะในมุมมองของความเป็นเหตุหรือปทัฏฐาน ที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการใช้ชีวิตทั้งในชีวิตประจำวัน

๓.๑ ปัญหาทางกายอันเกิดจากผัสสะ

คำว่า “ปัญหาทางกาย” ผู้วิจัย หมายถึง สภาวะบางอย่างที่เกิดกับกายหรืออวัยวะ กายเกิดขึ้น เช่น ทุกขเวทนาทางกาย การล่วงละเมิดทางกาย, การกระทำกายทุจริต เป็นต้น

ส่วนคำว่า “เกิดจากผัสสะ” หมายถึง มีผัสสะเป็นต้นเหตุ หรืออวัยวะผัสสะเกิด ซึ่งเป็นแนวคิดที่ได้มาจากหลักปฏิจจสมุปบาท ข้อที่ว่า “ผัสสะปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา^๑ (ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตณฺหา ตณฺหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ (กรรมภพและอุปัตติภพ)

ทางพระสูตร ในเรื่องมหากาลนั้นก็มิตัวอย่างปัญหาของการไม่สำรวมเรื่องผัสสะที่มากกระทบ ทางจักขุทวาร จนเป็นเหตุให้จุลกกาลที่เป็นภิกษุผู้เป็นน้องชายลาสิกขา ส่วนมหากาลผู้เป็นพระเถระพี่ชายระวางปัญหาที่เกิดจากผัสสะ สามารถรอดพ้นจากบ่วงมารได้ บรรลุเป็นพระอรหันต์ ด้วยการสำรวมอินทรีย์ ดังพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

มารย่อมครอบงำบุคคลผู้พิจารณาเห็นความงามไม่สำรวมอินทรีย์ ไม่รู้จักประมาณ ในการบริโภค เกียจคร้าน มีความเพียรย่อหย่อน เหมือนพายุพัดต้นไม้ที่ไม่มั่นคงให้หักโค่นลงได้ ฉะนั้น

มารย่อมไม่ครอบงำบุคคลผู้ไม่พิจารณาเห็นความงาม สำรวมอินทรีย์ดีแล้ว รู้จักประมาณ ในการบริโภค มีศรัทธาและปรารถนาความเพียร เหมือนพายุพัดโคนภูเขาศิลาไม่ได้ ฉะนั้น^๒

หรือในพระสูตร เรื่องกุ่มโมปมสูตร ว่าด้วยกระดองของบรรพชิตโดยมีเนื้อหาพอสังเขป คือ

^๑ วิ.ม. (บาลี) ๕/๑/๑.

^๒ ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๗-๘/๑๖.

เล่ากันมาว่าเต่าตัวหนึ่งเที่ยวหากินตามริมลำธารในตอนเย็น, สุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งก็เที่ยวหากินตามริมลำธารในตอนเย็นเช่นเดียวกัน, เต่าตัวนั้นได้เห็นสุนัขจิ้งจอกซึ่งเที่ยวหากิน (เดินเข้ามา) แต่ไกล, จึงหอด้วยวะทั้งหลาย มีศีรษะเป็นที่ห้าเข้าในกระดองของตนเสีย เป็นผู้ชวนขายน้อยนิ่งอยู่ แม้สุนัขจิ้งจอกก็ได้เห็นเต่า ตัวที่เที่ยวหากินนั้นแต่ไกลเหมือนกัน, ครั้นแล้วจึงเดินตรงเข้าไปที่เต่า คอยช่องอยู่ว่า “เมื่อไรหนอ เต่าจักโผล่อ้วยวะส่วนใดส่วนหนึ่งออก ในบรรดาอ้วยวะทั้งหลาย มีศีรษะเป็นที่ห้า แล้วจักก้ออ้วยวะส่วนนั้น คร่าเอาออกมากินเสีย” ดังนี้. ภิกษุทั้งหลาย ! ตลอดเวลาที่เต่าไม่โผล่อ้วยวะออกมาสุนัขจิ้งจอกก็ ไม่ได้ โอกาสต้องหลีกไปเอง; ภิกษุทั้งหลาย ! ฉันใดก็ฉันนั้น : มารผู้ใจบาปก็ คอยช่องต่อพวก เธอทั้งหลายติดต่อไม่ขาดระยะอยู่เหมือนกันว่า “ถ้าอย่างไร เราคงได้ช่อง ไม่ทางตา ก็ทางหู หรือทางจมูก หรือทางลิ้น หรือทางกาย หรือทางใจ” ดังนี้.

ภิกษุทั้งหลาย ! เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ พวกเธอทั้งหลายจงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายอยู่เถิด; ได้เห็นรูปด้วยตา, ได้ฟังเสียงด้วยหู, ได้ดมกลิ่นด้วยจมูก, ได้ลิ้มรสด้วยลิ้น, ได้สัมผัสโผฏฐัพพะด้วยกาย, หรือได้รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว จงอย่าได้ถือเอาโดยลักษณะที่เป็นการรวบถือทั้งหมด, อย่าได้ถือเอาโดยลักษณะที่เป็นการแยกถือเป็นส่วนๆ เลย; สิ่งที่เป็นอกุศลธรรมอันเป็นบาปคือ อภิขิมาและโทมนัส จะพึงไหลไปตามบุคคลผู้ไม่สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะการไม่สำรวมอินทรีย์ใดเป็นเหตุ, พวกเธอทั้งหลายจงปฏิบัติเพื่อการปิดกั้นอินทรีย์นั้นไว้, พวกเธอทั้งหลายจงรักษาและถึงความสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เถิด.

ภิกษุทั้งหลาย ! ในกาลใด พวกเธอทั้งหลาย จักเป็น ผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายอยู่; ในการนั้น มารผู้ใจบาป จักไม่ได้ช่องแม้จากพวกเธอทั้งหลาย และจักต้องหลีกไปเอง, เหมือน สุนัขจิ้งจอก ไม่ได้ช่องจากเต่าก็หลีกไปเอง ฉะนั้น.^๓

หรือตัวอย่างของปัญหาจากมรฺุปีณตีกสูตร^๔ ในส่วนแห่งสัญญาเครื่องเนนชา ที่ครอบงำบุคคลผู้เพลิตเพลินยัตถิ...คือความรู้แจ้งทางตาเกิดขึ้นเพราะอาศัยตาและรูป การประจวบพร้อมแห่งธรรม ๓ ประการ คือตา , การรู้แจ้งทางตาและรูปจึงเกิดผัสสะ เพราะมีผัสสะจึงมีเวทนาบุคคลเสวยเวทนาอะไร ก็จำและตริตริกในเวทนาอันนั้น บุคคลตรีกในเวทนาอะไร ก็เจเนนชาในเวทนาอันนั้นเป็นเหตุ เมื่อไม่มีตา ความรู้แจ้งทางตาก็ไม่มีเมื่อไม่มีกายความรู้แจ้งทางกายก็ไม่มี เมื่อไม่มีใจ ความรู้แจ้งทางใจก็ไม่มี ...จะบัญญัติว่าสิ่งนี้ว่าเป็นเวทนา สัญญา ข้อนี้ก็ไม่ใช่วินัยที่จะเป็นไปได้ถ้าบุคคลไม่เพลิตเพลินยัตถิในสัญญา การครอบงำส่วนแห่งสัญญาเครื่องเนนชาข้อนี้ก็ไม่มีการที่บุคคลไม่ยัตถิเพลิตเพลินยัตถิจะเป็นที่สุดของราคะนุสสัย ปฏิฆะนุสสัย ทิฐินุสสัย วิจิกจฉานุสสัย...อวิชานุสสัย...มานา

^๓ ส.สพ. ๑๘/๒๔๐/๒๔๑.

^๔ ดูลยระเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๙๙-๒๐๔/๒๐๙.

นุสัย...เป็นที่สุดแห่งการจับศาสตรา การโต้เถียงกัน...อาสวะเหล่านี้ก็จะดับสิ้นไป ซึ่งในพระสูตรนี้ก็
สามารถเห็นได้ว่า ปัญหาที่เกิดจากผัสสะนั้น สามารถทำให้เกิดการโต้เถียงจนกระทั่งการทำร้ายกัน
ด้วยอาวุธ

อนึ่ง ในพระอภิธรรม พระพุทธองค์ทรงยกเอาผัสสะซึ่งเป็นหนึ่งในเจตสิก ๕๒ ขึ้นแสดงเป็น
ลำดับแรกสุด ข้อนี้ย่อมชี้ให้เห็นถึงนัยยะสำคัญของเจตสิกกองนี้ คล้ายกับจะแสดงให้เห็นว่า “โลกนี้
ล้วนเกิดและหมุนไปด้วยอำนาจของผัสสะทั้งสิ้น” ดังที่ทรงแสดงไว้ในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคไว้
ว่า ผุฏฐุ ภิกขเว เวเทติ, ผุฏฐุ สลขานาติ^๕ ผุฏฐุ เจเตติ (เสวยอารมณ์ที่กระทบจำอารมณ์ที่มา
กระทบ จัดการอารมณ์ที่มากกระทบ) ซึ่งความจริงน่าจะเป็นเช่นนั้น เพราะทุกชีวิตอุบัติขึ้นบนโลกนี้
ตลอดถึงภพภูมิอื่นๆ ก็ล้วนแต่สามารถอยู่ได้ด้วยอำนาจของผัสสะ กล่าวง่าย ๆ ก็คือ ไม่มีผู้ใดในโลก
สามารถมีชีวิตอยู่โดยปราศจากผัสสะ เพราะฉะนั้น ผัสสะ จึงเป็นสภาวะธรรมที่มีความสำคัญยิ่งต่อการ
ดำเนินชีวิตทั้งในทางโลกและทางธรรม ผู้ใดก็ตามที่สามารถเอาชนะผัสสะหรือสามารถบริหารผัสสะได้
เขาผู้นั้นก็จะเป็นผู้ที่ประสบกับความสุข อันเป็นความสุขที่ผู้อื่นไม่อาจเอื้อมถึงได้โดยง่าย สมดังคำ
โบราณท่านได้กล่าวไว้เป็นเชิงสอนเตือนไว้ด้วยภาษาบาลี ดังนี้ว่า

โย จ สิตถจ อุณหจ ตินา ภียโย น มถลติ.

กริ ปุริสกิจจานิ โส สุขาน วิหายติ.^๖

แปลความว่า ผู้ใดไม่เห็นแก่ความหนาว ความร้อนเป็นต้นที่มาสัมผัสทางกาย มุ่งมั่นตั้งใจทำ
คุณประโยชน์ต่อตนเองและชาวโลก เขาผู้นั้น ย่อมประสบกับความสุขอย่างแน่นอน

จากข้อความที่ยกมาข้างต้น ย่อมชี้ให้เห็นว่าเมื่อเราต้องอยู่กับผัสสะอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้
เราจะต้องรู้จักปรับสภาพจิตของเราให้รู้เท่าทันกับผัสสะที่เกิดขึ้นทางทวารต่างๆ มีจักขุทวาร เป็นต้น
มิฉะนั้นแล้วชีวิตเราก็จะประสบแต่กับปัญหาอยู่ร่ำไปทราบเท่าชีวิตยังดำรงอยู่ พุดง่าย ๆ ก็คือ เรา
ทั้งหลายไม่สามารถหลีกเลี่ยงหรือวิงหนีผัสสะด้วยการปิดหูปิดตาตลอดไปได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ มนุษย์
จำเป็นต้องเผชิญหน้ากับผัสสะ ในทุกสถานการณ์ แต่เราจะต้องเป็นผู้กล้า สามารถจะรับการกระทบ
ของอารมณ์ต่างๆ ได้โดยไม่หวั่นไหว สมดังกับที่โบราณจารย์ท่านได้พร่ำสอนเอาไว้ว่า อุกกภูฏฐุ นาม
สมตโถ ภเวยย (ผู้นำจะต้องเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยความสามารถ) ด้วยเหตุนี้ เราจึงต้องทำการศึกษา
เรียนรู้เกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นตอหรือเหตุปัจจัยก่อให้เกิดเภทภัยปัญหาให้กับชีวิตของเรา ให้ถูกต้อง
ตามครรลองคลองธรรมอันเป็นเหตุนำมาซึ่งสัมมาทิฐิให้ตีเสียก่อน

^๕ ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๐๗/๓๐๗.

^๖ บ.เถร. (บาลี) ๒๖/๒๓๒/๒๖๔.

ผู้วิจัย มีความเห็นว่า ผัสสะเป็นปัญหาใหญ่กับทุกชีวิตบนโลกนี้ คือไม่ว่าเราจะเป็นใคร เป็นคนเชื้อชาติใด เป็นคนศาสนาอะไร ทุกคนล้วนมีผัสสะเหมือนกัน ได้รับความทุกข์ ความสุข จากกระบวนการเดียวกัน สมดังกับที่พระพุทธองค์ได้ทรงจัดผัสสะเจตสิกให้อยู่ในกลุ่ม สัพพจิตตสาธารณเจตสิก (เจตสิกที่บังเกิดขึ้นกับจิตทุกดวง)^๗

อนึ่ง สาเหตุของการเกิดทุกข์-สุข ของสรรพสัตว์โดยเฉพาะที่อยู่บนโลกมนุษย์นี้ โดยส่วนมากแล้ว จะตั้งต้นมาจากการกระทบสัมผัสกันระหว่างอัมตติกายตนะ (อายตนะภายใน) กับพาหิรายตนะ (อายตนะภายนอก) ซึ่งกระบวนการดังกล่าวนี้เอง ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าทั้งจากคัมภีร์ฝ่ายพระอภิธรรมและฝ่ายพระสูตร ทั้งนี้โดยมีคัมภีร์วิสุทธิมรรคของพระพุทธโฆสเถระเป็นแนวทางสำหรับการอธิบายขยายความในเชิงปฏิบัติ ซึ่งชื่อว่าเป็นแนววิธีการของพระพุทธศาสนาตั้งแต่ดั้งเดิม พร้อมกันนี้ผู้วิจัยก็ได้อาศัยคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคเป็นตัวช่วยอธิบายในบางบริบท เพราะเห็นว่าคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคก็เป็นคัมภีร์ปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทอีกคัมภีร์หนึ่งที่สมควรแก่การนำมาศึกษาก่อนที่จะลงมือปฏิบัติวิปัสสนานั่นเอง^๘

๓.๑.๑ ปัญหาของมนุษย์ที่มีสาเหตุมาจากผัสสะ(สัมผัส)

มนุษย์เรานั้นโดยส่วนใหญ่แล้วใช้ชีวิตหรือมีชีวิตอยู่ด้วยการรับรู้ทางประสาทสัมผัส หรือที่ทางสำนักพระอภิธรรมท่านเรียกว่า การกระทบกันระหว่างจิตใจกับอารมณ์ ซึ่งเป็นกระบวนการรับรู้ที่มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อสภาพความเป็นอยู่ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย

ในทางพระอภิธรรม ได้จัดแบ่งออกเป็นชุดเรียกว่าวิถีมี่ ๖ วิถี (ทวารวิถี) คือ

จักขุทวารวิถี, โสตทวารวิถี, ฆานทวารวิถี, ชิวหาทวารวิถี, กายทวารวิถี และมโนทวารวิถี

จักขุทวารวิถีนั่น เรียกกันทั่วไปว่า “เห็น” ส่วนโสตทวารวิถี เรียกว่า “ได้ยิน” ซึ่งในจักขุทวารวิถีตลอดทั้งวิถีนั่นพึงทราบว่ามีต้นที่อวิชชาจิต แล้วไปสิ้นสุดที่ ตทาร์มณจิต^๙

ทันตแพทย์ สม รุจิรา กล่าวถึงการรับรู้ของมนุษย์ผ่านทวาร ๖ ไว้น่าสนใจ ดังนี้

ตามปกติมนุษย์เราจะอยู่เฉยๆโดยปราศจากสิ่งเร้าประสาทสัมผัสทั้งหกไม่ได้ เคยมีการทดลองให้อาสาสมัครอยู่ในห้องเงียบๆ โดยปราศจากการกระตุ้นสัมผัสใดๆ ทั้งสิ้นและห้ามคิดอะไรปรากฏว่าไม่มีอาสาสมัครคนไหนอยู่นานเกินครึ่งชั่วโมง ทั้งนี้เพราะจิตมนุษย์โหยหารูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ความรู้สึกนึกคิดอยู่ตลอดเวลา และพร้อมจะตีความหลงไหลไปกับนามธรรมเหล่านี้ทันทีที่

^๗ ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๙๓/๒๙๒.

^๘ เนตติ.อ. (บาลี) ๑๖๙, เนตติฎีกา ๙๘.

^๙ สงคห. (บาลี) ๕๗-๖๐.

มีผัสสะเข้ามา การปฏิบัติสติปัฏฐานรวมไปถึงการเดินจงกรม จึงเป็นการฝึกธรรมชาติกิเลสเดิมของมนุษย์อย่างยิ่ง เหมือนการไต่เขาขึ้น ถ้าพลาด มันพานจะร่วงลงอยู่เรื่อย^{๑๐}

นักจิตวิทยาได้ทดลองซ้ำกับผู้ใหญ่กลุ่มหนึ่ง ไม่ได้ให้รู้เห็นหรือสัมผัสอะไรเลย (ขาดผัสสะ) เป็นเวลานานๆ ปรากฏว่ากลุ่มทดลองมีอาการทางจิตไปชั่วคราว และบางคนอาจถึงขั้นเป็นโรคจิตไปเลย

เมื่อมนุษย์มีความรู้สึกโหยหาผัสสะอยู่ตลอดเวลา การที่มีทวารใดทวารหนึ่งบกพร่องหรือเสียหายการทำงานไป จะเป็นเรื่องทุกข์ทรมานมาก จึงได้มีแพทย์ประจำสาขาทวารต่างๆ ขึ้นมา เช่น หมอตา หมอหู คอ จมูก หมอฟัน หมอผิวหนัง จิตแพทย์ ฯลฯ ทั้งหมดเหล่านี้มีหน้าที่ในการซ่อมทวารของเราให้กลับมาใช้ได้ดังเดิม

ถ้าเรารู้เท่าทันทวารและแสวงหาผัสสะทางบวกที่พัฒนาจิตก็จะสามารถใช้ประโยชน์จากทวารทั้งหลายได้ ยกตัวอย่างเช่น เรารู้กันอยู่ทั่วไปว่า เด็กที่ประสบความสำเร็จในชีวิตควรมีความสามารถ ๓ อย่าง นั่นก็คือ ศิลปะ ดนตรี และกีฬา เด็กที่มีสามสิ่งอยู่ในหัวใจ จะไม่หลงทางไปทำอะไรผิดแน่ๆ เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะรู้จักใช้ทวาร ตาหู และกายได้อย่างถูกต้อง ศิลปะเกี่ยวข้องกับตา ดนตรีเกี่ยวข้องกับหู และกีฬาเกี่ยวข้องกับกาย เมื่อคุณสามทวารสำคัญนี้ได้ จะสามารถคุณไปถึงทวารที่หกคือ “ใจ” ได้ด้วย เพราะศิลปะ ดนตรี กีฬา ล้วนแล้วจะตีต๋อด้วยความรู้สึกทางใจทั้งสิ้น ส่วนทวาร จมูกกับลิ้นยังมีอิทธิพลน้อยกว่าสี่ทวารที่กล่าวมา

ความมหัศจรรย์ของธรรมชาติมีมากจนเราคิดไม่ถึง เราเคยสงสัยกันบ้างไหมว่า ทำไมธรรมชาติสร้างระบบสัมผัส ตา หู จมูก ลิ้น กาย ออกเป็นคู่ เรามีตาสองตา จมูกสองรู ลิ้นแม่จะมีลิ้นเดียว แต่ต่อมรับรสแยกเป็นคู่ซ้ายขวา เรามีมือสองมือ สองขา อย่างสมดุล ทำไมเราต้องมีสองหู ก็ในเมื่อหูเดียวก็ได้ยินแล้ว ทำไมเราต้องมีสองตา ก็ในเมื่อตาเดียวก็เห็นแล้ว ทำไมธรรมชาติไม่สร้างตาใหญ่ๆ ไว้ตาเดียวตรงกลางหน้าผาก

คำตอบก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย คือทวารในการรับสัมผัสทำให้เกิดผัสสะ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เกิดเป็นเวทนา ตัณหา อุปาทาน และในมิติแห่งกาล-อวกาศ ของโลก และจักรวาลที่เราอยู่ มีสภาพสี่มิติ สามมิติแรกคือโลกที่เราเห็น กว้าง ยาว ลึก มีมิติที่สี่คือมิติแห่งเวลา ดังนั้นการที่จะทำให้มนุษย์สรรค์สร้างโลกแห่งสามมิติและเวลาขึ้นมาได้ จึงต้องสร้างอวัยวะรับสัมผัสของมนุษย์ให้เกิดเป็นคู่ ตาสองตาของเราจะเห็นภาพไม่พร้อมกัน ไม่เท่ากัน จากต่างมุม จิตที่ผุดขึ้นมารับรูปจะเกิดขึ้นไม่พร้อมกันจากตาสองตา เมื่อมีการประมวลผลเปรียบเทียบความรู้สึกของจิตที่เกิดจากตาซ้ายกับจิต

^{๑๐} ทัศตแพทย์สม รุจีรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๔.

ที่เกิดขึ้นรับรู้ความรู้สึกจากตาขวา ทำให้เกิดภาพสามมิติขึ้น เช่นเดียวกับเสียง ถ้าเรามีหูเดียว เราจะหาความลึกและทิศทางของเสียงไม่ได้ แต่เมื่อมีสองหูเข้ามารับรู้ ทำให้เราสามารถได้ยินเสียงเป็นสามมิติ ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า โลกสามมิติที่เราเห็นนี้เป็นเพียงการสรรค์สร้างของจิตเท่านั้น ต้นไม้ ใบหญ้า ภูเขา น้ำตก ล้วนแล้วเป็นสมบัติบัญญัติที่วิถีแห่งจิตเนรมิตขึ้น ถ้าปราศจากจิตแล้ว สิ่งเหล่านี้หาเมื่ออยู่จริงไม่มันเป็นมายากลอันยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ^{๑๑}

ในขณะที่เรากำลังใส่อุปกรณ์เครื่องฟังเสียง(หูฟัง) ถ้าเราเอาอุปกรณ์เครื่องฟังออกสักข้างหนึ่ง ความไพเราะของเสียงจะหายไปเท่าตัวทันที เสียงจะไม่มีมิติอีกต่อไป เป็นเสียงตื้นๆ เรียบๆ ขาดความลึก เช่นเดียวกับที่เรากำลังดูภาพวาด ขณะที่ดื่มด่ำกับความงามอยู่ เราลองปิดตาไว้สักข้าง จะพบว่าความงดงามของภาพนั้นลดลงไปมากทีเดียว นั่นก็เพราะจิตสองดวงที่ผุดขึ้นมาสอดรับซึ่งกันและกันจากซ้ายและขวาที่มองคนคนนี้เกิดขึ้นมาไม่สอดคล้องซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดความรู้สึกว่าคนนี้ไม่สวย ไม่หล่ออีกต่อไป จะเห็นได้ว่าเรื่องความสวยความงามเป็นการสร้างสรรค์ของจิตล้วนๆ ไม่ใช่สมอง ดังนั้นนักวิทยาศาสตร์จึงหาเหตุผลไม่ได้ว่า ความรู้สึกสวยงาม ไพเราะ เกิดขึ้นได้อย่างไร เพราะวิทยาศาสตร์ไปศึกษาที่สมอง ซึ่งจะเข้าใจได้เกี่ยวกับรูปธรรมและปฏิบัติทางเคมีในสมองเท่านั้น

ในทางตรงกันข้าม ขณะที่ยิงปืนหรือยิงธนู ถ้าเราเล็งด้วยตาเดียวข้างเดียวกลับจะแม่นยำกว่าการยิงด้วยตาทั้งสองข้าง เหตุที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะขณะยิงปืนหรือยิงธนูต้องการจิตที่นิ่งเป็นพิเศษ การมองด้วยตาเดียวจะเกิดดวงจิตผุดขึ้นมารับภาพของเป้าในอัตราที่น้อยกว่าการมองสองตาถึงเท่าตัว จึงทำให้การยิงด้วยตาเดียวจะมีสมาธิกว่า แม่นกว่าการยิงสองตา ยกเว้นในกรณียิงเป้าบิน ซึ่งเป็นเรื่องของสามมิติที่เคลื่อนไหว การยิงด้วยการมองสองตาจะจับภาพได้ดีกว่า เพราะมีจิตสองดวงผุดขึ้นช่วยกันรับ^{๑๒}

จะเห็นได้ว่า ผัสสะจากทวารทั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในที่สุดก็จะมารวมกันเกิดเวทนา ตัณหา ขึ้นที่ใจ โดยภายในใจจะมีจิตผุดขึ้นมารับผัสสะ สมองก็เป็นส่วนหนึ่งของใจ เป็นส่วนของสัญญาซึ่งเปรียบเสมือนฐานข้อมูล จิต ใจ และสมองจะทำงานประสานกัน ถ้ามีส่วนใดส่วนหนึ่งบกพร่อง เช่นในคนไข้อัลไซเมอร์ สมองจะเสื่อม แม้จิตจะยังสมบูรณ์ แต่สัญญาความจำหาย เขาจะเหลือแต่ความรู้สึกซึ่งเป็นเรื่องของจิต เช่นความรู้สึกรัก แต่ไม่รู้ว่าคนที่รักคือใคร เพราะจำไม่ได้ แพทย์จะทราบว่าคนไข้อัลไซเมอร์ยังมีความรู้สึกอยู่ นั่นก็เพราะดวงจิตยังผุดขึ้นมารับผัสสะให้เป็นเวทนาได้ แสดงให้เห็นว่าจิตกับสมองเป็นคนละส่วนกัน

^{๑๑} สัตยุตติกาย นิทานวคค (ปาฬิ) ฉบับฉกฐสังคีตี (ย่างกุ้ง; โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๔) หน้า ๔๑๖.

^{๑๒} ทัณฑ์แพทย์สม สุจิรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, หน้า ๒๔.

ในทวารทั้งหก ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นทวารที่เราเข้าใจง่ายที่สุดเพราะเห็นได้ชัด จับต้องได้ แต่ทวารใจซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่สุดแต่อธิบายได้ยากที่สุดเช่นกัน ในบทต่อไปเราจะมาวิเคราะห์ทวารแต่ละทวารอย่างละเอียด หลักจากที่เราได้เปิดทวารให้พอเข้าใจกันไปแล้ว^{๑๓}

๓.๑.๒ อิทธิพลของผัสสะที่เกิดขึ้นทางจักขุทวาร (ตาเห็นรูป)

ตาเป็นทวารแรกที่ถูกสร้างขึ้นมาหลังเกิดการปฏิสนธิในครรภ์มารดา^{๑๔} และเมื่อคลอดออกมา ตาเป็นอวัยวะที่ถูกนำมาใช้มากที่สุดของทวารรับสัมผัสทั้งหมด ในเวลาเพียงหนึ่งวินาที ข้อมูลนับพันล้านชิ้นจะถูกส่งจากดวงตาไปยังสมองเข้าสู่จิต และกระตุ้นให้เกิดเวทนา กิเลส ตัณหา คลื่นแสงเข้ากระทบตาด้วยความเร็วถึงสามแสนกิโลเมตรต่อวินาที ซึ่งเป็นความเร็วที่สูงที่สุดในจักรวาล

ยิ่งไปกว่านั้น ธรรมชาติยังสร้างดวงตาเราให้เสริมการทำงานของแสงอีกด้วย เช่น แสงสว่างวาบเพียงหนึ่งในล้านวินาที ตาของเราก็จับภาพได้ และคงภาพนั้นอยู่นานถึงหนึ่งในสิบของวินาที (นานกว่าความเป็นจริงถึงแสนเท่า) ดังนั้นดวงตาของเราจึงหลอกเราอยู่ตลอดเวลา เช่น ขณะที่เราดูภาพยนตร์ ความจริงแล้วภาพที่เห็นไม่ต่อเนื่อง ขาดช่วงเป็นระยะๆ ในหนึ่งวินาทีจะมีช่วงที่ไม่มีภาพบนจอถึง ๖๐ ครั้ง แต่เนื่องจากตาของเราสามารถบันทึกภาพไว้ได้นานกว่าความเป็นจริง ดังนั้นเราจึงมองไม่เห็นการขาดช่วงนั้นเลย เพราะในขณะที่บนจอไม่มีภาพ ในตาของเรามีภาพเก่าค้างอยู่ และเมื่อภาพใหม่บนจอเกิดขึ้นจะมาต่อเนื่องกับภาพเก่าในตาเราทันที เราจึงรู้สึกว่าการเคลื่อนไหวบนจอข่างราบรื่นเสียจริงๆ ไม่มีสะดุด และแม้จะเพิ่มคาบเวลาของการขาดช่วงให้นานขึ้น เช่น ในหนึ่งวินาที ให้บนจอไม่มีภาพเลย ๒๐ ครั้ง ตาของเราก็มองไม่เห็นความขาดช่วงนั้นอยู่ดี แต่กลับไปมองเห็นว่าภาพนั้นเคลื่อนไหวแบบสโลว์โมชั่นแทน

เราสามารถทดสอบกับตัวเองได้ง่ายมาก ให้ลองเปิดไฟสัปดาห์ดวงแล้วเพ่งไปที่ไฟดวงนั้น หลังจากนั้นให้ปิดหลอดไฟทันทีแล้วหลับตาจะพบว่า ยังมีภาพหลอดไฟลอยไปลอยมาอยู่ในดวงตาของเราต่อไปอีกหลายวินาที เช่นเดียวกับแสงเทียน ในเปลวเทียนมีการขาดช่วงเกิดดับของแสงนับหมื่นครั้งต่อวินาที แต่ตาเรามองไม่เห็น มองไม่ทัน เราจึงมองเห็นเปลวเทียนลุกโชติช่วงเนียบเรียบสม่ำเสมอ ดูสวยงาม แต่สำหรับผู้ฝึกสติจนถึงญาณระดับสูง มีฌณิกสมาธิที่ไวและนิ่งพอ จะมองเห็นการเกิดดับของแสงเทียนได้อย่างชัดเจน เปลวเทียนในสายตาของปุถุชนทั่วไป ภาพออกมาไม่เหมือนกัน

นอกจากเป็นอวัยวะที่ใช้มากที่สุดแล้ว ตายังเป็นอวัยวะที่เสื่อมเร็วที่สุด มีโรคที่เกี่ยวข้องกับตามากมายกว่าทวารอื่นทั้งหมด เช่นตาแดง ต้อหิน ต้อกระจก ต้อเนื้อ ต้อลม สายตาสั้น สายตาเอียง ฯลฯ เพียงอายุขึ้นสู่วัยที่สี่สิบ ตาก็เริ่มแสดงความเสื่อมออกมาให้เห็นแล้ว

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๑๔} สงคห. (บาลี) ๑๐๙.

ประสาทตาเรามีขอบเขตจำกัดในการมองเห็น ขอบเขตของแสงสีที่ตามองเห็นคือ ม่วงคราม น้ำเงิน เขียว เหลือง ส้ม แดง แต่ความจริงแล้วมีแสงสีอื่นๆ ที่เหนือสีม่วงและใต้สีแดงอีกมาก แต่เรามองไม่เห็น เมื่อเทียบกับสเปกตรัมแม่เหล็กไฟฟ้าทั้งหมด ตาเราสามารถมองเห็นความจริงได้เพียงแค่ประมาณหนึ่งในร้อยเท่านั้นเอง และถ้าใช้เครื่องมืออื่นช่วยมอง เช่นกล้องจุลทรรศน์ อิเล็กตรอน เราจะสามารถมองเห็นอะไรที่ตามองไม่เห็นได้มากกว่าถึง ๕,๐๐๐,๐๐๐ เท่าทีเดียว^{๑๕}

จะเห็นได้ว่า^{๑๖} เพียงทวารตาทวารเดียวก็ทำให้เรารับรู้ภาพความจริงของจักรวาลผิดไปอย่างมหาดล และถ้าตาของเราสามารถมองเห็นคลื่นความถี่อื่นๆ ด้วย เช่นความถี่ของคลื่นเอกซเรย์ ตาเราจะสามารถมองเห็นอวัยวะภายในของร่างกายได้ หรือตำรวจที่สนามบินสามารถมองทะลุเข้าไปในกระเป๋าผู้โดยสารได้อย่างสบาย เรื่องนี้โยงไปถึงการอธิบายในเรื่องอภิญาตาทิพย์ได้ด้วย เพราะอภิญาตต่างๆ แท้จริงแล้วไม่ใช่เรื่องเหนือธรรมชาติ เพียงแต่เหนือประสาทสัมผัสของมนุษย์ ปุถุชนธรรมดา ทำให้ดูเป็นอภินิหารไป

ถ้าตาของเราสามารถเห็นภาพที่กำลังขยายห้าล้านเท่าแบบกล้องจุลทรรศน์ ภาพของโลกที่เรามองเห็นก็จะห่างจากปัจจุบันโดยสิ้นเชิง ภาพในปัจจุบันที่ตาเราเห็นเป็นเพียงฉากหนึ่งที่ขอบเขตประสาทสัมผัสเรารู้เท่านั้น ไม่ถึงหนึ่งในล้านของความจริงแท้

ในอากาศที่มีคลื่นอยู่มากมาย เช่น คลื่นวิทยุ คลื่นโทรศัพท์ คลื่นโทรทัศน์ ฯลฯ ที่ประสาทสัมผัสเรารับไม่ได้ ต้องใช้เครื่องรับพิเศษมาแปลผลคลื่นเหล่านี้ให้กลายเป็นคลื่นในช่วงความถี่ที่ตาเราสามารถมองเห็นหรือได้ยิน เมื่อไรที่เราไม่อยากจะปิดโทรทัศน์เท่านั้น เป็นความโชคดีที่ธรรมชาติไม่ได้ให้ตาเรามีประสิทธิภาพมากไปกว่านี้ มิฉะนั้น ผัสสะ เวทนา ตัณหาที่เกิดกับมนุษย์จะมากขึ้น และการจะบรรลุสู่มรรคผลนิพพานเป็นไปได้เลย

การเห็นด้วยจิตที่ฝึกแล้วจะเห็นความจริงแท้ของจักรวาล ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องของนามธรรม เรื่องของมิติที่สี่ ซึ่งภาพที่เห็นจะต่างจากการมองเห็นของทวารตาโดยสิ้นเชิง เพราะจิตไม่มีขอบเขตจำกัดของการมองเห็น ดังนั้นในคนที่ตาบอดแล้วบรรลุญาณระดับสูง จะเห็นโลกและจักรวาลต่างจากที่เรามองเห็นมากมาย แต่ในความเป็นจริงแล้ว คนตาบอดบรรลุยากมากหรืออาจจะเป็นไปไม่ได้เลย เพราะขาดทวารตาในการช่วยกำหนดสติ และเวทนาที่เกิดขึ้นจากตารุนแรงมาก เป็นประโยชน์อย่างยิ่งกับการกำหนดเวทนานุปัสสนาและจิตตานุปัสสนา รวมไปถึงกายานุปัสสนาขณะเดินจงกรมด้วย^{๑๗}

^{๑๕} ทันตแพทย์สม สุจีรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, หน้า ๒๖-๒๘.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๑๗} ทันตแพทย์สม สุจีรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, หน้า ๓๓.

แม้แต่นามธรรมที่เราเห็นในปัจจุบันก็ไม่ใช่เพราะทวารตาแต่เป็นเรื่องของจิต เช่นนามธรรมในเรื่องความสวย ถ้าเราดูหน้าซีกซ้ายของคนๆหนึ่งรู้สึกว่ายสวย ปิดซีกซ้ายแล้วมองซีกขวาก็สวย แต่เมื่อเปิดดูพร้อมๆกัน ปรากฏว่า ตาสองข้างโตไม่เท่ากัน คือข้างหนึ่งสูงกว่าอีกข้างหนึ่ง และรูจมูกสองข้างไม่เท่ากัน แค่นี้ความสวยที่เราเคยเห็นหายไปทันที ทั้งๆที่ก่อนหน้านี้ ซ้ายก็สวย ขวาก็สวย

ตาของเรารับแม่สีได้เพียง ๓ สี คือ แดง เขียว และน้ำเงิน สีก็คือแสงที่มีความยาวคลื่นต่างกัน และจากการผสมกันระหว่างแม่สี สามารถทำให้เกิดสีอื่นๆเรียงตามลำดับความอ่อนแก่ได้นับล้านเฉดสี แต่ทั้งนี้ไม่นับรวมสีดำ เพราะสีดำไม่ใช่สี เป็นเพียงความรู้สึกที่เกิดขึ้น เพราะไม่มีความสว่างเลย

มีความเข้าใจผิดอีกอย่างคือ การที่เรามองเห็นวัตถุเป็นสีต่างๆ เช่น สีแดง เราจะเข้าใจเป็นว่า โดยเนื้อของวัตถุนั้นเป็นสีแดง ความจริงแล้วตรงกันข้าม แสงที่เรามองเห็นเป็นแสงสีขาว ประกอบไปด้วยสีม่วง คราม น้ำเงิน เขียว เหลือง ส้ม แดง มารวมกัน ดังที่เราเห็นรุ้งกินน้ำ แสงพระอาทิตย์ถูกแยกออกเป็นเจ็ดสี เมื่อนำแสงสีขาวมาส่องที่วัตถุ วัตถุที่กลืนแสงสีอื่นไว้ เช่น ดูดแสงสีม่วง คราม น้ำเงิน เขียว เหลือง ส้ม ไว้ ปล่อยแต่แสงสีแดงเท่านั้นที่สะท้อนกลับออกมาเข้าตาเรา เราจึงเห็นวัตถุนั้นเป็นสีแดง ส่วนวัตถุสีดำก็คือวัตถุที่ดูดทุกสีเข้าไว้ในตัวมัน ไม่ให้สีใดสะท้อนออกมาเลย^{๑๘}

การที่เราเห็นคนผิวพรรณดี หน้าตาสดใส ก็เป็นเรื่องของแสง คนที่ผิวพรรณดี ขาวสดใส เป็นเรื่องของพลังแห่งกรรมภายในผิว คนที่มีพลังด้านบวกอยู่ในกายมาก เมื่อกระทบกับแสงคลื่นแสงส่วนที่เป็นลบในความรู้สึกของมนุษย์จะไม่สะท้อนออกมา เพราะเมื่อบวกกับลบมาเจอกัน จะดึงดูดซึ่งกันและกันไว้เหมือนขี้แมลงเหล็ก ทำให้ผิวพรรณของคนๆนั้นเปล่งประกายเฉพาะคลื่นแสงส่วนที่เป็นบวกออกมา ส่งผลให้ดูดีในความรู้สึกของคนภายนอก ในทางตรงกันข้าม ขณะที่เรามีอารมณ์โกรธเกลียด โมโห อิจฉา ริษยา ในร่างกายของเราจะมีแต่พลังด้านลบ และพลังด้านนี้จะถ่ายทอดไปยังเซลล์ผิวหนัง เมื่อคลื่นแสงเข้ามากกระทบ ส่วนที่เป็นลบของคลื่นแสงกับส่วนที่เป็นลบของเซลล์ผิวหนัง จะผลักซึ่งกันและกัน ทำให้เกิดการสะท้อนส่วนที่เป็นลบออกมา เราจึงเห็นว่าผิวพรรณหน้าตาของคนในขณะโกรธและมีอารมณ์ทางลบจะดูหมองคล้ำไม่ดีเลย^{๑๙}

โพตอนของแสงมีลักษณะคล้ายดวงจิตอยู่อย่างหนึ่งก็คือ โพตอนเป็นเพียงกลุ่มก้อนของพลังงาน มันไม่มีมวล ดังนั้นเมื่อภารกิจถ่ายทอดพลังงานของมันสำเร็จ โพตอนจะไม่เหลืออยู่อีก มันจะหายไป^{๒๐}

^{๑๘} ทันทแพทย์สม สุจิรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, หน้า ๓๔-๓๕.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕-๓๖.

เพราะเวทนาที่เกิดจากตารุนแรงที่สุด ไวที่สุด ธรรมชาติจึงมอปลั่งปิดกั้นทวารนี้รวดเร็วเพียงหนึ่งในสิบของวินาที

ดวงตาเป็นทวารเดียวที่สะท้อนให้เห็นความรู้สึกภายในตัวเราได้ ถ้าจิตคือคนที่อยู่ในบ้าน ดวงตาก็คือหน้าต่างที่มีม่านบางๆกั้นอยู่ การมองที่ดวงตาสามารถมองเห็นถึงภายในได้ แม้จะไม่ใช่ชัดเจน แต่ก็พอคาดคะเน ดังที่เราชอบพูดกันว่า ดวงตาคือหน้าต่างของดวงใจ หรือมองตาก็รู้ใจ คนที่โกหก คนที่เจ็บปวด คนที่รู้สึกผิด คนที่รู้สึกโกรธ เราสามารถสังเกตความรู้สึกเหล่านั้นได้โดยการมองที่ดวงตา แม้แต่คนที่กำลังมีจิตริษยา การมองที่ตาก็สื่อออกมาได้ โบราณมักเปรียบเทียบเปรยว่า “อิจฉาตา ร้อน” ความจริงไม่ได้ตาร้อน ใจต่างหากที่ร้อน

ใจก็มีอิทธิพลต่อการมองเห็นภาพ ยกตัวอย่างเช่น คนที่มีใจกลัวผีและเชื่อว่าผีมีจริง มักจะเห็นผีและเล่าให้ฟังเป็นตู่เป็นตะ ยืนยันว่าเห็นมากับตา ความจริงแล้วเขาก็ไม่ได้โกหกเพราะเห็นจากตาจริงๆ เพียงแต่ได้รับอิทธิพลจากใจภายในกระตุ้นให้เห็นเช่นนั้น

ในภาวะที่ใกล้เสียชีวิตจะเกิดนิมิตหรืออารมณ์ก่อนตาย ซึ่งเกิดขึ้นมาจากใจและผุดขึ้นมาจากทวารตา ทุกคนที่ยังไม่บรรลुरुหันธ์จะเกิดนิมิตนี้เสมอ เป็นกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ ภาพที่เห็นอาจเป็นพระ โบสถ์ ศาลา หรือเป็นภาพสัตว์กำลังตายอย่างทรมาน หรืออาจเห็นเป็นวิมาน เห็นหมู่นางฟ้า เทวดา ซึ่งภาพของนิมิตที่เห็นจะบอกแนวโน้มของภพภูมิใหม่ที่จะไปเกิด^{๒๑}

นอกจากนั้นปฏิกิริยาของดวงตาจะเชื่อมโยงกับความดันของโลหิต การเต้นของหัวใจ ลักษณะของเลือด แพทย์สามารถทำนายโรคภายในร่างกายบางโรคได้จากการดูที่ดวงตา และเช่นกันแม้วินาทีสุดท้ายของชีวิต แพทย์จะดูการตอบสนองของรูม่านตาในการตัดสินว่าคนคนนั้นเสียชีวิตไปแล้วหรือยัง^{๒๒}

ธรรมชาติรู้ดีว่า เวทนาที่เกิดกับมนุษย์รุนแรงมากที่สุดในภพภูมิทั้งหมด การระบายความรู้สึกออกมาทางทวารบ้าง ก็จะช่วยลดแรงกดดันภายในจิต และทวารเดียวที่จะระบายออกได้อย่างชัดเจนก็คือ ตา มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตชนิดเดียวบนโลกนี้รวมไปถึงภพภูมิอื่นๆ ด้วยที่สามารถร้องไห้ได้ การร้องไห้คือการระบายความรู้สึกโดยอาศัยทวารตาเป็นทางผ่าน

การร้องไห้ช่วยระบายความรู้สึกได้ดีที่สุด ดีกว่าการพูด การตัดพ้อ วิธีการปลอบโยนผู้ที่เกิดทุกข์เวทนาจนต้องร้องไห้คือการคอยโอบกอดประคองเขาหรือเธอไว้ในอ้อมแขนที่กระชับ อบอุ้ม ไม่ใช่ไปบอกให้เขาหยุดร้อง ปล่อยให้ร้องไปเรื่อยๆจนระบายออกหมด ทุกอย่างจะดีขึ้น

^{๒๑} ทันตแพทย์สม สุจีรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, หน้า ๓๗.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

การมีตาสองตาทำให้เกิดพิศมัยการมองที่ไม่เหมือนกันระหว่างตาทั้งสองข้างเกิดภาพสามมิติ ถ้ามนุษย์มีตาเดียวตั้งแต่เกิด จะมองโลกได้แตกต่างจากปัจจุบันมากมาย หลายคนอาจบอกว่า ลองปิดตาลงข้างหนึ่ง ก็เห็นความลึก เห็นวัตถุได้เหมือนเดิม ไม่แตกต่างจากการมองสองตาเลย นั่นเป็นเพราะเป็นภาพในความทรงจำของสมองซึ่งบันทึกไว้จากการมองสองตาตั้งแต่แรก สมองเป็นอวัยวะที่ปรับตัวได้ดีมาก และจริงๆ แล้วภาพที่ดวงตาส่งออกไปยังสมองเป็นภาพหัวกลับ การที่เรามองไม่เห็นวัตถุกลับหัวเพราะสมองปรับภาพให้กลับมาตั้งได้เหมือนเดิม อย่างไรก็ตาม ความสามารถของสมองก็มีขีดจำกัด ยกตัวอย่างเช่น ให้ทดลองปิดตาข้างหนึ่ง แล้วขับรถออกไปบนท้องถนน ภายในเวลาไม่ถึงสิบนาที ท่านจะต้องประสบอุบัติเหตุอย่างแน่นอน เพราะพิศมัยการมองจากตาเดียวไม่สอดคล้องสัมพันธ์กับโลกสามมิติ

ตาสองข้างเมื่อเกิดผัสสะเข้าสู่สมอง จะมีดวงจิตผุดขึ้นมารับสองดวง ดวงละข้าง ซึ่งเวทนาที่ได้จากการมองตาซ้ายและตาขวา จะไม่เหมือนกัน แม้จะมองวัตถุเดียวกันก็ตาม เพราะ แสง สี เวลา และมุม ต่างกันเล็กน้อย ความต่างกันเล็กน้อยนี้เองทำให้จิตวิเคราะห์สิ่งที่มองเห็นว่าเป็นคน สัตว์ สิ่งของ ฯลฯ อันเป็นผลมาจากสัญญา (ความจำได้) สังขาร (การปรุงแต่ง) วิญญาณ (การรับรู้) ซึ่งความจริงแล้วการทำงานของตาเราก็ไม่ต่างไปจากกล้องถ่ายรูป เมื่ออัดภาพออกมาจะเป็นสองมิติ ตาจะส่งข้อมูลเพียงแสงและสีแบบสองมิติเข้าสู่สมอง เช่น ภาพผลส้มที่เห็นในหนังสือกับภาพผลส้มที่อยู่บนโต๊ะจะเหมือนกัน นั่นเป็นเพียงการวิเคราะห์ของจิตและประสาทสัมผัสจากทวารอื่นช่วยยืนยัน เช่น ได้กลิ่นส้ม ภายสัมผัสได้ มีรสชาติ จิตเท่านั้นเป็นผู้ปรุงแต่งผัสสะต่างๆทางทวารทั้งหกให้เห็นเป็นโลกแห่งสมมติ ผู้ที่สามารถยกจิตสู่โลกุตระได้ จะพบว่า ภาพแห่งปรมาตม์ที่เห็นแตกต่างจากโลกแห่งสมมติบัญญัติโดยสิ้นเชิง

สิ่งมีชีวิตอื่นๆบนโลก แม้จะมีดวงตา แต่ประสิทธิภาพด้อยกว่ามนุษย์มากมาย เช่น หนู จะเห็นแต่ภาพขาวดำเท่านั้น หรือบางครั้งก็มีดวงตาอยู่ก่อนไปทางด้านหลัง เช่น ปลา วัว โค กระบือ ม้า ทำให้สัตว์เหล่านี้มองภาพไม่เป็นสามมิติ จินตนาการก็ไม่เกิด สมองหยุดพัฒนาไว้เท่านั้น อย่างไรก็ตาม นักวิทยาศาสตร์พบว่า สมองส่วนหน้าที่ใหญ่มาก ศักยภาพจะหายไปแล้วเหนือกว่าสมองมนุษย์เสียอีก แต่สมองโลมาพัฒนาไปไม่ได้มากกว่านั้น เพราะตาของโลมาอยู่ข้างลำตัว ไม่เหมือนตามนุษย์ อีกทั้งโลมาไม่มีแขน ไม่มีนิ้วมือ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นิ้วหัวแม่มือที่พบได้ทำให้มนุษย์สามารถสร้างสรรค์สิ่งประดิษฐ์ได้มากมาย จากความสัมพันธ์ระหว่างนิ้วหัวแม่มือกับนิ้วชี้ รวมไปถึงการเขียนหนังสือได้ด้วย

ตาเป็นเพียงทวารทางเข้า^{๒๓} เหมือนหน้าต่างบ้าน ส่วนที่รับรู้ภาพและทำให้เกิดความรู้สึกคือจิต พิสูจน์ง่าย ๆ โดยดูจากคนที่เดินละเมอจะหลับตาอยู่ แต่สามารถเดินไปเดินมาได้ตรงทางและ

^{๒๓} สงคท. (บาลี) ๑๐๑.

หลบหลีกสิ่งของเหมือนตอนตื่น บางคนสามารถละเมอดักน้ำใส่ตุ่มจนเต็มได้โดยไม่ได้ลืมตาเลย หรือจะสังเกตจากการฝัน ขณะฝันเราจะเห็นอะไรมากมายทั้งที่ยังหลับตาอยู่ นั่นก็เพราะจิตไร้สำนึกสร้างเจตสิกขึ้นมาเป็นดวงจิต ถ้าเป็นดวงจิตแห่งโทสะ ความฝันของเราจะเป็นแบบโทสะ ถ้าเป็นแบบโลภะ เรื่องราวในฝันก็จะเกี่ยวกับโลภะ การที่องค์ประกอบของดวงจิต(เจตสิก) จะมารวมกันก่อตัวขึ้นเป็นดวงจิตได้ ต้องใช้พลังสูงมาก ดังนั้นคนปกติทั่วไปที่พลังจิตยังไม่สูงพอ จะฝันเป็นภาพขาวดำเท่านั้น ยกเว้นผู้ที่มีสมาธิ ปฏิบัติเจริญสติอย่างสม่ำเสมอ จะฝันเห็นเป็นภาพสี แต่ในพระอรหันต์จะไม่ฝันเลย เพราะท่านมีสติละเอียดยุคทุกขณะถึงขนาดจับที่เจตสิกขณะกำลังจะก่อตัวเป็นดวงจิตได้ ทำให้รู้เท่าทันและไม่เกิดดวงจิตขึ้นมารับอารมณ์อีก^{๒๔}

ในขณะที่ฝัน ดวงจิตที่ก่อตัวขึ้นมารับภาพขาวดำจะเกิดง่ายที่สุด รองลงมาคือดวงจิตที่รับเสียง แต่ดวงจิตสำหรับรับรสและกลิ่นจะต้องใช้พลังในการก่อตัวสูงกว่า ดังนั้นโดยทั่วไปในฝัน เราจะไม่ได้กลิ่น ไม่รู้รส และบางครั้งก็ไม่ได้ยินเสียง ฝันของเราจะมีแต่ภาพ แต่ในระหว่างที่ตื่นอยู่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ที่เข้าทางทวาร จะไปกระตุ้นให้เกิดเวทนา กิเลส ตัณหา ขึ้นภายใน ดวงจิตที่จะผูกขึ้นมารับอารมณ์จะเกิดขึ้นตามลักษณะของสิ่งเร้านั้น จิตรับกลิ่น จิตรับรส จึงสามารถเกิดขึ้นได้ง่ายกว่าขณะหลับ

แม้แต่การเห็นรูปในฝันก็เป็นการเห็นที่ไม่แจ่ม เห็นเป็นขาวดำ ตัวบุคคล สัตว์ สิ่งของ ก็ไม่ชัดเจน เพียงแต่เรามีสัญญาเก่าๆอยู่ในจิต จึงรับรู้ภาพเหล่านั้นในฝันหมายถึงใคร^{๒๕}

ภาพขาวดำจะเห็นชัดเจนที่สุดตอนแสงสลัว ๆ ส่วนตอนแสงจ้าเซลล์ประสาทตาที่รับรู้ถึงสีสันจะทำงาน ดังนั้นในคนที่จิตอ่อน ปล่อยให้เวทนาเกิดกระบวนการย้อนกลับสร้างรูปขึ้นมาเป็นผีแสง จะเห็นรูปของผีแสงนั้นเป็นภาพขาวดำเสมอ เพราะขณะที่แสงสลัว เซลล์ประสาทที่รับสีจะไม่ทำงาน

ตาของมนุษย์เพศชายกับตาของมนุษย์เพศหญิงก็มีประสิทธิภาพต่างกันมาก ดวงตาของเพศหญิงจะเห็นในมุมมองที่กว้างกว่าเพศชายมาก ดังนั้นในการมองเพียงครั้งเดียว เพศหญิงจะเห็นรายละเอียดทั้งหมด ตัวอย่างเช่น เมื่อพี่สาวเข้าไปในห้องน้องชายที่รกมาก ขณะเปิดประตูเข้าไปในแวบแรกที่มอง พี่สาวจะเห็นองค์ประกอบความรกไม่มีระเบียบของห้องด้วยการมองเพียงครั้งเดียว และคิดว่ารกขนาดนี้จะอยู่ได้อย่างไร ในขณะที่มุมมองของน้องชาย ซึ่งสายตามองไปด้านหน้าเท่านั้น จะไม่เห็นความรกแบบองค์รวม เห็นสิ่งของเป็นจุดๆในองศาที่แคบ ดังนั้นน้องชายจะรู้สึกถึงความรกอย่างพี่สาวรู้สึกเลย เช่นเดียวกับการเปิดตู้เย็น ผู้หญิงจะสามารถมองเห็นสิ่งของทั้งหมดในตู้เย็นโดยไม่ต้องเคลื่อนศีรษะ แต่ผู้ชายจะต้องผงกศีรษะขึ้นลงเพื่อมองหาของ และบางครั้งเขาก็หาไม่เจอ

^{๒๔} ชู.มิลินท. (บาลี) ๑๐/๖/๒๙๐.

^{๒๕} ทัณฑแพทย์สม สุจิรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, หน้า ๒๖-๒๘.

ผู้ชายจึงมักหาสิ่งของในบ้านไม่ค่อยเจอ เพราะประสิทธิภาพของดวงตาด้วยกว่าผู้หญิงมาก และนี่เป็นข้อแตกต่างข้อหนึ่งระหว่างชายหญิง ซึ่งถ้าไม่เข้าใจ อาจนำไปสู่การทะเลาะเบาะแว้งได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคู่สามีภรรยา

ยิ่งไปกว่านั้น ตาของเพศหญิงสามารถมองเห็นเฉดสีไล่ความอ่อนแก่ได้ดีกว่าเพศชายหลายเท่า อีกทั้งผู้ชายที่อัตราการเกิดตาบอดสีมากกว่าผู้หญิง ดังนั้นเพศชายจึงไม่ระมัดระวังกับการมองสีสิ่งไหนสัก ดอกกุหลาบดอกหนึ่งในความรู้สึกของผู้หญิงสวยงามมาก แต่สำหรับผู้ชายเขาจะรู้สึกเฉยๆ เพราะสีสิ่งที่เห็นต่างจากผู้หญิงหลายเท่าตัว เช่นเดียวกับเครื่องแต่งกาย ในงานเลี้ยงราตรี เพศหญิงจะเห็นรายละเอียดของเครื่องแต่งกายของผู้คนในงานเลี้ยงได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เครื่องทอง เครื่องเพชรที่มีแสงวูบวาบ เพราะตาของเพศหญิงระมัดระวังมาก และเห็นองค์ประกอบโดยรวมของทุกคนได้อย่างรวดเร็ว ในขณะที่ตาของเพศชายมองไปด้านหน้าเท่านั้น แล้วยังเห็นสีสิ่งไม่ชัด ไม่เห็นรายละเอียด ดังนั้นเพศชายจึงไม่สนใจว่าใครจะแต่งตัวอย่างไร เครื่องแต่งกายของเพศชายก็เรียบง่าย ถ้าเป็นสูทก็สีดำเสื้อขาว หรืออย่างมากที่สุดก็สีเทา สีครีม ยิ่งเครื่องเพชร เครื่องทอง สำหรับเพศชายแล้ว ไม่มีผลอะไรกับการแต่งกายเลย ยกเว้นในกลุ่มของเพศที่สาม ซึ่งมีประสิทธิภาพของทวารหงสูงกว่าชายทั่วไป^{๒๖}

ประสิทธิภาพที่สูงยิ่งของตาเพศหญิง บางครั้งก็เป็นผลเสีย เพราะพวกเขาจะใส่ใจในรายละเอียดมากจนเกินไป และตาเป็นทวารที่สำคัญที่สุดในการก่อให้เกิดเวทนา กิเลส ตัณหา อุปาทาน^{๒๗} ดังนั้นเพศหญิงจะต้องใช้กำลังสติสัมปชัญญะที่สูงกว่าเพศชายมากในการที่จะตัดวงจรแห่งผัสสะ เวทนา กิเลส ตัณหา อุปาทาน

เพราะอายตนะที่ชัดเจนมากกว่า เพศหญิงจึงสามารถจดจำได้เก่งกว่าเพศชาย เกิดพลังแห่งสัญญาในจิตมากกว่า ซึ่งจะส่งผลไปยังเวทนา สังขาร วิญญาณที่จะเกิดขึ้นตามมา ซึ่งส่วนของสัญญา เวทนา สังขาร วิญญาณนี้จะสามารถข้ามภพข้ามชาติได้ ต่างจากความทรงจำในสมอง ที่จะถูกล้างทันทีที่เสียชีวิต

สัญญาความจำที่ได้จากจักขุสัมผัสมีมากที่สุด ดังนั้น ตาจึงเป็นทวารที่สร้างกรรมใหม่และส่งผลกระทบแก่ให้เราเป็นอันดับหนึ่ง เมื่อเทียบกับทวารทางกายทั้งห้า ส่วนอันดับสองคือผัสสะ เวทนา ที่ได้จากเสียง ผ่านทางหู ดังที่จะได้กล่าวต่อไป

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖-๒๘.

^{๒๗} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๒๐๔/๑๕๘.

๓.๑.๓ อธิพจน์ของผัสสะที่เกิดขึ้นทางโสตทวาร (หูได้ยินเสียง)^{๒๘}

หูเป็นอวัยวะที่สำคัญอันดับสองรองจากตา ผู้ที่ประสาทหูพิการ นอกจากจะไม่ได้ยินอะไรแล้ว ผลที่ตามมาคือต้องเป็นใบ้ด้วย ทั้งๆที่อวัยวะเกี่ยวกับการพูดสมบูรณ์ทุกประการ หูเป็นทวารแรกที่เปิดรับความเป็นไปภายนอกนับตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา ทารกจะตอบสนองต่อเสียงต่างๆภายนอกครรภ์ได้ตลอดเวลาที่ตื่นอยู่ และหูจะเป็นทวารแรกเช่นกันที่สติแพทย์จะทำการทดสอบประสิทธิภาพในทันทีที่ทารกคลอดออกมา

เราเปรียบเสมือนผู้ที่มีโมหะจนขาดสติว่า “หลงจนไม่ลืมหูลืมตา” และมีคำสอนว่าให้ “ฟังหูไว้หู” เพราะโบราณเชื่อว่า ตากับหูเป็นทวารที่สำคัญที่สุด ถ้ามีสติสัมปชัญญะครบถ้วนในทั้งสองทวารนี้ โมหะก็เข้าครอบงำไม่ได้แม้ว่าจุมก ลิ่น ภายจะเกิดอวิชาไปแล้วก็ตาม

หูเป็นอวัยวะที่ใช้ในการดักคลื่นเสียง ซึ่งก็คือคลื่นของอากาศที่โดนกดอัดสลับกับอากาศที่เบาบาง คลื่นนี้แผ่ขยายออกไปคล้ายกับที่เราโยนก้อนหินลงบนพื้นน้ำ เราจะได้ยินเสียงก้อนหินกระทบน้ำดัง “ตุ้ม” แล้วก็เห็นคลื่นน้ำแผ่กระจายไปรอบๆ เสียง “ตุ้ม” ที่เราได้ยินก็คือการแผ่กระจายของคลื่นอากาศในรูปแบบเดียวกันกับคลื่นน้ำนั่นเอง เพียงแค่คลื่นน้ำเรามองเห็นได้ด้วยตาเปล่า แต่คลื่นอากาศเรามองด้วยตาเปล่าไม่เห็น

จะเห็นได้ว่า เสียงก็เป็นเพียงสิ่งสมมุติ เหมือนคลื่นน้ำ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วก็ดับไป เป็นเพียงสภาวะการอัด - ขยาย ของอากาศที่ผ่านเข้ามากระทบเยื่อแก้วหูเท่านั้น ส่วนเรื่องของการแปลเสียงเป็นโน่นเป็นนี่ เกิดเวทนา ตัณหา อารมณ์ เป็นเรื่องของสมอง สัญญา สังขาร และวิญญาน^{๒๙}

หู เป็นเพียงท่อนำเสียงเท่านั้น การรับรู้ว่าเป็นเสียงใคร พุดอะไร เป็นเรื่องของสมองและจิต เราเองก็ทราบกันดี ยกตัวอย่างเช่น ในคนที่ฟังอะไรแล้วเชื่อโดยง่าย ขาดปัญญา เราเรียกคนนั้นว่า “หูเบา” ไม่ใช่หมายความว่า หูเขาน้ำหนักเบา แต่เป็นความเบาของปัญญา ความโง่เขลาของสมอง และอวิชาของจิต^{๓๐}

“เสียง” มีคุณสมบัติของธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เสียงที่นุ่มนวล ชวนฟัง คือธาตุน้ำ เสียงที่โกรธ ก้าวร้าว คือธาตุไฟ เสียงที่หนักแน่น เข้มแข็ง คือธาตุดิน เสียงที่อ่อนไหว เบา คือธาตุลม

น้ำเสียงเป็นส่วนที่ออกมาจากจิตใต้สำนึก น้ำเสียงเป็นนามธรรมจึงสามารถสะท้อนนามธรรมของจิตออกมาได้ คนที่โกรธ ตีใจ เสียใจ น้ำเสียงและหางเสียงจะแสดงออกเช่นเดียวกับที่

^{๒๘} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๖๐/๒๖๑.

^{๒๙} ทันตแพทย์สม สุจิรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, หน้า ๒๖-๒๘.

^{๓๐} มีนเสว, อู, อภิธัมมาเต่งโฉ้อาเพียง (มณฑล: สำนักพิมพ์นารัตน์สำเป) หน้า ๑๖๐.

แสดงออกทางแววตา แม้ว่าจะระงับการแสดงออกทางกาย วาจาก็ตาม การระงับการแสดงออกเป็น เรื่องของความคิด แต่น้ำเสียงเป็นเรื่องของจิตวิญญาณและความรู้สึก

สำหรับผู้ที่สามารถเจริญสติจนสามารถสกัดเวทนาที่เกิดจากเสียงได้ทัน โอกาสบรรลุนิโศดาบันอยู่แค่เอื้อม

ยิ่งไปกว่านั้นในผัสสะทั้งหมดจากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อวัยวะทั้งสองอย่างแรกกระตุ้นเวทนาได้รวดเร็วและรุนแรงที่สุด เพศหญิงสามารถรับผลกระทบจากสิ่งเร้าภายนอกทั้งสองพร้อมๆกันเป็นเวทนาสองแรกบวกันได้ ยกตัวอย่างเช่น ในขณะที่กำลังฟังเพลง เกิดสุขเวทนา ผู้หญิงสามารถอ่านหนังสือพิมพ์ไปพร้อมๆกันได้ ในขณะที่ผู้ชาย เวลาอ่านหนังสือพิมพ์จะไม่เกิดเวทนาจากการฟังเพลง เพราะเขาไม่สามารถใช้สมองทั้งสองซีกในเวลาเดียวกัน ความดื่มด่ำในเสียงเพลงเป็นการทำงานของสมองซีกขวา การคิดวิเคราะห์ขณะอ่านหนังสือพิมพ์เป็นเรื่องของสมองซีกซ้าย^{๓๑}

ในทางตรงกันข้าม ถ้าเป็นทุกขเวทนาจากตาและหู รูปและเสียง ทุกขเวทนาที่เกิดกับเพศหญิงก็จะเป็นสองแรงบวกเช่นเดียวกัน^{๓๒}

๓.๑.๔ อธิพละของผัสสะที่เกิดขึ้นทางฆานทวาร (จมูกได้กลิ่น)^{๓๓}

กลิ่นสามารถกระตุ้นระบบประสาทได้แรงกว่าสถึง ๑๐๐๐ เท่า ในจมูกแต่ละอย่างจะมีเซลล์รับกลิ่นถึง ๖๐ ล้านเซลล์ จมูกมีส่วนช่วยลิ้นในการสร้างรสชาติ สังเกตได้ว่า ขณะที่เราเป็นหวัดคัดจมูก รสชาติของอาหารจะด้อยกว่าปกติ และเพราะเป็นทวารที่ช่วยจำแนกประเภทอาหารและรับรสชาติได้ดียิ่งขึ้น ธรรมชาติจึงสร้างจมูกของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมทุกชนิดไว้เหนือปากเล็กน้อยพร้อมมีท่อภายในที่เชื่อมระหว่างทวารทั้งสองเข้าด้วยกัน เราจึงสามารถหายใจทางปากได้

สรุปแล้วทวารที่มีที่ตั้งบริเวณศีรษะ ทั้งตา หู จมูก ลิ้น ล้วนแล้วภายในมีท่อเชื่อมต่อถึงกันได้หมด ดังนั้นผัสสะทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากทวารเหล่านี้ รวมไปถึงเวทนาที่เกิดขึ้น บางครั้งจะสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เช่น ขณะร้องไห้ เราจะหุ้อ น้ำมูกไหล ทานอาหารไม่อร่อย หรือขณะที่หุ้อ เราจะตาลาย หายใจไม่สะดวก ในทางการแพทย์จึงรวมผู้เชี่ยวชาญของทวารเหล่านี้ไว้ในแพทย์คนเดียวกัน นั่นก็คือ แพทย์ หู คอ จมูก นั่นเอง^{๓๔}

ผู้ที่มีจิตสอดคล้องกับผัสสะแห่งรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส อย่างแรงกล้า จะก่อให้เกิดอาการหลง ผู้ที่หลงในรสชาติของบุหรืหรือสุรา จะติดอย่างถอนตัวไม่ขึ้น เพราะกรรมเก่าในจิตไร้สำนึก

^{๓๑} เนตติฎีกา (บาลี) ๑๐๐.

^{๓๒} เนตติฎีกา. (บาลี) ๙๘.

^{๓๓} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๙๓/๒๙๒.

^{๓๔} ทัณฑ์แพทย์สม สุจีรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, หน้า ๒๖-๒๘.

(ภวังคจิต) จะโน้มนำให้เกิดดวงจิตที่ผุดขึ้นมารับผัสสะจากบุหรีและสุรา ก่อเป็นสุขเวทนามากกว่าปกติ และเนื่องจากทวารทั้งหุ จมูก ลิ้น ติดต่อเชื่อมถึงกันหมด ดังนั้นการสูบบุหรีหรือดื่มเหล้าจึงเป็นสาเหตุสำคัญของการเกิดโรคมะเร็ง ที่เกิดจากทวารทั้งสามนี้พร้อมๆกัน ผู้ที่ติดสุราหรือบุหรี ก็คือผู้ที่มีกรรมเก่าต้องชดใช้จนกว่ากรรมเก่าจะหมดแรงและส่งผลไป ไม่มีการรวมตัวของเจตสิกขึ้นมาเป็นดวงจิตรับเวทนาอีก หรืออีกกรณี ถ้าฝึกสติสัมปชัญญะเพื่อตัดไม่ให้เกิดเวทนา กิเลส ตัณหา จากผัสสะแห่งบุหรีและสุราได้ เมื่อนั้นก็หมดกรรม

จมูกเป็นทวารที่นำออกซิเจนเข้าสู่ร่างกาย เราอาจจะหยุดใช้ตา หู ลิ้น ใจ ได้นับชั่วโมง แต่ไม่สามารถทำให้จมูกหยุดทำงานเพียงห้านาที เพราะถึงแก่ชีวิต ลมหายใจที่หายใจเข้ามีพลังแฝงอยู่ ดังนั้น ผู้ที่รู้จักควบคุมทวารนี้จะสามารถสร้างกำลังภายในขึ้นมาได้ พลังลมปราณก็มีจุดเริ่มต้นมาจากทวารนี้ และศาสตร์การต่อสู้ของตะวันออกทุกศาสตร์ล้วนเกี่ยวข้องกับการหายใจทั้งสิ้น

ลมหายใจเป็นความลึกลับของธรรมชาติ และจะสัมพันธ์กับจังหวะการเต้นของหัวใจ ผู้ที่มีสมาธิระดับสูงจะพบว่า การหายใจกับความนิ่งของจิตมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น

พระพุทธองค์ก็ทรงใช้ลมหายใจเป็นส่วนหนึ่งของการกำหนดกายานุปัสสนา เพราะลมหายใจเป็นส่วนสำคัญของกาย เป็นของคู่กันกับกาย จะขาดไม่ได้ ต่อเนื่องอยู่กับกายทุกขณะ ในภาษาบาลีเรียกลมหายใจว่า “กาย” ดังนั้นการฝึกสติปัฏฐาน ๔ ลมหายใจเข้าออกและการยุบหนอ พองหนอ เป็นรากฐานที่สำคัญในการฝึกสติ

๓.๑.๕ อธิพจน์ที่เกิดขึ้นทางชีวาทวาร(ลิ้นลิ้มรส)^{๓๕}

ลิ้น เป็นกล้ามเนื้อที่แข็งแรงที่สุดในร่างกายของคนเรา และเป็นอวัยวะที่โตเต็มที่เร็วที่สุดด้วย ลิ้นเป็นอวัยวะที่ทำให้เกิด “วจีกรรม” เป็นตัวสร้างกิเลสถึงสามในห้าของมนุษย์ คือ รส เสี่ยง สัมผัส

ลิ้น เป็นหนึ่งในสามของทวารที่ทำให้เราตกไปสู่นรกภูมิได้นอกจากกายกับใจ เพราะลิ้นสามารถเป็นตัวสร้างกรรมได้ด้วย ไม่ใช่รับกรรมเพียงอย่างเดียวแบบ ตา หู จมูก การพูดโกหก พูดยุแหย่ ตีเตียน นินทา พูดคำหยาบ ล้วนแต่ต้องอาศัยการทำงานของลิ้นเป็นหลัก

หลายคนคิดว่าลิ้นเป็นอวัยวะที่สำคัญน้อยที่สุดในทวารทั้งหก เป็นความเข้าใจที่ผิดอย่างมหาดศาล ลิ้นเป็นทวารเดียวที่รับผัสสะทางรูปธรรม ก่อนรูปธรรมนั้นจะเข้าสู่ภายในร่างกาย สุขเวทนาที่ได้จากลิ้น เป็นความสุขที่สัมผัสได้ ความสุขที่ดื่มได้ ไม่ใช่ความสุขจากนามธรรม^{๓๖}

^{๓๕}เนตติฎฐิกา (บาลี) ๙๘,๑๐๐.

^{๓๖}เนตติฎฐิกา (บาลี) ๑๖๙.

การหลงสุขเวทนาทางลิ้นมักจะก่อให้เกิดทุกขเวทนาทางกาย ตัวอย่างง่ายๆ ขณะที่เรากำลังกระหายน้ำอยู่กลางทะเลทราย มีน้ำหวานรสชาติอร่อยหนึ่งขวด กับน้ำเปล่าไร้รส จืดสนิท คนที่ฉลาดจะเลือกดื่มน้ำเปล่า ส่วนผู้ที่หลงใหลในรส กลิ่น เลื่อน้ำหวาน คนที่เลือกน้ำหวานจะเสียชีวิตอย่างรวดเร็ว ตัวอย่างในทะเลทรายเห็นได้ชัด แต่ในชีวิตประจำวัน คนที่หลงใหลในรสชาติไม่ว่าจะเป็นเครื่องดื่มหรืออาหาร ล้วนแล้วจะเสียชีวิตเร็วกว่าคนที่มิเกิเลสตัณหาในเรื่องรสน้อยกว่า

เคล็ดลึกลับง่ายๆของการใช้ลิ้นให้ถูกวิธีก็คือ กินเท่าที่ร่างกายต้องการ ไม่ใช่กินเท่าที่ตัวเราต้องการ หรือกินเพื่ออยู่ เป็นการกินที่พอดี ไม่ใช่การกินโดยตัณหาหรือโมหะ

ผู้ปฏิบัติถือว่า ลิ้น เป็นอุปสรรคต่อการหลุดพ้น ในบางสำนักวิปัสสนากรรมฐานจึงตั้งกฎไว้อย่างเคร่งครัดว่า ห้ามพูดคุยกันเด็ดขาด และให้ทานอาหารเพียงมือเดียว เป็นการกินเพื่ออยู่ การกินอาหารเพียงมือเดียวต่อวันก็เพียงพอแล้ว พระพุทธเจ้า พระภิกษุ ก็ปฏิบัติเช่นนี้มานานกว่า ๒๕๐๐ปี ไม่เคยปรากฏมีข่าวว่าพระขาดสารอาหารมรณภาพ ในทางตรงกันข้าม ส่วนใหญ่จะเป็นข่าวของคนที่ยากินมากๆ กินไม่เลือกแล้วตายเสียมากกว่า

เคยมีงานวิจัยทางจิตวิทยาพบว่า ความสุขในชีวิตของมนุษย์ ประมาณ ๗๐ เปอร์เซ็นต์มาจากลิ้นสัมผัส แม้เราจะสามารถหาความสุขได้จากทางอื่น เช่นดูหนัง ฟังเพลง ท่องเที่ยว แต่ความสุขเหล่านั้นไม่ได้เกิดด้วยอัตราความถี่เท่ากับความสุขที่ได้จากผัสสะแห่งลิ้น และลิ้นตอบสนองความต้องการทางกายโดยตรง ความทุกข์ขณะหิวกระหายอาหารซึ่งเป็นรูปธรรม เป็นความทุกข์ทรมานที่ยิ่งกว่าหิวกระหายทางใจซึ่งเป็นนามธรรม ดังเช่น ความอยากสวย อยากเที่ยว อยากเห็น มากมายนัก และลิ้นเท่านั้นที่จะสนองความต้องการทางกายนี้ได้^{๓๓๗}

เราอาจจะเห็นเป็นรูปของอาหารที่น่ารับประทาน ได้กลิ่นหอมอันยั่ววนของอาหาร ได้ยินเสียงหมูสับ กระทบทางทวารอื่นๆ แต่ถ้าไม่มีลิ้น ทุกอย่างที่เห็น ได้กลิ่น ได้ยิน ก็ไม่มีประโยชน์อันใด กลับยิ่งเป็นการสร้างความทุกข์ทรมานจากเวทนา กิเลส ตัณหา ที่ได้จากรูป รส กลิ่น เสียง ยิ่งขึ้นไปอีก เพราะไม่มีทวารที่จะตอบสนองความต้องการแห่งผัสสะเหล่านั้น เป็นต้น^{๓๓๘}

๓.๑.๖ อิทธิพลของผัสสะที่เกิดขึ้นทางกายทวาร^{๓๓๙}

กายเป็นฐานที่ตั้งของทวารอื่นๆทั้งหมด เป็นส่วนที่ทำให้เรารับรู้ถึงความมีตัวตน แม้ตาจะเห็นภาพ หูได้ยินเสียง แต่ถ้ากายสัมผัสไม่ได้ เราก็ไม่เชื่อว่าสิ่งนั้นมีอยู่จริง กายจึงเป็นทวารที่ตัดยาก

^{๓๓๗} ทัศนแพทย์สม สุจิรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, หน้า ๒๖-๒๘.

^{๓๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

^{๓๓๙} เนตติฎีกา (บาลี) ๙๘,๑๐๐.

ที่สุด ทางวิปัสสนากรรมฐานจึงกำหนดให้กายสำคัญขนาดเป็นหนึ่งในสี่ของการฝึกสติปัฏฐาน เพราะถ้ากำหนดสติรู้เท่าทันกายได้เมื่อไร จะเป็นฐานที่แข็งแกร่งในการกำหนดเวทนา จิต และธรรมต่อไป

หลักุบหนอ พองหนอ อากาศห้องพองยุบที่เกิดจากลมหายใจเข้าเป็นหลักสำคัญของวิปัสสนากรรมฐาน เปรียบเสมือนกับเด็กที่เพิ่งหัดเดิน หัดฝึกกายานุปัสสนา การกำหนดที่ยุบพองก็เหมือนกับบราวน์ให้สติจับเวลาหัดตั้งไข่ บ่อยครั้งที่จะต้องล้มลง ขณะที่เรากำลังฝึกใช้สติจับที่อิริยาบถย่อยแล้วสติหลุด จะต้องหันมามองว่าจับยึดที่อาการพองยุบทันที เพราะกำหนดง่าย เห็นชัด หลังจากตั้งหลักได้ ค่อยกลับไปกำหนดที่อิริยาบถย่อยอีกครั้ง

กายสัมผัสเป็นทวารที่สำคัญมากในการฝึกสติ ซึ่งมนุษย์รู้ความลับข้อนี้นานมาแล้ว แม้แต่การเดินจงกรมก็อาศัยกายเป็นที่ตั้ง จังหวะของการเดินจงกรม ยกหนอ ก้าวหนอ เตะหนอ เหยียบหนอ ทั้งหลายเหล่านี้ล้วนเป็นการกำหนดสติให้ไปรับรู้สัมผัสและอาการทางกาย^{๔๐}

กายเป็นทวารเดียวที่รับรู้ถึงรูป กระทบรูปอย่างเด่นชัดที่สุด ตากระทบกับแสง หูกระทบกับเสียง จมูกกระทบกับกลิ่น ลิ้นกระทบกับรส ทั้งแสง เสียง กลิ่น รส ล้วนมองไม่เห็นด้วยตาเปล่า แต่ผัสสะแห่งทวารกายมีน้ำหนักและความรุนแรงในการก่อให้เกิดเวทนามากกว่าทวารอื่นๆทั้งหมด เช่น การถูกมีดบาดกายกับการเห็นภาพบาดตา การถูกมีดบาดจะเจ็บปวดกว่า แต่อย่างไรก็ตามทุกขเวทนาจะไม่ลงลึก เมื่อบาดแผลหาย เวทนาจึงหมด แต่ภาพบาดตาเกิดทุกขเวทนาทางใจ จะลึกลงไปถึงใจ และไม่หายง่ายๆ

เมื่อกายเป็นรูปที่เห็นชัดเจน การกำหนดรูปนามในทวารกายจึงเข้าใจได้ง่าย เช่น ขณะที่กำลังยืน การยืนนั้นเป็นรูป ความรู้สึกว่ายืนนั้นเป็นนาม หรือในขณะที่กำลังก้าวเท้า อาการก้าวเป็นรูป ส่วนความรู้สึกว่าก้าวเป็นนาม หรือการเห็นคนสวย คนเป็นรูป ความรู้สึกว่ายืนเป็นนาม ซึ่งส่วนของนามจะเกิดมาจากสัญญา (ความจำ) เวทนา (ความชอบ) สังขาร (การปรุงแต่ง) และวิญญูณ (การรับรู้)^{๔๑}

สุขเวทนาทางกายจะกระตุ้นกิเลสตัณหา ยิ่งกว่าสุขเวทนาทางทวารอื่น ผู้ทรงศีลอาจจะอดกลิ่น มีสติรู้เท่าทันเมื่อได้รับการยั่วชวน จากรูป รส กลิ่น เสียง ของหญิงสาว แต่เมื่อใดก็ตามที่มีการสัมผัส ลูบไล้ โอกาสที่จะตบะแตก สติกระเจิงมีสูงมาก แต่ยอมให้รับผัสสะทางตา หู จมูก ได้

ทุกขเวทนาที่เกิดกับกายก็รุนแรงกว่าทวารอื่น เป็นความเจ็บปวดทางกายภาพ และสะท้อนไปที่ใจต่อไป ทุกขเวทนาทางกายที่เกิดมากที่สุดก็คือการเจ็บไข้ได้ป่วยนั่นเอง พระพุทธองค์ตรัสว่า

^{๔๐} โสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาฯ, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยประยูรสาร, ๒๕๕๙), หน้า ๒๘๐.

^{๔๑} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๙/๗๑.

การไม่มีโรค เป็นลาภอันประเสริฐ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของทวารทางกายได้อย่างชัดเจนในทวารทั้งหก กายสัมผัสเป็นผัสสะเพียงหนึ่งเดียวที่ทำให้เราคิดว่าสรรพสิ่งมีอยู่จริง^{๔๒}

กายเป็นทวารรับสัมผัสทวารแรกที่มนุษย์รู้สึกนับตั้งแต่วินาทีแรกที่ยังออกมาจากครรภ์มารดา และถ้าจะคิดย้อนกลับถึงช่วงเก้าเดือนที่อยู่ในครรภ์ กายเป็นทวารที่ทารกใช้มากที่สุด และความรู้อีกหนึ่งจะติดตัวไปตลอดช่วงวัยเด็ก เด็กๆจะชอบการโอบกอด ต้องการการโอบกอด สัมผัส มากเป็นพิเศษ ทารกที่ไม่มีคนมาสัมผัสจะต้องนานๆจะเจ็บป่วยลง และอาการจะทรุดลงเรื่อยๆ จนเสียชีวิตในที่สุด

ตัวกู-ของกูก็เป็นเรื่องสำคัญมาก และกายทวารที่ทำให้มนุษย์รู้สึกถึงความเป็นตัวตน เวทนาต่างๆที่เกิดจากผัสสะทางทวารอื่นก็อาจเป็นผลมาจากตัวกู-ของกู เช่นความรู้สึกกลัวตาย นั่นก็เกิดจากความยึดมั่นในตัวตน ทำให้เวลาเห็นงูจะเกิดทุกขเวทนาทันที หรือได้ยินเสียงมีดฟันก็เกิดทุกขเวทนา บางคนกลัวอะไรแปลกๆ เช่น กลัวความสูง กลัวความมืด เวทนาเหล่านี้เกิดขึ้นเพราะความรู้สึกตัวกู ของกูทั้งนั้น

ทวารกายเป็นทวารที่ตัดผัสสะได้ยากที่สุด แม้แต่พระอรหันต์ซึ่งสามารถตัดขาดเวทนาจากตา หู จมูก ลิ้นได้ ก็ยังไม่สามารถตัดเวทนาทางกายได้ ความรู้สึกโสมนัสและอุเบกขาก็ยังเกิดอยู่ พระอรหันต์ก็ยังรับรู้ความสุขทางกายและความทุกข์ทางกาย ซึ่งเป็นผลของวิบากกรรมไปตลอดการดำรงอยู่จนกว่าจะดับขันธ

เหตุที่เป็นเช่นนั้น เพราะความรู้สึกที่เกิดจากกายลงลึกไปกว่าทวารอื่นๆ และทำให้เรายึดมั่นถือมั่นกับประสาทสัมผัสทวารนี้ ยกตัวอย่างเช่น ขณะที่เรายกมือขึ้นปิด จะพบว่าปะทะกับลม เรารู้ทันทีว่าลมมีจริง แม้ว่าตาจะมองไม่เห็นก็ตาม แต่ในทางกลับกัน ถ้าตามองเห็น แต่กายสัมผัสไม่ได้ เราก็จะไม่เชื่อว่าสิ่งนั้นมีอยู่

๓.๑.๗ อิทธิพลของผัสสะที่เกิดขึ้นทางมโนทวาร^{๔๓}

นักวิทยาศาสตร์หลายคนเชื่อว่า “ใจ” คือกระบวนการทำงานของสมองนั่นเอง การเห็นภาพ ลิ้มรส ได้กลิ่น ได้ยินเสียง เป็นการทำงานของสมองล้วนๆ ไม่ได้เกี่ยวกับจิตซึ่งพิสูจน์ไม่ได้ และนักวิทยาศาสตร์กลุ่มนี้เชื่อว่าในอนาคต เมื่อนานาเทคโนโลยีพัฒนาถึงขีดสุด จะสามารถถ่ายโอนสมองจากมนุษย์คนหนึ่งไปให้อีกมนุษย์คนหนึ่งได้ แม้กายจะเสื่อมสลาย สมองและความจำยังอยู่ในกายใหม่ มนุษย์จะมีความเป็นอมตะไม่มีวันตาย ความเชื่อเรื่องวิญญาณและการเวียนว่ายตายเกิดจะถูกกลบฝังไป^{๔๔}

^{๔๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๓๕/๓๗๙.

^{๔๓} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๓/๒๔๑.

^{๔๔} ทัณฑแพทย์สม สุจีรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, หน้า ๒๖-๒๘.

ถ้ามองกันอย่างผิวเผินก็เป็นเช่นนั้น แต่ถ้าช่างสังเกตอีกนิดจะพบว่า การทำงานของจิตไวกว่าสมองมาก ยกตัวอย่างเช่น ขณะที่เรากำลังพิมพ์ติดอยู่ เรามักคิดว่าสมองเป็นตัวสั่งการให้นิ้วเราขยับพิมพ์ไปตามแป้น แต่เมื่อทำการวิจัยปรากฏว่า สัญญาณจากสมองกว่าจะมาถึงนิ้วมือบังคับให้กล้ามเนื้อนิ้วทำงาน กินเวลาถึง ๐.๓ วินาที ในขณะที่กล้ามเนื้อของมือแต่ละมัดใช้เวลาเพียง ๐.๑ วินาที ทำงานประสานกันเพื่อเคาะไปบนแป้นพิมพ์ จะเห็นได้ว่าระดับที่ศึกษากันอย่างละเอียด การเคลื่อนไหวอิริยาบถทางทวารกายก็ไม่ได้เกิดจากคำสั่งของสมองทั้งหมด มิฉะนั้นเวลาเราจะพิมพ์ติดสักประโยคคงกินเวลาเป็นสิบวินาที จิตนั่นเองเป็นผู้สั่งให้รูปเกิดความเคลื่อนไหวที่เรียกว่า การเปลี่ยนอิริยาบถ อิริยาบถจึงเป็นรูปที่เกิดด้วยอำนาจของจิตไม่ใช่สมอง ผู้ที่สามารถใช้สติกำหนดอิริยาบถย่อยในภายานุปัสสนากรรมฐานจะเข้าใจในเรื่องนี้เป็นอย่างดี และไม่มี ความสงสัยใดๆ เหลืออยู่ว่าสมองกับจิตต่างกันอย่างไร^{๔๕}

ยังไม่นับเรื่องเวทนา อารมณ์ต่างๆ ที่ผุดขึ้นมาเร็วมาก เร็วกว่าการทำงานของสมองเป็นพันเท่าหมื่นเท่า ดังนั้นต้องมีอะไรสักอย่างที่ทำหน้าที่นี้ และต้องไวกว่าสมองด้วย สิ่งนั้นก็คือ “จิต” ในอนาคตเราอาจโอนถ่ายสมองได้ แต่ไม่มีทางโอนถ่ายจิต เพราะจิตจะต้องสัมพันธ์กับรูปทางกายเดิม มิฉะนั้นชีวิตก็คงอยู่ไม่ได้ เมื่อกายเสื่อมสลายไป จิตจะไปเกิดเป็นรูปใหม่ตามวิบากกรรมจะนำไป ไม่ใช่จะมาโอนถ่ายกันได้ เด็กทารกแรกเกิดจะมีสมองที่ว่างเปล่า แต่นั่นไม่ได้หมายความว่า จิตจะว่างเปล่าไปด้วย

“ใจ” เป็นทวารที่สำคัญที่สุด เพราะเมื่อเสียชีวิตไปแล้ว ทวารทางกายภาพทั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย (รวมสมองด้วย) จะถูกปิดหมดสภาพลงไปทันที เหลืออยู่ทวารเดียวที่เปิดให้จิตจิตผุดเข้ามา นั่นก็คือทวาร “ใจ” ใจกับสมองเป็นคนละส่วน แต่ทำงานประสานสอดคล้องซึ่งกันและกัน

ดวงจิตเก็บอารมณ์ ความรู้สึก เวทนา กิเลส ตัณหาไว้มากมาย เพื่อเข้าไปสู่รูปธรรมใหม่ สมองใหม่ ซึ่งมีทวารตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในการรับผัสสะใหม่เข้ามา เด็กแรกเกิดสมองจะว่างเปล่า แต่เนื่องจากพลังแห่งกรรมเก่าที่แฝงอยู่ในจิตทำให้ปฏิภพที่ตอบรับต่อผัสสะที่ผ่านเข้ามาทางทวารทั้งหกแตกต่างกัน วิธีชีวิตเราก็ถูกกำหนดจากทวารเหล่านี้ จิตไม่เก็บข้อมูลเกี่ยวกับตัวกู-ของกูในชาติที่แล้วไว้ แต่จิตเก็บข้อมูลแห่งความรู้สึกไว้ ดังนั้นเมื่อเกิดผัสสะใหม่ที่สอดคล้องกับข้อมูลแห่งความรู้สึกที่เก็บไว้ในดวงจิต จะเกิดเจตสิกที่สอดคล้องกับผัสสะนั้นขึ้นมารับ เช่น เกิดดวงจิตแห่งโทสะ ในบางครั้งที่เราเห็นหน้าใครสักคนแล้วรู้สึกไม่ชอบหน้าเลย แต่บอกไม่ได้ว่าทำไม เป็นเพราะพลังแห่งกรรมที่แฝงในดวงจิตที่ซ่อนอยู่ในจิตไร้สำนึกของคนแต่ละคนแตกต่างกัน และพลังตัวนี้เองที่ลิขิตชีวิตของเราให้เป็นไปตามวิบากที่ต้องการให้เป็น^{๔๖}

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^{๔๖} สงคห. (บาลี) ๙๐.

ในทัศนะของ ทันทแพทย์ สม สุจีรา ^{๔๗}จิตคือส่วนที่เป็นอมตะ ไม่มีวันตาย แต่เกิด-ดับสืบเนื่องกันไปไม่ขาดสายจากภพชาติหนึ่งไปอีกภพชาติหนึ่ง ตาย เกิด ตาย เกิด ไม่มีที่สิ้นสุด จนกว่าจะบรรลุเข้าสู่มรรคผลนิพพาน จิตจะเก็บข้อมูลสำหรับข้ามภพข้ามชาติไว้ ๔ อย่าง คือ

๑. ความรู้สึก (เวทนา) ซึ่งจะผุดขึ้นมาจับผัสสะใหม่ในชาติภพต่อไป

๒. ความจำหมาย (สัญญา) คือจำส่วนของนามธรรมในรูป รส กลิ่น เสียงและสัมผัสได้ สัญญาคือฐานข้อมูลของจิตที่เก็บไว้เพื่อเป็นข้อมูลวิเคราะห์ผัสสะในชาติภพต่อไป

๓. การปรุงแต่ง (สังขาร) เป็นผลสืบเนื่องมาจากข้อ ๑ และ ๒ คือเมื่อเกิดผัสสะข้อมูลจะถูกส่งไปวิเคราะห์ที่ส่วนของความจำหมาย (สัญญา) เมื่อรู้ว่าเป็นอะไร จิตจะสร้างเจตสิกขึ้นมาจับผัสสะนั้นในรูปของความรู้สึก เมื่อเกิดความรู้สึกก็จะเกิดการปรุงแต่ง จิตจะส่งพลังให้เกิดการปรุงแต่งเป็นกิเลส ตัณหาต่อไป

๔. การรับรู้ (วิญญาณ) คือตัวรับรู้ผัสสะที่ผ่านมาจากตา หู จมูก ลิ้น กาย และตัวรับรู้นี้ครอบคลุมไปถึงการรับรู้เวทนา สัญญา และสังขารด้วย จิตของผู้ที่ชาติก่อนเกิดเป็นมนุษย์ กับจิตของผู้ที่ชาติก่อนเกิดเป็นนรก เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์ในชาติปัจจุบันจะมีประสิทธิภาพของการรับรู้ที่แตกต่างกัน วิญญาณเป็นส่วนสำคัญมาก เพราะเป็นตัวเริ่มต้นที่จะทำให้เวทนา สัญญา สังขาร ทำงานได้ประสานสอดคล้องซึ่งกันและกัน

ทวารของร่างกายที่สกัดได้ยากที่สุด ซึ่งก็คือทวารที่หก “ใจ” นั่นเอง เพราะเวทนา ตัณหา อุปาทานที่เกิดจากทวารนี้ เริ่มต้นมาจากนามธรรมล้วนๆ จับต้องไม่ได้ เราอาจสกัดแสงไม่ให้เข้าทวารด้วยการหลับตา สกัดเสียงด้วยการอุดหู สกัดกลิ่นด้วยการอุดจมูก แต่การสกัดเวทนาที่ใจซึ่งเป็นนามธรรมต้องใช้สติสัมปชัญญะระดับสูงเท่านั้น ^{๔๘}

ใจเป็นทวารเดียวที่รับรู้นามธรรม ดังนั้นส่วนที่เป็นนามของทวารอื่น เช่น การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส ทั้งหมดนี้จึงมีศูนย์การรับรู้อยู่ที่ใจ ยิ่งไปกว่านั้น ทวาร “ใจ” สามารถควบคุมทวารอื่นๆได้ด้วย ในคนที่มีพลังจิตที่สูงพอ จะสามารถบังคับทวารได้

ถ้าใจไม่ทำงาน ทวารทั้ง ๕ ก็ไม่มีความหมายอะไร เพราะใจสามารถรับผัสสะได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านทวารทางกายทั้งห้า ดังนั้นปรากฏการณ์บางอย่างที่เราเรียกกันว่าสัมผัสที่หกก็คือ “ใจ” นั่นเอง

^{๔๗} ทันทแพทย์สม สุจีรา, ทวาร ๖ ศาสตร์แห่งการรู้ทันตนเอง, หน้า ๒๖-๒๘.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗.

โดยปกติธรรมชาติก็มอบความสามารถในการสกัดเวทนาที่จะเกิดขึ้นกับทวารใจมาให้ทุกคน เพียงแต่บางทีพลังมันน้อยกว่าคนอื่น ทำให้เป็นโรคประสาทได้ง่าย เช่น การสูญเสียคนรักจากอุบัติเหตุ การรับรู้ในครั้งแรกจะเกิดเวทนาอย่างรุนแรง เกิดกิเลส ตัณหา อยากหนีความจริง ปฏิเสธว่ามันไม่เป็นความจริง หลังจากนั้นก็จะเลยเถิดมาเกิดอุปาทาน ถ้ามัวตัวเองซ้ำแล้วซ้ำเล่าว่าทำไมต้องมาเกิดกับตัวเราด้วย ในทางจิตวิทยา อาการเช่นนี้จะเกิดขึ้นประมาณหกเดือน เวทนา ตัณหา อุปาทาน จะจางลงตามกลไกของธรรมชาติ หรือที่เราเรียกกันว่า “ทำใจได้” แต่ถ้าภายในหกเดือนยังทำใจไม่ได้ ผู้นั้นจะเกิดภาวะของอาการทางจิตประสาทตามมา

“เมื่อใจเป็นทุกข์ อย่าหยุดใช้สติ พยายามจับไปที่ทุกข์นั้น แล้วจะพบว่า ตัวความทุกข์จริงๆ ก็ไม่มี ที่มันมีเพราะใจไปยึดติด”

“จิต” กับ “ใจ” ไม่ใช่ส่วนเดียวกัน โดยธรรมชาติของจิตมีความว่าง พร้อมทั้งจะหลุดพ้นอยู่เสมอ แต่ “ใจ” คือห้องที่กักจิตไว้ให้หลุดพ้น เมื่อเกิดเวทนาขึ้นในใจ พลังแห่งความรู้สึกนั้นก็สะสมไว้ในจิตด้วย จิตหรืออวิชชาย่อมตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของใจ แต่เมื่อใดที่ฝึกจิตได้จนหลุดพ้นแล้ว จิตย่อมเป็นนายของทวารทั้งหกอยู่ตลอดเวลา”

ตราบใดที่เรายังเปิดทวารรับผัสสะ เวทนา ตัณหา จากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจอยู่ จิตไม่มีทางเป็นอิสระ วิธีเดียวที่จะปลดปล่อยให้จิตแสดงความจริงแท้ออกมาได้ คือต้องเรียนรู้ถึงวิธีการ “ปิดทวาร”^{๔๙}

๓.๑.๘ สรุปสภาวะธรรมต้นเหตุของผัสสะที่เป็นปัญหาของมนุษย์

ก่อนที่ผู้วิจัยจะยกผัสสะมาเป็นประเด็นปัญหา ขอนำเอาธรรมที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยของผัสสะมาอธิบายตามหลักปฏิจจสมุปบาทนี้เพื่อให้มองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างธรรมที่เป็นเหตุกับธรรมที่เป็นผลเสียก่อน

อนึ่ง ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ธรรมที่เป็นเหตุหรือปัจจัยให้เกิดผัสสะนั้น ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า สหายตนะ^{๕๐}

สหายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ สหายตนะก็คือ อายตนะภายใน ๖ ซึ่งประกอบด้วยจักขุปสาทรูป...

อนึ่ง ผัสสะ ซึ่งแปลว่า การสัมผัส หรือการกระทบ ในที่นี้ หมายถึง กิริยาที่วิญญาณได้สัมผัสกับอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธัมมารมณ โดยอาศัยอายตนะ

^{๔๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๕๕/๓๖๙.

^{๕๐} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๒๔/๓๓๒.

ภายในเป็นสื่อกลางหรือเป็นเครื่องมือในการติดต่อให้ โปรตสังเกตว่า เพียงแต่อายตนะภายในกับภายนอกกระทบกัน ไม่มีความรู้สึกใดๆ เกิดขึ้น ไม่เรียกว่า ผัสสะ เช่น ในขณะที่คนนอนหลับ แม้แสงจะเข้าตา เสียงจะเข้าหู อายตนะภายในกับภายนอกสัมผัสกันเช่นนี้แล้วก็ตาม แต่ในเมื่อคนนั้นไม่มีความรู้สึกใดๆเกิดขึ้น การสัมผัสอย่างนี้ไม่เรียกว่าผัสสะ เพราะผัสสะเป็นเจตสิกอันหนึ่งอยู่ในประเภทสังขาร และเป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิกด้วย กล่าวคือ เป็นเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตทุกขณะ^{๕๑}

สหายตนะ มี ตา เป็นต้น เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ข้อนี้สามารถเข้าใจได้โดยเพียงแต่พิจารณาว่า ถ้าไม่มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือสมอง ผัสสะ คือการที่ใจได้สัมผัสกับอารมณ์ จะไม่สามารถมีได้ หรือพูดอีกนัยหนึ่งก็คือว่า ถ้า ตา หู ไม่มี การเห็น การได้ยิน ก็ไม่อาจมีได้ เพียงเท่านั้นก็เข้าใจได้แล้ว แต่อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า ลำพัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และสมองอย่างเดียว หากไม่มีใจ ผัสสะย่อมมีไม่ได้ ซึ่งใจนั้นจะสัมผัสกับอารมณ์ได้ ก็ต้องมีเหตุปัจจัยอื่นๆ เป็นปัจจัยด้วย

พร รัตนสุวรรณ ได้อธิบายในมุมกลับกันไว้ว่า^{๕๒} ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิด สหายตนะ ข้อนี้เข้าใจยากหน่อย แต่ถ้าพิจารณาโดยวิธีนี้ ก็เข้าใจไม่สู้ยากนัก กล่าวคือ

ครั้งแรก จงพิจารณาให้เข้าใจโดยถ่องแท้เสียก่อนว่า ตัณหา อุปาทาน อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิดกรรมอย่างไร กรรมคือ พฤติกรรม กรรมเป็นปัจจัยให้เกิดวิบาก คือ สมรรถภาพของชีวิต เมื่อชีวิตมีสมรรถภาพเกิดขึ้นแล้ว ก็ย่อมจะเป็นเหตุให้เกิดระบบบวร้ายต่างๆ ดังหลักที่กล่าวมาแล้วว่า วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิดรูป หรือพูดอีกนัยหนึ่งว่า “นามเป็นปัจจัยให้เกิด รูป” อย่าลืมว่า คำว่า สมรรถภาพของชีวิต ก็คือสมรรถภาพของวิญญาณนั่นเอง

เมื่อเข้าใจเช่นนี้แล้ว พึงพิจารณาต่อไปว่า

อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรม จะมีได้หรือไม่ ถ้าไม่มีผัสสะเป็นปัจจัย? จะเห็นว่า เป็นไปไม่ได้เลย เพราะโดยปกติ ตัณหาจะเกิดขึ้นได้ต้องมีเวทนาเป็นปัจจัย เวทนาเกิดขึ้น ก็เพราะอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย ตามหลักที่ว่า “เมื่อมีผัสสะ ย่อมมีเวทนา เมื่อมีเวทนา ย่อมมีตัณหา เมื่อมีตัณหา ย่อมมีอุปาทาน เมื่อมีอุปาทาน ย่อมมีกรรมสำหรับอวิชชานั้น ทุกครั้งที่ตัณหา อุปาทานเกิด อวิชชาก็ย่อมเกิดขึ้นด้วยเสมอ เพราะเหตุที่ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา อุปาทาน อวิชชา และกรรม และนามธรรมเหล่านี้ก็เป็นเหตุให้เกิดวิบาก วิบากเป็นเหตุให้เกิดรูป และสหายตนะก็เป็นรูปส่วนหนึ่ง ดังที่กล่าวมานี้แล ผัสสะ จึงได้ชื่อว่า เป็นปัจจัยให้เกิดสหายตนะด้วย ผัสสะนั้นเป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิก และนามธรรมทั้งหลายเกิดพร้อมกัน เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน เพราะฉะนั้น ในขณะที่กล่าวว่า

^{๕๑}พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙), หน้า ๒๖๐.

^{๕๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๑.

กรรมเป็นปัจจัยให้เกิดรูป (สหายตนะเป็นกัมมขรูป) นั้น พึงเข้าใจด้วยว่า ในขณะที่นั้น ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดรูปด้วยเช่นเดียวกัน^{๕๓}

ข้อว่า “ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด สหายตนะ” นี้ ความหมายที่พิเศษ หมายถึงว่า สิ่งแวดล้อม เป็นปัจจัยสำคัญในการเกิดและวิวัฒนาการของระบบประสาทต่างๆ และข้อนี้กินความไปถึงว่าส่วนอื่นๆก็เช่นเดียวกัน จะเกิดขึ้นและวิวัฒนาการอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมด้วย ชีวิตทั้งหลายย่อมปรับปรุงตัวเองให้เข้ากันได้กับสิ่งแวดล้อมเพื่อความอยู่แห่งชีวิตของมัน หัวข้อแห่งปฏิจจสมุปบาทอันนี้เอง คือหลักวิวัฒนาการของพระพุทธศาสนา ถ้าศึกษาหัวข้อนี้ให้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง จะเห็นว่า หลักวิวัฒนาการของนักปราชญ์ชาวตะวันตก เช่น ดา วิน นั้น เกิดที่หลังพระพุทธศาสนา มากมาย พระพุทธเจ้าเป็นคนแรกของโลกที่ตรัสรู้เรื่องนี้และรู้อย่างแจ่มแจ้งจริงๆ แต่อย่างไรก็ดี เพราะเหตุในพระพุทธศาสนา กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้อย่างสั้นๆ ผู้ที่เข้าใจเรื่องนี้ไม่ลึกซึ้ง ก็อาจจะมองผ่านไปเสีย เพราะฉะนั้น สำหรับผู้ที่ต้องการจะเข้าใจเรื่องนี้ให้แจ่มแจ้ง ควรต้องศึกษา หลักวิวัฒนาการของ ดา วิน ให้เข้าใจดีเสียก่อน”^{๕๔}

อนึ่ง ข้อที่ว่า “สหายตนะ” เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ นี้ คำว่า ายตนะ ซึ่งมีความหมายว่า บ่อเกิดหรือเหตุปัจจัยนั้น แม้ในหลักจะหมายเพียงแต่ ายตนะภายใน ก็จริง แต่ในความหมายที่แท้จริงนั้น หมายถึง ายตนะภายนอกด้วย เพราะผัสสะจะมีไม่ได้ ถ้ามีแต่ ายตนะภายในอย่างเดียว แต่ในข้อต่อไปที่ว่า ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา นั้น ยิ่งเห็นได้ชัด เวทนาที่เกิดจะเป็นสุขหรือทุกข์ ความสำคัญอยู่ที่ ายตนะภายนอกอย่างเห็นได้ชัด อากาศร้อนเกินไปหรือหนาวเกินไป หรือเกิดสิ่งที่เป็นพิษขึ้นในร่างกาย เป็นต้น เช่นนี้ อย่างไรเสียก็ต้องเกิดทุกข์เวทนาทางกาย เพราะฉะนั้น เมื่อพูดถึง คำว่า ายตนะ คราวไร ขอให้เข้าใจว่า นั้นหมายถึง ายตนะภายนอกด้วยทุกครั้ง^{๕๕}

เพราะคำว่า ายตนะ กินความไปถึง ายตนะภายนอก ดังที่กล่าวมานี้ สิ่งแวดล้อมจึงมีส่วนสำคัญในการเกิดและวิวัฒนาการของชีวิต ซึ่งพิจารณาให้เห็นดังต่อไปนี้

สัตว์ในประเทศหนาว ขนยาว คนที่ตาบอดหูจะดีกว่าคนตาดี คนที่หูหนวกมาแต่กำเนิด ตา จะใช้แทนหูได้ดีกว่าคนที่มีหูเป็นปกติ ตัวอย่างเหล่านี้้อธิบายได้ดังนี้

ความหนาว คือ โณภูฏัพพะ โณภูฏัพพะ แปลว่า สิ่งที่มาถูกต้องกาย หรือสิ่งที่พึงรู้ได้ทางกาย สัมผัส กายสัมผัสในความหมายที่ลึกซึ้ง หมายถึง กายสัมผัสภายในด้วย คำว่า โณภูฏัพพะ ก็เช่นเดียวกัน ไม่ใช่หมายเฉพาะสิ่งที่มาถูกต้องกายเท่านั้น เช่น โลหิต สิ่งที่เป็นพิษในโลหิต ความว่างใน

^{๕๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๘/๒๘.

^{๕๔} พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๒, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๔.

^{๕๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๐๔/๑๕๘.

กระเพาะ กรดในกระเพาะ เชื้อโรคต่างๆ เหล่านี้ ก็เรียกว่า โฝงฐัพพะ การที่กายวิญญานได้สัมผัสกับ โฝงฐัพพะเหล่านี้ ซึ่งจะเป็นเหตุให้เกิดเวทนาทางกายต่างๆ เหล่านี้เป็นกายสัมผัสภายใน กายสัมผัสภายใน บางอย่างก็รู้สึกตัวได้ แต่บางอย่างก็รู้สึกตัวไม่ได้ เช่นในกรณีกายสัมผัสที่กระเพาะอาหารที่เป็นไปตามปกติ เราไม่รู้สึกตัวเลย โลหิตซึ่งเป็นเครื่องเร้าให้หัวใจทำงานกายสัมผัสระหว่างโลหิต กายสัมผัสระหว่างโลหิต ซึ่งเป็นอายตนะภายนอกกับกายวิญญานที่บังคับหัวใจให้ทำงาน (กระแสประสาทที่วิ่งมาจากสมองมาบังคับหัวใจ ก็คือ กายวิญญานที่เป็นส่วนแห่งภวังค์) เราไม่รู้สึกรู้สึกรู้ไม่ได้ ดังนี้ เป็นต้น

โฝงฐัพพะมีทั้งภายนอกและภายใน กายสัมผัสก็มีทั้งภายนอกและภายใน ดังที่กล่าวมานี้ เมื่อเข้าใจเช่นนี้แล้ว ก็พึงพิจารณาต่อไปว่า

โฝงฐัพพะ(ผัสสะ)	เป็นเหตุให้เกิดเวทนา
เวทนา	เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา อุปาทาน อวิชชา และกรรม
เมื่อมีกรรม	ย่อมมีวิบากเกิดขึ้น
เมื่อมีวิบาก	รูปก็ย่อมเกิดขึ้นตามส่วนแห่งวิบากนั้นๆ ^{๕๖}

เพราะเหตุนี้ ความหนาวจึงเป็นปัจจัยทำให้สัตว์ในประเทศหนาวหนาวได้ ในการพิจารณาถึงเรื่องนี้อย่าลืมที่จะนึกว่า วิบาก คือสมรรถภาพอันเป็นผลของวิญญาน วิบากเป็นสิ่งที่ถ่ายทอดทางกรรมพันธุ์ได้ และถ่ายทอดสืบต่อทางปฏิสนธิวิญญานได้อีกด้วย ชีวิตทั้งหลาย ซึ่งดิ้นรนเป็นไปต่างๆ เพื่อความคงอยู่แห่งชีวิตของตนนั้น กว่าจะมีหรือได้สิ่งที่ต้องการและสมประสงค์ก็กินเวลาหลายชั่วอายุมาก

คนตาบอด ซึ่งหูมักจะดีเป็นพิเศษ หรือคนหูหนวก แต่ตามักจะดีเป็นพิเศษ เช่นนี้ ก็อธิบายได้ด้วยกฎอันเดียวกันนี้ เหมือนกัน กล่าวคือ เมื่อประสาทส่วนไหนพิการไป จากความพิการนี้ ก็จะทำให้เกิดการดิ้นรนขึ้น เพื่อจะชดใช้ส่วนที่บกพร่องไป แล้วการดิ้นรนนี้ ก็จะทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในร่างกาย โดยเฉพาะคือที่ระบบประสาท แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ ก็คือ พฤติกรรมที่เกิดจากตัณหา อุปาทาน นั้นเอง เมื่อเรารู้เช่นนี้แล้ว เราก็เข้าใจได้โดยง่ายว่า เหตุไร คนที่หูหนวกตาจึงดี ส่วนที่ตาบอดหูกลับดี ดังนี้ เป็นต้น^{๕๗}

^{๕๖} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๒๕/๓๓๒.

^{๕๗} พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๒, หน้า ๒๒๐.

๓.๒ ปัญหาทางจิตใจอันเกิดจากผัสสะ^{๕๘}

ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา^{๕๙}

ผัสสะ สัมผัสด้วย เวทนา, เวทนา ก็สัมผัสด้วย ผัสสะ

จากหัวข้อปัจจุสมุปบาทที่ยกมาข้างต้น ผัสสะ คือ การที่วิญญาณได้สัมผัสกับอายตนะภายนอก เวทนาคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา เวทนามีทั้งทางกายและทางใจ^{๖๐}

อนึ่ง ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ข้อนี้เข้าใจได้ไม่ยาก เพราะเราสังเกตเห็นได้ง่ายมาก เช่น วันไหนอากาศร้อนเกินไปหรือหนาวเกินไป เราก็รู้สึกไม่สบาย อย่างนี้เรียกว่า ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดทุกขเวทนาทางกาย แต่ถ้าถูกเขาว่าให้ และรู้สึกเจ็บใจ นี่ก็คือผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดทุกขเวทนาทางใจ

เมื่อลมเย็นพัดโชยมาเอื่อยๆ ถูกต้องผิวกาย เรา รู้สึกสบายนี่คือ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดสุขเวทนาทางกาย เมื่อได้เห็นคนรักได้สนทนากับคนรัก รู้สึกสำราญใจ นี่คือ ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดสุขเวทนาทางใจ

แต่ถ้าขณะใด ประสบอารมณ์ดังกล่าวเข้าแล้ว รู้สึกเฉยๆ อย่างนี้เรียกว่า ผัสสะเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดอุเบกขาเวทนา

จากตัวอย่างที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า ไม่ยากในการทำความเข้าใจในหัวข้อนี้ แต่อย่างไรก็ดีอย่าลืมนะว่า ผัสสะ หมายถึง การที่ใจได้สัมผัสกับอารมณ์ ไม่ใช่หมายถึงอากาศที่มากกระทบผิวกาย หรือหมายถึงคำพูดที่มากกระทบหู หรือหมายถึงภาพที่มากกระทบตา ผัสสะ แปลว่า การสัมผัสหรือการกระทบ ก็จริง แต่คำนี้มีความหมายจำกัด คือหมายถึงการที่ใจได้กระทบกับอารมณ์ ส่วนสิ่งที่มากกระทบอายตนะภายใน เรียกว่า อายตนะภายนอก เป็นเครื่องเร้าที่จะทำให้วิญญาณเกิดขึ้นมา คนส่วนมากเมื่อเอ่ยคำว่า ผัสสะ มักจะเข้าใจว่า ได้แก่สิ่งที่มากกระทบ โปรตจำไว้ว่า แม้การกระทบนั้นไม่ก่อให้เกิดวิญญาณ เช่น ในขณะที่นอนหลับ เสียงเข้าหู แต่ไม่ได้ยิน อย่างนี้ไม่เรียกว่า ผัสสะ อย่าลืมนะว่า ผัสสะ นั้น เป็นศัพท์จิตตสภารณเจตสิกอย่างหนึ่งที่อยู่ในกองสังขาร

อนึ่ง ในการทำความเข้าใจข้อนี้ มีสิ่งที่จะพึงพิจารณาให้ละเอียดอยู่ ๓ ประการด้วยกัน กล่าวคือ^{๖๑}

^{๕๘} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๑๙/๓๗๑.

^{๕๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๕๘/๒๘.

^{๖๐} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๒๕/๓๓๒.

^{๖๑} พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๒, หน้า ๒๔๐.

๑. คุณสมบัติของอายตนะภายนอก
๒. คุณสมบัติของประสาท (อายตนะภายใน)
๓. สภาพของวิญญาณในขณะที่รับอารมณ์

การที่ต้องให้แยกประเด็นออกพิจารณาเป็น ๓ ประการ เช่นนี้ ก็เพราะเวทนาทุกอย่าง เกิดจะเกิดเป็นสุข หรือทุกข์ หรืออุเบกขา อย่างไร ปัจจัยสำคัญอยู่ที่ประเด็นทั้ง ๓ นั้น เวทนา แต่ละอย่างเป็นผลรวมของปัจจัย ๓ ประการนี้ เช่น ถ้ากระทบกับอากาศร้อนเกินไป อย่างไรเสียก็ต้องเกิดความทุกข์กายและมักมีผลกระทบกระเทือนไปถึงใจด้วย แต่สำหรับคนที่เขาเคยชิน เช่น พวกที่อยู่ในแถบทะเลทราย อากาศร้อนอย่างเมืองไทย เขาอาจไม่รู้สึกเดือดร้อนเลย เสียงนารำคาญ กลิ่นที่เหม็น รสที่เผ็ดจัดคนที่เคยชินแล้วจะไม่รู้สึกเดือดร้อน เพราะฉะนั้นในการพิจารณาถึงข้อนี้ อย่าลืมนึกถึงประเด็นเหล่านี้ ผัสสะมีความหมายแต่เพียงว่า วิญญาณได้สัมผัสกับอารมณ์ แต่เมื่อมีผัสสะแล้ว ผัสสะนั้นจึงเป็นเหตุให้เกิดสุขหรือทุกข์ ความสำคัญอยู่ที่ประเด็นทั้ง ๓ ประการ แต่อย่างไรก็ดี ถ้ามีผัสสะแล้ว จำเป็นต้องมีเวทนาด้วยเสมอ อย่างน้อยก็อุเบกขาเวทนา ถ้าผัสสะไม่มี เวทณาก็ไม่มี

อนึ่ง ที่เราพูดกันว่า ประสาทมีความเคยชิน นั้นมีความหมายถึงว่า ภายในระบบประสาทมีการจัดตัวเอง ใหม่ มีการเปลี่ยนแปลงในทางเคมีใหม่ เพื่อปรับปรุงตัวเองให้เข้ากันได้กับสิ่งแวดล้อม แต่อย่างไรก็ดี อย่าลืมนึกไปถึงว่า การที่คนเราจะมีความเคยชินกับสิ่งใดเร็วหรือช้า นั้นเกี่ยวกับใจด้วย เพราะตามข้อเท็จจริงปรากฏว่า คนที่มีใจต่ำจะเคยชินกับถ้อยคำอันหยาบคายได้ง่ายมาก ส่วนคนที่มีอุปาทานยึดเหนี่ยวแน่นอยู่ในจรรยาผู้ดีน่านักหนาที่จะมีความเคยชินกับถ้อยคำประเภทนี้ คนที่รู้และเข้าใจถึงความร้ายกาจของเชื้อโรคเป็นอย่างดี ยากมากที่จะทำให้เขามีความเคยชินกับความสกปรก คนที่จิตใจสูง เต็มเปี่ยมด้วยคุณธรรม จะหัดให้ทำความชั่วบ่อยๆ เพื่อให้เกิดความเคยชิน แม้เขาจะเห็นคนอื่นเขาทำชั่วกันแพร่หลาย เห็นใครๆ เขาก็ทำกัน ก็ยากมากที่จะมีความเคยชินถึงกับว่าตัวเองก็อาจจะทำได้โดยไม่มีความรู้สึกผิด เพราะฉะนั้น จากตัวอย่างเหล่านี้ ในการพิจารณาถึงความเคยชิน อย่าลืมนึกถึงสภาพของของจิตใจด้วย

อนึ่ง ข้อที่ว่า ให้พิจารณาถึงสภาพของใจด้วยนั้น พึงทำความเข้าใจเช่นนี้ กล่าวคือ

ผัสสะ เป็นเจตสิกที่เกิดพร้อมกับเจตสิกอื่นๆ อีกหลายอย่าง อย่างน้อยก็คือ สิ่งที่เป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิกด้วยกัน ซึ่งได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัตตตา (ความที่จิตมีอารมณ์อันเดียว อยู่ชั่วขณะหนึ่ง) ชีวิตินทรีย์ (ความมีชีวิตของจิตชั่วขณะหนึ่ง) มนสิการ (ความใส่ใจต่ออารมณ์ชั่วขณะหนึ่ง) เจตสิกเหล่านี้เกิดขึ้นกับจิตทุกขณะ ไม่ว่าจะเพียงชั่วเห็นแวบหนึ่ง หรือได้ยินเสียงแวบหนึ่งก็ตาม เจตสิกทั้ง ๗ นี้เป็นต้องเกิดร่วมด้วยเสมอทุกขณะ นอกจากนี้ ก็ยังมี อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และอื่นๆ อีก คำว่า สภาพของใจ ก็หมายถึงว่า ในขณะที่นั้นๆ วิญญาณได้ประกอบด้วยเจตสิกอะไรบ้าง ที่ว่าเจตสิกจะเกิดเป็นสุข หรือทุกข์ หรืออุเบกขา อย่างไร เกี่ยวกับสภาพของใจด้วยนั้น ก็

หมายถึงว่า เกี่ยวกับเจตสิกเหล่านี้เอง จงสังเกตว่าถ้ามีใครเอาของที่เราไม่อยากจะมาให้ เราจะรู้สึกเฉยๆ แต่ถ้าเป็นของที่เรายากได้มากที่สุด เพราะถือว่าดีที่สุด รักที่สุด เช่นนี้แล้ว เราจะรู้สึกปลื้มปีติอย่างเหลือล้น เพราะเหตุนี้ จึงได้กล่าวว่า เวทนาจะเกิดเป็นอย่างไร นั้นเกี่ยวกับสภาพของใจด้วย

ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ในข้อนี้ สิ่งทีฟังเข้าใจให้ถ่องแท้ที่สุด ก็คือ ถ้าไม่มีผัสสะเกิดขึ้นแล้วจะมีเวทนาอย่างไรอย่างหนึ่งเกิดขึ้นได้หรือไม่ ? ถ้าเห็นว่า เป็นไปไม่ได้เลย ไม่ว่ากรณีใดอย่างนี้จึงจะเรียกได้ว่า เข้าใจในหัวข้อนี้เป็นอย่างดีแล้ว แต่คนส่วนมากมักจะเข้าใจว่า เวทนาจะเกิดหรือไม่เกิด ปัจจัยสำคัญอยู่ที่ประสาท ถ้าประสาทดี และมีเรื่องเร้า คนนั้นไม่หลับ อยากรู้เสียก็จะต้องเกิดเวทนาไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่ง ความประมาทเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนานั้น พระพุทธองค์ได้ตรัสมาแล้ว ในหัวข้อที่ว่า สหายตนะเป็นปัจจัยให้เกิดนาม แต่ถึงกระนั้น ในเมื่อจะเพิกกันให้ละเอียดจริงๆ จะพบว่า ปัจจัยสำคัญและใกล้ชิดที่สุดนั้น คือ ผัสสะ ไม่ใช่ประสาท เพราะบางขณะทั้งที่ประสาทปกติ แต่ผัสสะอาจจะไม่เกิดเลยก็ได้ เช่น ในกรณีของผู้ที่เข้าสมาธิอย่างแน่วแน่ที่สุดจนจิตดับประสาทและเครื่องเร้าภายนอกไม่อาจทำให้เกิดเวทนาได้แต่อย่างใดเลย^{๖๒}

เวทนา ก็เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ข้อนี้ อาจเข้าใจยากมากสำหรับบางคน โดยเฉพาะคนที่ไม่มีความสนใจในเรื่องสมาธิเพราะข้อเท็จจริงที่จะพิสูจน์ในเรื่องนี้ อย่างเด็ดขาดและชาวสะอาตินั้นอยู่ที่สมาธิขั้นสูง แต่อย่างไรก็ดี ก็มีทางที่จะพอเข้าใจได้สำหรับคนทั่วไป ดังนี้

ครั้งแรกคิดให้เข้าใจจริงๆ เสียก่อนว่า ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา นั้น ก็คือ เมื่อวิญญานได้สัมผัสกับอารมณ์แล้ว วิญญานจะต้องเกิดความรู้สึกเป็นสุข หรือทุกข์ หรือไม่ก็อุเบกขา อยากรู้เป็นอย่างหนึ่ง เมื่อเข้าใจเช่นนี้แล้ว ต่อไปก็ให้พิจารณาย้อนหลังอีกทีว่า

เวทนานั้นใช่หรือไม่ ที่จะทำให้อยากสัมผัสกับอารมณ์อย่างนั้นอย่างนี้ ?

เพราะความสุขใช่หรือไม่ จึงอยากสัมผัส อยากลิ้ม อยากลอง อยากจับ อยากคลำ ?

และเมื่อมีความอยากต่ออารมณ์อันใดซ่อนอยู่ในใจทุกครั้งถ้ามีอารมณ์นั้นมาสัมผัส จะห้ามใจไม่ให้รับอารมณ์นั้น จะได้หรือไม่ ?

เมื่อพิจารณาเช่นนี้ และแยกแยะความรู้สึกออกไปให้ละเอียด ก็จะมองเห็นว่า เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร และสังขารเป็นปัจจัยให้วิญญานเกิดขึ้นมาสัมผัสกับอารมณ์ แม้จะได้แสดงปัจจัยต่อกัน มาอย่างนี้ ก็อย่าเข้าใจว่าเจตสิกต่างๆ เกิดขึ้นคนละขณะ เป็นอันขาด ถ้าเข้าใจว่าเกิดคนละขณะ ก็จะมองไม่เห็นว่าเป็น

^{๖๒}พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๒, หน้า ๕๑.

ปัจจัยให้เกิดผัสสะได้อย่างไร นามธรรมทั้งหลายที่จะเป็นปัจจัยของกันและกันได้ นามธรรมเหล่านั้น จะต้องเกิดพร้อมกัน

เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ตามที่อธิบายมานี้ เป็นการอธิบายโดยอ้อม ซึ่งไม่ผู้จะเห็นได้ ชัดนัก เพราะไม่ใช่ข้อพิสูจน์โดยตรง ส่วนข้อพิสูจน์โดยตรงอยู่ที่เรื่องสมาธิดังนี้

ผู้ที่เคยหัดทำสมาธิทุกคนจะทราบดีว่า ขณะใด ใจรู้สึกตื่นเต้นเพราะเป็นสุข หรือความทุกข์ ก็ตาม ขณะนั้น จะบังคับใจให้เป็นสมาธิไม่ได้ ต่อเมื่อใจสงบปราศจากทุกข์และสุข ใจจะเป็นสมาธิได้ ง่ายมาก แต่ถึงกระนั้น ก็จะมีอีกว่า แม้ใจจะเป็นอุเบกขาแล้วก็ตาม แต่ถ้าอุเบกขานั้นจะได้ประณีต ยิ่งขึ้นไปอีก คือแผ่วเบาเล็กซึ่งขึ้นไปทุกที ก็จะพบว่า ใจจะเล็อกจากความรู้สึกภายนอกมากขึ้นทุกที อารมณ์ภายนอกไม่มีอิทธิพลที่จะรบกวนให้เกิดผัสสะได้แต่อย่างใด ใจจะอยู่เฉพาะอารมณ์ของสมาธิใน ขณะนั้นเท่านั้น และยิ่งกว่านั้น แม้ว่าตัวเองจะยังเข้าสมาธิถึงขั้นดับจิตไม่ได้ก็ตาม แต่ก็หยั่งรู้ได้แล้ว ว่า ถ้าความรู้สึกเฉยๆ นั้นดับหายไป เขาก็จะรู้ว่า จิตจะต้องดับ เพราะจิตเกิดขึ้นได้ ดำรงอยู่ได้ ก็เพราะอาศัยเวทนา จิตจะเกิดสัมผัสกับอารมณ์ใดๆ ได้ ก็เพราะอาศัยเวทนา ผู้ที่จะเข้านิโรธสมาบัติ ซึ่งเป็น สมาบัติที่ทำให้จิตดับได้ ก็เพราะดับเวทนาสัญญาได้ จึงดับจิตได้ เพราะเหตุนี้แล เวทนา จึงได้ชื่อว่า เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ^{๖๓}

ผัสสะสัมปยุตด้วยเวทนา เวทนามีสัมปยุตด้วยผัสสะ ได้อธิบายมาแล้ว โปรดย้อนกลับไป พิจารณาใหม่อีกครั้งตั้งแต่ต้น

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า “สหายนปจฺจยา ผสฺโส, ผสฺสปจฺจยา เวทนา, เวทนาปจฺจยา ตณฺหา” ผัสสะอันเกิดเพราะอายตนะ ๖ เป็นปัจจัย ผัสสะก็เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เวทนามีปัจจัยให้เกิดตัณหา”^{๖๔}

เวทนา คือ เวทนาทั้ง ๓ ดังที่อธิบายมาแล้ว ตัณหา แปลว่า ความอยาก แบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. กามตัณหา ความอยากในทางกามารมณ์ คือความอยากมีอยากได้ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่รักใคร่ชอบใจ กามตัณหาเป็นความอยากที่เจือด้วยราคะ

๒. ภวตัณหา ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ อยากเกิดเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ภวตัณหาเป็นความอยากเกี่ยวกับภพ เกี่ยวกับชีวิต เกี่ยวกับชื่อเสียง ผู้ตัดกามตัณหาได้แล้ว บางทีก็ยังไม่อยากที่จะเกิดในภพที่สูงกว่ากามภพ หรืออยากจะเป็นคนมีชื่อเสียงอย่างนั้นอย่างนี้ อย่างนี้เรียกว่ายังมีภวตัณหาอยู่ ผู้ที่ตัดภวตัณหาได้ขาดมีบุคคลประเภทเดียวเท่านั้นคือพระอรหันต์

^{๖๓} ชุ.ม. (บาลี) ๒๙/๒๗/๗๒.

^{๖๔} อภิ.วิ (บาลี) ๓๕/๒๒๕/๑๔๒.

๓. วิภวตัณหา ความอยากไม่ให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ คืออยากให้คุณคนหรือสิ่งของ หรือ เหตุการณ์ที่ตัวเองไม่ชอบ ที่ตัวเองเกลียด พันหุพันตาไป ให้ล้มหายตายจากไป ความอยากฆ่าตัวตาย ความอยากฆ่าคนอื่น หรือความอยากอันใดที่เป็นไปในทางทำลาย ความอยากเหล่านี้คือวิภวตัณหา^{๖๕}

บางคนเมื่อเอ่ยถึงตัณหาแล้ว ก็มักจะเข้าใจว่าเป็นสิ่งเลวร้ายเสมอ และถ้าถามว่า ความอยากข้าว อยากน้ำ อยากนอน อยากพักผ่อน เป็นตัณหาหรือเปล่า ก็ตอบกันว่า ไม่เป็น แต่ความจริง ถ้าพิจารณาดูใหม่ตามหลักปฏิจจสมุปบาทนี้ จะเห็นว่า ความอยากทุกอย่างเป็นตัณหาทั้งสิ้น เพราะ トラบใดที่ยังมีวิชชาอยู่ในสันดาน มีกิเลสต่างๆ อยู่ในสันดาน แม้ผู้นั้นจะได้ชื่อว่าเป็นอริยบุคคลแล้วก็ตาม แต่ถ้าหากยังไม่เป็นถึงขั้นพระอรหันต์แล้ว ทุกครั้งที่เกิดเวทนา เป็นต้องเกิดตัณหาทั้ง ๓ นี้ไม่ อย่างไรก็ดีอย่างหนึ่งเสมอ ตัณหาเป็นแรงงานของมนุษย์ ความเจริญทั้งหลาย ในโลกมีมูลฐานมาจาก ตัณหาของมนุษย์ทั้งสิ้น สิ่งมีชีวิตทั้งปวงต้องอาศัยตัณหาทั้งนั้น เว้นจากตัณหาแล้วชีวิตเกิดไม่ได้ ผู้ที่จะไปเกิดในโลกมนุษย์ นั้นก็ต้องอาศัยตัณหาเหมือนกัน ผู้ที่ตัดตัณหาได้หมดทุกอย่างแล้ว จะไม่เกิดในโลกไหนๆ

ตัณหาไม่ใช่จะเลวเสมอไปดังที่กล่าวมานี้ ความอยากให้ทาน ความอยากรักษาศีล ความอยากประพฤติความดีต่างๆ เหล่านี้ก็เรียกว่าตัณหา แต่เป็นตัณหาที่ประกอบไปด้วยคุณธรรม ตัณหาที่เลวทรามก็คือ ตัณหาที่ประกอบด้วยอธรรมต่างๆ เพราะฉะนั้นเมื่อเอ่ยถึงตัณหาแล้ว โปรดอย่าเข้าใจว่า จะต้องเลวเสมอไป อย่ารังเกียจที่จะยอมรับว่า ความอยากข้าว อยากน้ำ หรือความอยากใดๆ อันเป็นความต้องการตามธรรมชาติของร่างกายว่าเป็นตัณหา บางคนคิดว่า ถ้าความต้องการตามธรรมชาติของร่างกายเป็นตัณหาแล้ว พระอรหันต์ก็ถือกันว่า เป็นผู้ตัดกิเลสได้ขาด ก็ไม่จริง เพราะท่านก็ยังมีความต้องการข้าว ต้องการน้ำ รู้สึกหิว รู้สึกกระหายเหมือนคนธรรมดาเช่นเดียวกัน^{๖๖}

ความจริงในเรื่องนี้ ถ้าพิจารณาให้ถ่องแท้แล้ว จะเห็นได้ว่า ความต้องการตามธรรมชาติ ในร่างกายของปุถุชนกับพระอรหันต์นั้น แม้จะเป็นความต้องการในรูปแบบเดียวกันก็จริง แต่ความรู้สึกภายในผิดกันมาก ความต้องการของพระอรหันต์เป็นความต้องการบริสุทธิ์ เป็นความต้องการที่ไม่ติดอยู่ในอารมณ์ จะได้หรือไม่ได้ จิตท่านไม่ขุ่นมัว น้ำใจท่านใสบริสุทธิ์เหมือนน้ำที่อยู่บนใบบัว ไม่เกาะไม่ติดกับสิ่งใดๆ ส่วนของปุถุชน ถ้าไม่ได้ตั้งใจปรารถนา ก็ขุ่นแล้ว และเมื่อได้สมความปรารถนาแล้ว ก็ จะติดอยู่ในสิ่งนั้น ลักษณะของตัณหาที่เด่นชัดก็คือ ความอยากนั้นประกอบด้วยอวิชาและอุปาทาน ประกอบด้วยราคะ มานะ และทิฏฐิ

เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหา ข้อนี้เข้าใจได้ไม่ยาก เพราะโดยปกติเรารู้กันดีว่า สิ่งใดให้ความสุข เราก็อยากได้สิ่งนั้นมาก สิ่งใดให้ความสุขมาก ก็อยากได้มาก สิ่งใดให้ความสุขน้อย ก็อยากได้

^{๖๕} อภ.ธ. (บาลี) ๓๔/๑๐๖๕/๒๑๕.

^{๖๖} วิ.ม. (บาลี) ๓/๑/๑.

น้อย สิ่งใดไม่ให้ความสุขเลย ก็ไม่ยากได้เลย และตรงกันข้าม สิ่งใดนำความทุกข์มาให้ ก็อยากจะให้
 สิ่งนั้นพินาศหรืออยากจะหนีไปให้พ้น ความสุข ก่อให้เกิด กามตัณหา และภวตัณหา ความทุกข์
 ก่อให้เกิด วิภวตัณหา เพราะเหตุนี้ เวทนา จึงได้ชื่อว่า เป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหา

อนึ่ง แม้ว่าข้อนี้จะไม่สู้ยากก็จริง แต่ก็ควรพิจารณาให้ถี่ถ้วน โดยเฉพาะก็คือ จงพิจารณาให้
 เข้าใจจริงๆว่า

เหตุไร คนอย่างเราๆ ซึ่งมีอวิชชา ตัณหา อุปาทานและกิเลสอื่นๆ ในสันดาน ทุกครั้งที่มี
 เวทนาเกิดขึ้น ทำไมจึงต้องมีตัณหาเกิดขึ้นด้วยทุกครั้ง จะไม่ให้ตัณหาเกิดขึ้นบ้างจะได้หรือไม่? และ
 ทำไมพระอรหันต์ ซึ่งท่านก็มีเวทนาเหมือนกัน ทำไมทุกครั้งที่มีเวทนาเกิดขึ้น ท่านจึงไม่มีตัณหาเกิดขึ้น

อะไร เป็นประเด็นสำคัญทำให้เกิดความแตกต่างเช่นนี้

อนึ่ง ควรจะได้ศึกษาให้เข้าใจความรู้สึกที่มีความหมายใกล้เคียงกับตัณหา หรือความรู้สึก ที่
 แสดงว่า ถ้ามีอันนี้เกิดขึ้นก็หมายถึงว่า มีตัณหาอยู่ด้วย ความรู้สึกเหล่านี้ก็คือ ความพอใจ ความยินดี
 ความรัก ความใคร่ ความไม่พอใจ ความเกลียด ความริษยา ความโกรธ ความพยาบาท ความรู้สึก
 เหล่านี้พึงทำความเข้าใจให้แจ่มแจ้งว่า แม้ในบางครั้ง เราจะไม่เอ่ยถึงความอยาก แต่ถ้าเอ่ยถึง
 ความรู้สึกอันใดอันหนึ่งในบรรดาความรู้สึกเหล่านี้ ก็หมายถึงว่า เป็นอันพุดถึงตัณหาด้วยโดยปริยาย
 เพราะเหตุที่ว่า ความรู้สึกเหล่านี้ก็คือ ตัณหาในรูปต่างๆนั่นเอง เช่น ถ้าพุดว่า “ข้าพเจ้าชอบสิ่งนี้
 ข้าพเจ้าพอใจสิ่งนี้ ข้าพเจ้าไม่ชอบสิ่งนี้เลย” ขอให้สังเกตว่า ถ้อยคำเหล่านี้เป็นการแสดงให้เห็นถึง
 ตัณหาในใจทั้งสิ้น ควรจะจำหลักไว้ว่า สำหรับคนที่ยังมีกิเลส ทุกครั้งที่ยังมีเวทนาเกิดขึ้น ตัณหาเป็น
 ต้องเกิดขึ้นด้วยเสมอ ไม่มีขณะใดเลยที่ไม่มีตัณหา ในเมื่อมีเวทนา และเวทนานั้นเล่า ก็เกิดขึ้นทุกขณะ
 จิต เพราะฉะนั้น ตัณหาที่นั่นเองก็เกิดขึ้นทุกขณะจิตเหมือนกัน แต่อย่างไรก็ดี ตัณหาก็จะสังเกตได้ชัดว่า
 มีอยู่ในใจ ก็เฉพาะในขณะแห่งขณะ คือ ในขณะแห่งความนึกคิดเท่านั้น ส่วนในขณะแห่งวิญญูณ ทั้ง
 ๕ เช่นในขณะที่สักแต่ว่าเห็น หรือได้ยิน ตัณหาก็ยังไม่ปรากฏ

ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ข้อนี้ก็เข้าใจได้ไม่ยาก เพราะเรารู้กันดีอยู่แล้วว่า เมื่ออยาก
 ได้สิ่งใด แล้วได้สมหวัง เราก็เกิดความสุข แต่ถ้ามีใครเอาสิ่งที่เราไม่ต้องการมาให้ เราก็จะรู้สึกเฉยๆ
 และถ้าใครยึดเยียดเอาสิ่งที่เราไม่ชอบเลยให้กับเรา เราก็จะเกิดความทุกข์ ความสุขจะมากหรือน้อย
 ความทุกข์ก็เช่นเดียวกัน ในอริยสัจ พระพุทธองค์ตรัสว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ ผู้ที่เข้าใจ
 อริยสัจ จะเข้าใจข้อนี้ได้ง่าย หรือผู้ที่ยังไม่เข้าใจในอริยสัจ ถ้าเข้าใจข้อนี้ดี ก็เข้าใจในอริยสัจได้ง่าย
 เช่นเดียวกัน

สำหรับข้อนี้ ประเด็นสำคัญที่จะต้องพิจารณาให้ละเอียดยิ่งก็คือ เวทนานั้น ไม่ใช่ว่าจะต้อง
 เกิดจากตัณหาเสมอไป เพราะพระอรหันต์ ซึ่งท่านไม่มีตัณหาแล้ว แต่ก็มีเวทนาเกิดขึ้นได้ ปัจจัยสำคัญ

ของเวทนาอยู่ที่อายตนะภายในและภายนอก เพราะเหตุที่พระอรหันต์ยังมีสหายตนะบริบูรณ์คืออยู่ ฉะนั้น เวทนาของท่านจึงเกิดขึ้นได้เสมอ แต่เวทนาของท่านไม่เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ก็เพราะอวิชชา ซึ่งเป็นต้นเหตุสำคัญไม่มีและตัณหาก็กไม่เหลือเป็นเชื้ออยู่ในสันดานแล้ว ฉะนั้น เวทนาจึงไม่อาจเป็น ปัจจัยให้เกิดตัณหาได้ ส่วนปุถุชน เวทนาจะต้องเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาเสมอ และเมื่อมีตัณหา เวทนา ทุกอย่างจะต้องเนื่องมาจากตัณหาทุกขณะ เวทนาของปุถุชน หรือของพระอริยะบุคคลที่ไม่ใช่พระ อรหันต์ ไม่มีขณะใดเลยที่ไม่เนื่องมาจากตัณหา หรือไม่เจือด้วยตัณหา ไม่สัมปยุตด้วยตัณหา เพราะฉะนั้น ตัณหา จึงได้ชื่อว่า เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ดังนี้^{๖๗}

๓.๓ บทสรุป

จากการที่ผู้วิจัย ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับปัญหาของสิ่งมีชีวิตอันเนื่องมาจากผัสสะเป็นต่อ ก่อให้เกิดขึ้นนั้น พอที่จะสรุปได้ดังนี้ว่า ผัสสะ ซึ่งหมายถึง การเผชิญกันระหว่างรูปธรรมกับนามธรรม หรือระหว่างนามธรรมกับนามธรรมนั้น ล้วนแล้วแต่มีอิทธิพลต่อสัตว์มีชีวิตเป็นอย่างยิ่ง ในทาง พระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นปัจจัย^{๖๘} หมายถึง เป็นเหตุให้สิ่งนั้นๆ เกิดขึ้น เช่น เมื่อบุคคลได้สัมผัส กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้า ย่อมก่อให้เกิดปรากฏการณ์ทางมโนภาพและกายภาพตามมา อาจเป็นผลดีหรือไม่ ดี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกระบวนการคิดที่เป็นวิถีจิตตามมา และขึ้นอยู่กับอารมณ์ที่เป็นตัวกระตุ้นนั้นด้วย แต่ ที่สำคัญที่สุด แล้วก็ขึ้นอยู่กับกระบวนการรับรู้ที่ชาญฉลาด ซึ่งในทางโลก เรียกว่า EQ (อีคิว) ความ ฉลาดทางอารมณ์ หรือที่ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ทรงเรียกว่า โยนิโสมนสิการ ซึ่งแปลว่า “กระบวนการคิดอย่างมีเหตุมีผล ได้ตรงตามสภาพที่มีอยู่จริง” แต่หากบุคคลไม่ฉลาดในอารมณ์พอ ก็ จะเกิดปฏิบัติกรรมที่ตรงกันข้ามกับโยนิโสมนสิการ ซึ่งนั่นก็คือ อโยนิโสมนสิการ นั่นเอง ซึ่งทั้งโยนิโส และอโยนิโสนี้แหละคือตัวการที่จะก่อให้เกิดบุญและบาป นั้นหมายความว่า เมื่อบุคคลสัมผัสกับ อารมณ์แล้ว หากมโนสิการอารมณ์นั้นในทางลบก็เท่ากับเป็นการสร้างกระบวนการที่เรียกว่าโยนิโส มนสิการ นั่นก็เท่ากับเป็นการสร้างบาปอันเนื่องมาจากผัสสะเป็นต้นเหตุ แต่หากบุคคลนั้นเป็นคนมี สติสัมปชัญญะ เขาก็จะมองทุกสภาพสิ่งที่มากระทบในทางบวก แม้ว่า อารมณ์นั้นจะเป็นฝ่าย อนิฏฐารมณ์ก็ตาม

จากที่กล่าวสรุปมานี้ เป็นเพียงแค่ปฐมบทแห่งกระบวนการของชีวิตเท่านั้น เพราะตราบไต ที่เรายังมีชีวิตอยู่ นั้นหมายความว่า กระบวนการแห่งผัสสะจะยังเกิดขึ้นกับเราตลอดเวลา ยกเว้นเวลา นอน ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนั้น กระบวนการนี้จึงมีอิทธิพลยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของเหล่าสัตว์

^{๖๗}พร รัตนสุวรรณ, พุทธวิทยา เล่ม ๒, หน้า ๒๒๑.

^{๖๘}เนตติฎีกา (บาลี) ๑๐๑.

ผู้วิจัยเห็นว่า สาเหตุที่ทุกชีวิตมีปัญหา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางกายหรือปัญหาทางจิตใจ ปัญหาส่วนตัวหรือปัญหาส่วนรวม เมื่อพิจารณาไตร่ตรองแล้ว เห็นว่า ทุกปัญหาล้วนแล้วแต่มีกำเนิด ก่อเกิดมาจากตัวผัสสะนี้เอง

หากผู้ใดสามารถศึกษาค้นคว้าเรียนรู้จนสามารถนำมาปฏิบัติอย่างจริงจัง บุคคลนั้นย่อมจะสามารถหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งหมดทั้งปวงได้อย่างแน่นอน

บทที่ ๔

วิเคราะห์ผัสสเจตสิกและการนำมาพัฒนาชีวิต

ในบทที่ ๔ นี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ผัสสะและการนำมาพัฒนาชีวิต ในประเด็น การประยุกต์การพัฒนาชีวิตด้านกาย การพัฒนาชีวิตด้านกายโดยอาศัยผัสสะที่เกิดกระทบ โดยผ่านจักขุทวาร ตลอดจนถึงการประยุกต์พัฒนาชีวิตด้านจิตใจ รวมถึง การประยุกต์พัฒนาชีวิตด้านปัญญา เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นเครื่องมือในการรับรู้ของมนุษย์อันประกอบด้วยชั้น ๕ ซึ่งเป็นผลจากการพฤติกรรมของชีวิตมนุษย์ให้เป็นที่ไปเพื่อพัฒนาชีวิต

๔.๑ การประยุกต์ผัสสเจตสิกกับการพัฒนาชีวิตด้านกาย

วิเคราะห์ผัสสะในการประยุกต์และการพัฒนาชีวิตด้านกายของการนำมาใช้ในชีวิตประจำวันเพื่อการพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้นทั้งทางกายและทางใจ ในการวิจัยค้นพบในชั้นปฐมภูมิมีข้อความปรากฏว่า พระพุทธองค์ทรงเรียกว่า กายภาวนา^๑ และ จิตตภาวนา ซึ่งคำว่าภาวนาที่มีใช้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มาจากคำบาลีว่า กาย กับ ภาวนา “กาย” หมายถึง กองธรรมที่มีผัสสะเป็นต้น ส่วน “ภาวนา” หมายถึง การทำให้บังเกิดขึ้นในเชิงของการควบคุมให้อยู่ในวงแหวนแห่งคุณงามความดี ซึ่งเมื่อรวมกันเป็นบทสมาสว่า “กายภาวนา” ก็จะได้ความหมายว่า “กองธรรม” ที่บุคคลนำมาพัฒนาให้เป็นกุศลอย่างสมบูรณ์แบบแล้ว ซึ่งบุคคลที่จะสามารถนำเอากองธรรมทั้งหลายที่มีผัสสะเป็นต้นมาฝึกฝนให้บรรลุถึงคุณธรรมขั้นสูงสุดได้อย่างแท้จริงนั้นจะต้องเป็นพระอรหันต์เท่านั้น^๒ ส่วนบุคคลอื่นๆ ก็สามารถนำมาเจริญได้แต่จะให้ออกถึงขั้นสมบูรณ์แบบเช่นพระอรหันต์นั้นคงเป็นไปได้ แต่ถึงกระนั้นเราทั้งหลายก็ควรนำมาพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไปในลักษณะของการสั่งสมทีละนิดทีละน้อย แต่ควรทำอย่างต่อเนื่อง จึงจะได้ผลลัพธ์หรืออานิสงค์อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

ข้อมูลที่น่าสนใจความหมายหนึ่งของคำว่า กายภาวนา นี้ แปลว่า การนำเอาส่วนต่างๆ ของร่างกายมาทำการพิจารณาเจริญเป็นวิปัสสนาภาวนา ซึ่งในความหมายนี้ คำว่ากายภาวนาจะมี

^๑ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๕, ที.ปา.ฎี. (บาลี) ๓/๒๑๒.

^๒ติปิฎกปาฬิ-เมียนมาภิธาน เล่ม ๕, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรรมกรศาสนา, ๒๕๑๕), หน้า ๖๐๒.

ความหมายเท่ากับคำว่า กายานุปัสสนาภาวนา^๓ (การนำเอากายมาเจริญวิปัสสนาโดยพยายามเพ่งมอง กายให้เห็นเป็นอสุภะ (ไม่งาม) อนิจจัง (ไม่ทนทาน) ทุกขัง (เป็นทุกข์) อนัตตา (ไม่อยู่ในความควบคุม ของใคร)

จากการศึกษาพบว่า กายภาวนา หมายถึงพัฒนาการทางด้านกายภาพ (ร่างกาย) นั้น หมายถึง การพัฒนาร่างกายโดยผ่านกระบวนการสัมมากรรมันตะ และสัมมาอาชีวะ นั้นเอง^๔ จะเห็นได้ว่าความหมายทั้ง ๓ ข้างต้น ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับผัสสะ ตลอดถึงกองธรรมอื่นๆ ด้วย เช่น ในกรณีของกายภาวนา ความหมายแรกนั้นพึงทราบว่าเป็นว่า กาย แปลว่า “กอง” หรือ “หมู่” ซึ่งก็คือกองธรรมทั้งหลายที่มีผัสสะเป็นต้นนั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ การนำเอากองธรรมมีผัสสะเป็นต้น มาทำการควบคุมเอาใจใส่ดูแลไม่ให้กองธรรมเหล่านั้นถูกกิเลสอกุศลเข้าครอบงำ ทั้งในช่วงของการใช้ชีวิตประจำวันทั่วไปและชีวิตการทำงาน นับเป็นการประยุกต์และการพัฒนาชีวิตด้านกาย

กลุ่มธรรมมีผัสสะเป็นต้นซึ่งถูกเรียกว่า “กาย” ในที่นี้เป็นกลุ่มนามธรรมที่เกิดขึ้นทางประตฺว หรือที่เรียกว่าทวาร ๕ ทาง ซึ่งเรียกว่า “ปัญจทวาริกธรรม” อันประกอบด้วย จักขุ(ตา) โสตะ(หู) ฉานะ(จมูก) ชิวหา(ลิ้น) กาย(ร่างกายส่วนที่เหลือ) ซึ่งทวารทั้ง ๕ ดังกล่าวนี้อันเป็นสรีระร่างกาย กายอันเป็นฐานสำคัญและเป็นที่ตั้งอาศัยของกลุ่มนามธรรมมีผัสสะเป็นต้น นั้นหมายความว่า กลุ่มนามธรรมกับกลุ่มรูปธรรมนั้น มีความเชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกัน โดยไม่สามารถแยกแยะออกจากกันได้ เพราะธรรมทั้งสองฝ่ายนี้เป็นอัญญมัญญูปัจจัยซึ่งกันและกัน ดังที่มีคำกล่าวไว้ว่า “จิตใจที่แข็งแกร่ง อาศัยอยู่ในร่างกายที่แข็งแรง”^๕ ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่า การที่กระบวนการพัฒนาทางกายภาพ จะเกิดขึ้นได้หรือจะสมบูรณ์ได้นั้น จำเป็นต้องมองคำว่ากายทั้ง ๒ ความหมาย คือ (๑) กาย ที่หมายถึงนามธรรมมีผัสสะเป็นต้น และ (๒) กาย ที่หมายถึงสรีระร่างกายมีตา หู จมูก ลิ้นและกายทั้งหมด

อนึ่ง คำว่า “การพัฒนา” ที่ผู้วิจัยประสงค์จะนำมาศึกษาและวิเคราะห์ในบทที่ ๔ นี้ มุ่งเน้นถึงการพัฒนาที่อยู่ภายใต้การพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมอันเป็นคุณสมบัติพื้นฐานที่สังคมโลกยอมรับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการพัฒนาภายใต้กรอบคำสอนทางพระพุทธศาสนา

^๓ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๕๐.

^๔ปฏิโกปเทศ. (บาลี) ๒๙๐-๑.

^๕แปลจากคำสุภาษิตภาษาพม่า จากหนังสือเมียนมาร์ซากาโป่งจาง ของกระทรวงศึกษาธิการพม่า.

ผู้วิจัยเห็นว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นต้องอยู่บนพื้นฐานที่เป็นจริง ซึ่งข้อนี้พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาที่มีทรรศนะมองโลกให้เห็นจริงด้วย ญาณุตถญาณ^๖ กล่าวคือสติปัญญาที่หยั่งรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง ซึ่งหมายถึงปัญญาหรือญาณตั้งแต่การใช้วิจารณ์ญาณด้วยหลัก โยนิโสมนสิการ วิปัสสนาญาณ-อริยมรรคญาณ-อริยผลญาณ และญาณชั้นสูงอื่นๆ ไปจนถึงอสาธณญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนาม สัพพัญญุตญาณ^๗ จะอย่างไรก็ตาม สำหรับการพัฒนากายในบริบทของงานวิจัยเรื่องผัสสะครั้งนี้ ผู้วิจัยจะขอนำเสนอวิธีพัฒนาโดยเน้นการพัฒนาชีวิตในระดับพื้นฐานการใช้ชีวิตที่มนุษย์ทุกๆ ไปจะสามารถนำมาประพฤติปฏิบัติได้จริงอย่างเป็นรูปธรรม

ดังนั้น จึงนำเสนอวิธีการพัฒนาชีวิตโดยอาศัยกายภาพพื้นฐานที่มีผลกระทบต่อบุคคลทั้งหมดบนโลกใบนี้ นั่นคือ

- ๑) การพัฒนาชีวิตด้านกายโดยอาศัยผัสสะที่เกิดกระทบโดยผ่านจักขุทวาร
- ๒) การพัฒนาชีวิตด้านกายโดยอาศัยผัสสะที่เกิดกระทบโดยผ่านโสตทวาร
- ๓) การพัฒนาชีวิตด้านกายโดยอาศัยผัสสะที่เกิดกระทบโดยผ่านฆานทวาร
- ๔) การพัฒนาชีวิตด้านกายโดยอาศัยผัสสะที่เกิดกระทบโดยผ่านชีวหาทวาร
- ๕) การพัฒนาชีวิตด้านกายโดยอาศัยผัสสะที่เกิดกระทบโดยผ่านกายทวาร

ซึ่งทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยให้ชื่อเป็นภาษาเชิงวิชาการว่า ปัญจทวาริกภาวานา^๘ (แปลว่า การพัฒนาทางกายภาพโดยผ่านประสาททวาร ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย)

อนึ่ง ในกระบวนการพัฒนาชีวิตด้านกายนี้ แม้จะมีมุมมองที่หลากหลายแต่สำหรับในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยขอเสนอหลัก ส.๕.ส ที่ผู้วิจัยคิดขึ้นตามแนวทางที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในสามัญผลสูตร^๙ ซึ่ง ส. ๕ .ส ที่ว่านี้ประกอบด้วย

- ๑) ส. ๑ คือ สีละ หมายถึง การพัฒนาชีวิตด้วยศีล

^๖ ญาณุตถญาณ คือ ญาณที่รู้ถ่องแท้ในสภาวะธรรม รวมทั้งสิ้น ๔๒ ญาณ นับตั้งแต่ วิปัสสนาญาณ (ตั้งแต่สัมมัสนญาณ ถึง สังขารูปกชาญาณ), มรรคญาณ, ผลญาณ, ปัจจเวกขณญาณ จนกระทั่งสัพพัญญุตญาณ (ติปิฎกปาฬิ เมียนมาร์อิธาน เล่มอรรถ หน้า ๙๘.

^๗ พระสัพพัญญุตญาณ คือ พระญาณสูงสุดที่แสดงถึงความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหนึ่งเดียวในโลก แปลว่า ญาณที่หยั่งรู้ทุกสรรพสิ่ง(แฉยยธรรมทั้งหมด) มีเฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น

^๘ คำนี้ผู้วิจัยตั้งขึ้นโดยอิงอาศัยคำที่มีใช้ในคัมภีร์อัฐกถา (ที.อฎ. (บาลี) ๓/๑๘๕) และคัมภีร์ฎีกา (ที.ปา.ฎ. (บาลี) ๓/๒๑๒) แห่งพระไตรปิฎกที่ขนิทาย ปาฎีกวรรค.

^๙ ที.สี. (ไทย) ๙/๖๕-๘๓/๑๙๔-๒๔๗.

๒) ส. ๒ คือ สังวร หมายถึง การพัฒนาชีวิตด้วยการควบคุมอินทรีย์มีตา หู เป็นต้น

๓) ส. ๓ คือ สติสัมปชัญญะหมายถึง การพัฒนาชีวิตด้วยการเจริญสติและสัมปชัญญะ

๔) ส. ๔ คือ สังเลขา หมายถึง การพัฒนาชีวิตด้วยการรู้จักใช้ชีวิตแบบพอเพียง

๕) ส. ๕ คือ สมาธิ หมายถึงการพัฒนาชีวิตด้วยการสร้างพลังจิตให้มั่นคง

เมื่อได้เครื่องมือพัฒนาที่เรียกว่า “ส.๕.ส”แล้ว ผู้วิจัยจะได้นำเสนอแนวทางการพัฒนาไปตามลำดับของทวารทั้ง ๕ มีตา หู จมูก เป็นต้น ดังนี้

การพัฒนาชีวิตด้านกายโดยปัญจทวาริกภวานาดังกล่าวนั้น เนื่องจากชีวิตทุกชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ย่อมมีประสาทสัมผัสอยู่ตลอดเวลา (ยกเว้นเวลานอนหลับหรือที่ทางพระอภิธรรมเรียกว่า ภาวังคินิบาท = ตกภวังค์ = เข้าภวังค์) ดังนั้นการกระทบสัมผัสกับสิ่งต่างๆ ที่เรียกว่า การรับอารมณ์ นั้นจึงมีอิทธิพลยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของเหล่าสัตว์ สัตว์มีชีวิตผู้ใดสามารถพัฒนาควบคุมชีวิตของตนภายใต้การกระทบสัมผัสที่โหดร้ายและรุนแรงได้ สัตว์มีชีวิตผู้นั้นจะพบกับความสุข ความปลอดภัย ไร้กังวล สมดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ในมงคลสูตร^{๑๐} ดังนี้ว่า

พญฺฐสฺส โลกธมเมหิจิตตํ ยสฺส น กมปติ

อโสภํ วิรชํ เขมเอดํ มงฺคลมุตตมํ.

แปลความว่า จิตของผู้ถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว จิตไม่เศร้าโศก จิตปราศจากธุรีจิตเกษม นี่เป็นมงคลอันสูงสุด

หมายถึง บุคคลผู้ได้รับผลกระทบจากโลกธรรม ๘ คือ ลาภ การได้ อลาภ การสูญเสีย, ปลงสา การได้รับยกย่อง, นินทา การถูกตำหนิติเตียน, สุข ความสุข ทุกข์ ความทุกข์ ยโส การได้ชื่อเสียง อยโส การเสื่อมชื่อเสียง

ซึ่งผู้วิจัยมองว่า ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ไม่มีอะไรเที่ยง ไม่มีอะไรแน่นอน ไม่มีอะไรเป็นตัวของเราเอง ไม่มีใครในโลกนี้พบแต่ความสมหวังตลอดชีวิตได้ จะต้องพบกับคำว่าผิดหวังบ้าง สมหวังบ้าง นอกจากนี้ยังมองว่า มนุษย์เรานั้น เป็นสัตว์ที่มีสติปัญญามากกว่าบรรดาสัตว์เหล่าอื่นในโลก หากได้รับการศึกษาฝึกอบรมเป็นอย่างดีแล้ว เมื่อได้สัมผัสกับโลกธรรมแล้ว ย่อมสามารถที่จะทำใจเอาไว้กลางๆ ได้ว่า “เมื่อมีคนนินทา ก็ต้องมีคนสรรเสริญ มีสุขก็ต้องมีทุกข์ มีลาภย่อมเสื่อมลาภ มีชื่อเสียงได้ก็อาจเสียชื่อเสียงได้ หากเราหวังอะไรเกินเหตุ เมื่อเวลาเราผิดหวังหรือไม่สมหวัง ก็สามารถทำใจได้ว่านั่นคือโลกธรรมทั้ง ๘ คือมีได้ก็ต้องเสื่อมได้เป็นของธรรมดา ในโลกนี้ไม่ว่าสัตว์หรือบุคคลใด ก็ย่อม

^{๑๐}ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒/๔.

หนีสิ่งเหล่านี้ไม่พ้น เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ก็ย่อมหนีสิ่งเหล่านี้ไปไม่พ้นอย่างแน่นอน เมื่อไม่สมปรารถนาตามที่ตัวเองคิดไว้ เราก็จะได้ไม่ต้องมานั่งเสียใจรำพึงรำพันกับตัวเองถึงความไม่สมหวังจะได้ไม่ต้องเป็นทุกข์มาก^{๑๑}

ข้างต้นนี้เป็นอิทธิพลของการกระทบสัมผัสที่เกิดขึ้นกับทุกชีวิต ในองค์รวม แต่หากจะเจาะจงตามช่องทางการกระทบสัมผัสแล้ว โดยมากจะผ่านมาทางประสาททวารทั้ง ๕ หรือหากรวมมโนทวารด้วยก็เป็น ๖ ช่องทาง ซึ่งเรียกว่า สฬายตนะ ประกอบด้วย จักขยตนะ, โสตายตนะ, ฆานายตนะ, ชิวหายตนะ, กายายตนะ และ มนายตนะ^{๑๒} บุคคลผู้มีสายตาดี (จักขุมา) นั้นย่อมมองเห็นสิ่งต่างๆ ด้วยสายตาของตน ซึ่งในทางพระอภิธรรมท่านเรียกว่า “การกระทบสัมผัสระหว่างธรรม ๓ ประการ คือ จิตใจ+จักขุประสาท + รูปารมณ์” โดยที่ภาษาชาวบ้านเรียกว่า การมองเห็น ซึ่งในกระบวนการนี้จะเห็นว่า ผัสสะ ก็คือการบรรจบประชุมกันของธรรม ๓ ประการ จึงเป็นธรรมที่มีอิทธิพลต่อชีวิตเป็นอย่างมากยิ่งต่อการเกิดกุศลและอกุศลที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตโดยรวม ซึ่งต่อไปนี้ผู้วิจัยจะขอแนะนำเอาวิธี “ส.๕.ส” มาเป็นหลักในการพัฒนาชีวิต ขณะที่เกิดจักขุสัมผัส ตามแนวทางที่โบราณจารย์ผู้ชำนาญทางการปฏิบัติท่านได้กล่าวไว้ในคัมภีร์หลักปฏิบัติ เช่น วิปัสสนาธุณี^{๑๓} เป็นต้น

๑) จักขุทวาร การรู้อย่างตนะ ธาตุ นาม และรูป ในขณะที่เห็นอยู่นั้น ความใสแห่งจักขุ เรียกว่า “จักขยตนะ จักขุธาตุ” สีที่สามารถเห็นได้ เรียกว่า “รูปายตนะ รูปธาตุ” หมู่อจิตที่เรียกว่า การเห็น เรียกว่า “มนายตนะ” ในมนายตนะนั้น จิตที่สักแต่ว่าเห็น เรียกว่า “จักขุวิญญานธาตุ” ส่วนจิตที่เกิดขึ้นต่อเนื่องจากจักขุวิญญานธาตุนั้น เรียกว่า “มโนธาตุ” ซึ่งประกอบด้วยอวัชชนจิตที่ทำหน้าที่ใคร่ครวญว่า อารมณ์นั้นคืออะไร และสัมปฏิจฉนจิตซึ่งทำหน้าที่รับอารมณ์นั้นราวกระวย่นรับเอารูปารมณ์กล่าวสีที่เห็นได้จากอวัชชนจิตฉนั้นนั้น หลังจากนั้น สันตริณจิตที่เกิดขึ้นเพื่อ ใต้สวนอารมณ์ที่เห็นไปแล้วนั้นก็เกิด ต่อจากนั้น โวภูฐัพพนจิตซึ่งทำหน้าที่ตัดสินอารมณ์ดังกล่าวว่า ดี ไม่ดี เป็นต้น ก็เกิด จากนั้น ชวนจิตซึ่งเกิดขึ้นเหมือนกับว่าเล่นเข้าสู่อารมณ์ที่ได้เห็นนั้น หลังจากชวนจิตเกิด ตทาร์มมณจิตซึ่งรับอารมณ์นั้นต่อจากชวนจิตก็เกิด กลุ่มจิตทั้งหมดที่กล่าวมานี้ ได้ชื่อว่า “มโนวิญญานธาตุ”

ส่วนกลุ่มเจตสิกที่ประกอบกับจิตเหล่านั้น เช่น ผัสสะที่ทำหน้าที่กระทบรูปารมณ์นั้น เวทนาซึ่งทำหน้าที่เสวยหรือมีความรู้สึกเกี่ยวกับอารมณ์นั้น สัญญาซึ่งทำหน้าที่จำได้หมายรู้อารมณ์นั้น เจตนาที่หน้าที่กระตุ้นอารมณ์นั้น โลภะซึ่งทำหน้าที่ชอบใจยินดีอารมณ์นั้น โทสะซึ่งทำหน้าที่

^{๑๑}ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒/๔.

^{๑๒}อภิ.ธ. (บาลี) ๓๖/๒๕๙.

^{๑๓}โสภณมหาเถระ (มหาสีสะยาตอ), วิปัสสนาธุณี (ฉบับสมบูรณ์), แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพฯ: ประยูรสารการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๓๒๒-๓๒๕.

รังเกียจอารมณ์นั้น สัทธาซึ่งมีความพอใจหรือมีความเลื่อมใสต่ออารมณ์นั้นเป็นต้น ก็เกิดร่วมด้วย โดยเรียกกลุ่มเจตสิกดังกล่าวว่า อัมมายตนะ อัมมธาตุ ก็กลุ่มเจตสิกเหล่านี้ได้ชื่อว่าเป็นนาม เพราะมีหน้าที่โน้มหรือน้อมไปสู่อารมณ์ที่เป็นรูปนั้น ส่วนสีที่เห็นได้และความใสแห่งจักขุ แม้จะไม่สามารถน้อมไปสู่อารมณ์ได้จริงๆ แต่เมื่อได้กระทบกับสิ่งที่สามารถกระทบได้ หรือที่เรียกว่า วิโรชปัจจัยแล้ว ก็จะมีสภาพแปรปรวนเปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้น ทั้งความใสของจักขุปสาทและวิณะกล่าวคือ รูปารมณ์ จึงได้ชื่อว่า รูป ในฐานะเป็นธรรมชาติที่มีการเปลี่ยนแปลง อนึ่ง ทุกๆ ครั้งที่เราเห็น โยคีผู้ที่ทำการกำหนดว่า “เห็นหนอๆ ” ได้ชื่อว่า รู้สภาวะธรรมที่ปรากฏในขณะนั้นๆ เช่น รู้อายตนะ ๔ ธาตุ ๖ นามรูป ๒ ประการ ได้ตามสมควร

๒) โสตทวาร ในขณะที่ได้ยิน โสตปสาทกล่าวคือความใสของโสตะ เรียกว่า “โสตายตนะ โสตธาตุ” จัดเป็นรูปธรรม เสียงที่ได้นั้น เรียกว่า “สัททายตนะ สัทธาตุ” เป็นรูปธรรม การได้ยิน เรียกว่า “มนายตนะ โสตวิญญานธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุ อัมมายตนะ อัมมธาตุ” เหล่านี้จัดเป็นนามธรรม

๓) ฆานทวาร ในขณะที่ดมกลิ่น ฆานปสาทหรือส่วนที่ใสของฆานะ เรียกว่า ฆานายตนะ ฆานธาตุ” จัดเป็นรูปธรรม กลิ่นที่สัมผัสนั้น เรียกว่า “คันธายตนะ คันธธาตุ” จัดเป็นรูปธรรม การที่ได้กลิ่น เรียกว่า “มนายตนะ ฆานวิญญานธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุ อัมมายตนะ อัมมธาตุ” ซึ่งจัดเป็นนามธรรม

๔) ชิวหาทวาร ในขณะที่กิน ชิวหาปสาทหรือความใสของลิ้น เรียกว่า “ชิวหายตนะ ชิวหาธาตุ” จัดเป็นรูปธรรม รสที่ได้ลิ้ม เรียกว่า “รสายตนะ รสธาตุ” จัดเป็นรูปธรรม การรู้รส เรียกว่า “มนายตนะ ชิวหาวิญญานธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุ อัมมายตนะ อัมมธาตุ” จัดเป็นนามธรรม

๕) กายทวาร ในขณะที่กระทบสัมผัส กายปสาท เรียกว่า “กายายตนะ กายธาตุ” จัดเป็นรูปธรรม โผฏฐัพพารมณ์ที่สัมผัสได้ เรียกว่า “โผฏฐัพพายตนะ โผฏฐัพพธาตุ” จัดเป็นรูปธรรม การรู้สึกสัมผัส เรียกว่า “มนายตนะ กายวิญญานธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญานธาตุ อัมมายตนะ อัมมธาตุ” จัดเป็นนามธรรม ด้วยเหตุ ในกรณีของการได้ยิน เป็นต้น ก็พึงทราบว่า โยคีผู้ที่กำหนดว่า “ได้ยินหนอๆ ” เป็นต้นนั้น ย่อมรู้ซึ่งถึงสภาวะธรรมกล่าวคือ อายตนะ ๔ ธาตุ ๖ นามรูป ๒ ที่ปรากฏในขณะนั้นๆ ได้ตามสมควร

นอกจากทวารทั้ง ๕ นี้แล้ว ยังมีอีกหนึ่งทวารที่สำคัญคือ “มโนทวาร” ซึ่งมโนทวารนั้น มีกระบวนการทำงานคือ ในขณะที่คิดหุมุจิตที่มีสภาวะเพียงแต่ได้รู้อารมณ์นั้น ท่านเรียกว่า “มนายตนะ มโนวิญญานธาตุ” ซึ่งจัดเป็นนามธรรม ส่วนหมู่เจตสิกทั้งหลายที่เกิดขึ้นร่วมกับจิตนั้น เช่น ผัสสะ ธรรมชาติที่กระทบอารมณ์นั้น ๆ , เวทนา สภาวะที่เสวยอารมณ์, สัญญา ความจำได้หมายรู้อารมณ์, เจตนา ความจงใจหรือกระตุ้นให้จิตไปสู่อารมณ์, สมာธิ หรือเอกัคคตา ความตั้งมั่นในอารมณ์, วิตก

ความตรึกในอารมณ์, วิจารณ์ การพิจารณาอารมณ์, อธิโมกษะ การตัดสินอารมณ์, วิริยะ ความเพียรพยายามในอารมณ์, ปิติ ความยินดีต่ออารมณ์, ฉันทะ ความประสงค์ต่ออารมณ์, โลภะ ความอยาก ความต้องการคลังไคลในอารมณ์, โทสะ ความรังเกียจ ความเกลียดอารมณ์, โมหะ ความเข้าใจผิด การไม่รู้จริงในอารมณ์, ทิฏฐิ ความเห็นผิด, มานะ ความสำคัญหรือความถือตนในอารมณ์, อิสสา ความริษยา, มัจฉริยะ ความตระหนี่, กุกกุจะ ความเดือดร้อนใจ, ถินมิทระ ความเชื่องซึม ความเกียจคร้าน, อุทัจจะ ความฟุ้งซ่าน, วิจิกิจฉา ความสงสัย, อโลภะ ความไม่โลภ, อโทสะ ความหวังดีปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข, กรุณา ความสงสาร, มุทิตา ความยินดีกับสิ่งที่ผู้อื่นได้มา, สัทธา ความเลื่อมใส ความเชื่อมั่น, สติ การกำหนดรู้ การมีสติ, หิริโอตตปปะ ความละอาย ความรังเกียจต่อสิ่งที่ไม่ดี, ลหุตา ความเบา ดั่งนี้ เป็นต้น ได้ชื่อว่า “ธัมมาตนะ ธัมมชาตฺ” ซึ่งล้วนจัดเป็นนามธรรม ส่วนรูปธรรมทั้งหลาย ซึ่งประกอบด้วยหทยวัตถุ “รูปคือหัวใจอันเป็นที่อาศัยสำหรับการรู้ของจิต” นั้น อิตถินทรีย์ “รูปที่เป็นพิษหรือเป็นเหตุให้เกิดอาการที่เป็นอาการเฉพาะของสตรี” ปุริสินทรีย์ “รูปที่เป็นพิษหรือเป็นเหตุให้เกิดอาการของบุรุษรูป” เหล่านี้ ล้วนจัดเป็นรูปธรรมเป็นธัมมาตนะ และเป็นธัมมชาตฺ

ด้วยเหตุนี้ ในเวลาที่โยคีมีการรู้หรือคิดอารมณ์ภายในอยู่นั้น โยคีผู้ที่สามารถกำหนดได้ทัน เช่น อยากคู้หนอ อยากเหยียดหนอ คิดหนอ ตริกหนอ จินตนาการหนอ พิจารณาหนอ ไคร่ครวญหนอ กำหนดหนอ เฟ่งหนอ รู้หนอ ดั่งนี้เป็นต้น ได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่รู้อายตนะ ๒ อย่าง ชาตฺ ๒ อย่าง และนามรูป ๒ อย่าง ที่ปรากฏเกิดขึ้นในขณะนั้นได้ตามสมควร สำหรับอารมณ์ที่ปรากฏในขณะที่เกิดความคิด เช่นนั้น เป็นอารมณ์ประเภทปรมาตถ์ก็มี เป็นประเภทบัญญัติก็มี ซึ่งในกรณีที่เป็นประเภทปรมาตถ์นั้น ผู้ปฏิบัติยังสามารถรู้อายตนะ ชาตฺ และนามรูปทั้งหลายที่เป็นอารมณ์นั้นด้วย

ผัสสเจตสิกที่มีสติกำกับเป็นตัวชี้้นำความคิด^{๑๔} ทุกคนจะต้องมีการกระทบทางอายตนะซึ่งมีผลทางอารมณ์ของมนุษย์อย่างมาก แต่หากควบคุมผัสสเจตสิกให้เป็นแนวทางที่ดีได้ ก็จะดำเนินชีวิตไปในทางที่ดี ผัสสเจตสิกเป็นตัวแปรที่สำคัญของเวทนาคือความรู้สึกต่างๆ

สรุปว่า เมื่อพิจารณาตามนัยที่แสดงมาแล้วนี้จะเห็นว่า หากมนุษย์ (หรือสิ่งมีชีวิตอื่น) มองเห็นสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สิ่งที่เป็น อนิฏฐารมณ์ ซึ่งอาจเป็นอุปสรรคแล้ว ต้องการที่จะเป็นผู้มีความสามารถวางใจ ไม่มีอคติต่อสิ่งที่เรียกว่า อารมณ์ ซึ่งกำลังจรมาเจอนั้น จำเป็นต้องมีเทคนิคหรือวิธีจัดการที่ถูกต้อง (โดยไม่มีความวิปริตผิดเพี้ยนหรือเป็นมิจฉาทิฏฐิ) ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการประมวลหลักคิดต่าง ๆ ตามความสมควร กล่าวคือการรู้จักปรับมุมมอง ซึ่งการปรับมุมมองนี้เป็นวิธีที่เราใช้มองและทำความเข้าใจต่อสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัว รวมถึงใช้ตัดสินว่าสิ่งเหล่านั้นมีสาระอย่างไร (มุมมองของคนเราอาจเป็นสาเหตุของทั้งความแข็งแกร่งและความอ่อนแอ หากมุมมองของเราถูก

^{๑๔} สัมภาษณ์ อาจารย์ สุมาลัย พานิชย์กุล, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

ครอบงำโดยอารมณ์ ความรู้สึก อคติ และกรอบความคิดบางอย่างแล้วก็จะอาจทำให้ตัวเองเดือดร้อน ดังนั้น ในเวลาที่เราเห็นหรือเผชิญกับเหตุการณ์ต่างๆ เราต้องเรียนรู้วิธีที่จะทำให้สิ่งที่เรากำลังประสบ เห็นนั้นมีอิทธิพลต่อเราน้อยลงอย่างที่คุณในอดีตเคยพยายามทำมาแล้วซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยทักษะ และวินัย นอกจากนี้เราจะต้องรู้จักใช้วิจารณญาณแยกแยะความจริงออกจากความรู้สึก รวมถึงจะต้อง รู้จักคัดกรองอคติ ความคาดหวังและความกลัวทิ้งไป จนกระทั่งเหลือเพียงแค่ความจริง โดยความจริง นี้เองจะทำให้สงบสติอารมณ์ได้ ในขณะที่คนทั่วไปกำลังประหม่าและหวาดหวั่นกับปัญหาที่เกิดขึ้น แต่ เรา (ผู้ผ่านการฝึกฝนแล้ว) กลับมองเห็นสิ่งนั้นอย่างตรงไปตรงมาในแบบที่มันเป็น (ยถาภูมิจิตฺตสฺสเน) ไม่ว่าสิ่งที่มีกระทบสัมผัสนั้นจะดีหรือร้ายก็ตาม ซึ่งมุมมองแบบนี้จะเป็นประโยชน์อย่างมาก เมื่อเรา อยู่ในสถานการณ์ที่ต้องต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ

อนึ่ง การปรับมุมมองทรรศนะนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นให้เป็นไปในลักษณะของความเป็นสัมมาทิฐิ มิใช่เป็นการปรับตามอำเภอใจหรือปรับตามที่ตนเองต้องการ ดังนั้น การปรับมุมมองที่ผู้วิจัยพยายาม อธิบายอยู่นี้ ในทางพระพุทธศาสนาท่านเรียกว่า ทิฐุชุกฺกม^{๑๕}

ด้วยเหตุนี้ แทนที่เราจะเอาแต่ฟูมฟายอยู่กับปัญหาอุปสรรคหรือกับหายนะที่มีมากระทบ ชีวิตของเรา เรากลับยืนดูหรือเฝ้าสังเกตปัญหาอุปสรรคนั้นๆ ด้วยหลักพิจารณาแบบโยนิโสมนสิการ โดยเราเลือกที่จะมองอุปสรรคทั้งหมดนั้นเป็นโอกาสในการเรียนรู้เพื่อให้สามารถควบคุมสติตัวเองได้ แม้ในสถานการณ์ที่กำลังวิกฤติหรือกำลังเผชิญกับความสูญเสียทุกอย่างไป และที่ยอดเยียมกว่านี้ก็คือ เราจะสามารถควบคุมตัวเองได้ในขณะที่คนอื่นไม่สามารถทำได้

การทำเช่นนี้จะส่งผลให้เราเรียนรู้บทเรียนสำคัญที่จะติดตัวเราไปตลอดชีวิต นั่นคือ โลก แห่งความเป็นจริงนั้นโหดร้ายและคาดเดาอะไรไม่ได้เลย มีเพียงคนที่รู้จักใช้เหตุผลและมีวินัยเท่านั้นที่ จะสามารถเอาชนะปัญหาและอุปสรรคที่กำลังเผชิญอยู่ได้ สมดังที่พระผู้มีพระภาคท่านได้ตรัสไว้ ดังนี้

สีเล ปตฺติฏฺฐาย นโร สพลโย จิตฺตํ ปญฺญณฺจ ภาวยิ

อาตาศิ นิปโก ภิกขุ โส อิมํ วิชฺฌเย ชฺฌ^{๑๖}

แปลความว่า นรชนผู้มีปัญญาเห็นภัยในสังสารวัฏ ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญจิตและปัญญา มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหารนั้นแก้ความยุ่งนี้ได้

^{๑๕} กรรมที่เป็นกุศลอย่างหนึ่งในกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นการปรับทัศนคติหรือมุมมองให้สามารถมองเห็นสิ่ง ต่างๆ ตามที่เป็นจริงและมองให้เป็นบุญ แปลอย่างตรงตัวว่า “การปรับความเห็นให้ตรง” (อภิธรรมตถสงฺกห ๘๘).

^{๑๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓/๑๖.

หมายถึง เมื่อมนุษย์ผู้มีสติปัญญา สามารถมองเห็นวิญญูสงสารว่าเป็นสิ่งที่น่ากลัว ย่อมดำรงมั่นอยู่ในศีลธรรมมีระเบียบวินัย รู้จักอบรมจิตใจตนให้มั่นคงและมีความเพียรพัฒนาปัญญาสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนกระทั่งสามารถกำจัดกิเลสตัณหาได้

จากพระพุทธรูปที่ขี้กามาข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธรูปองค์ทรงชี้แนะโดยเป็นนัย ๆ ให้เราทั้งหลายทราบว่า “มนุษย์ชาติทั้งหมดล้วนแล้วแต่อวดอ้างตนเองว่าเป็นผู้มีสติปัญญานั้น จะต้องมีการจัดการกับตนเองอย่างเป็นระบบภายใต้กฎการพัฒนาคือ ศีลสิกขา สมาธิสิกขา และปัญญาสิกขา จึงจะสามารถสะสางอุปสรรคปัญหาได้อย่างยั่งยืน เพราะฉะนั้น คำสอนของพระพุทธเจ้าจึงเป็นต้นแบบที่ดีที่สุดสำหรับการปรับมุมมองของเราต่อสิ่งเร้าที่กำลังเข้ามากระทบ ทั้งที่เป็นอิฏฐารมณ และอนิฏฐารมณ คือจะต้องเลือกเอาหลักธรรมใดหลักธรรมหนึ่งมาใช้ให้ถูกกับสถานการณ์โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ส.ตัวที่ ๓ คือการมีสติสัมปชัญญะนั้น นับว่าเป็นหลักธรรมที่จำเป็นอย่างยิ่งต่อการพัฒนาตนเองในทุกสถานและทุกเวลา สมดังที่พระพุทธองค์ ทรงยกย่องเอาไว้ในพระไตรปิฎกไว้ดังนี้ว่า “สติฉจ ขวาท ภิภขเว สพพตถิก วัตถามิ ภิกษุทั้งหลาย เรายืนยันว่าสติมีความจำเป็นในทุกที่ทุกสถานทุกเวลา”^{๑๗}

๔.๒ การประยุกต์ผัสสะกับการพัฒนาชีวิตด้านจิตใจ

การพัฒนาจิตด้านจิตใจนั้น ในพระพุทธศาสนา เรียกว่า จิตตภาวนา หรือ ปณญภาวนา^{๑๘} หมายถึงการทำหรือการจัดการเพื่อพัฒนาให้จิตใจโดยเฉพาะสติปัญญาให้มีความสมบูรณ์แบบตั้งแต่นั้นพื้นฐานจนกระทั่งถึงขั้นสูง นั่นหมายถึง ตั้งแต่การพัฒนาเพื่อนำไปใช้ในชีวิตประจำวันไปจนถึงการนำไปใช้ในการปฏิบัติงาน ตลอดจนถึงเพื่อการใช้เป็นเครื่องมือในการปฏิบัติธรรมเพื่อการยกระดับจิตใจให้สูงยิ่งๆ ขึ้นไป ซึ่งการพัฒนาจิตใจดังกล่าวนี้ ในส่วนของผู้วิจัย จะขอนำมาอธิบายขยายความเชื่อมโยงกับหลักธรรม คือ ผัสสะเจตสิก ทั้งนี้ เพราะเหตุผลว่า “ทุกชีวิตบนโลกนี้ ล้วนมีผัสสะอยู่ตลอดเวลา พฤติกรรมทั้งดีและไม่ดี ล้วนมีผัสสะเป็นเหตุปัจจัยทั้งสิ้น กล่าวโดยย่อก็คือ ผัสสะ เป็นธรรมที่มีผลกระทบต่อทุกสรรพชีวิตตราบใดที่เรายังมีชีวิตอยู่ เราจะไม่สามารถปฏิเสธปรากฏการณ์ผัสสะนี้ได้เลย(ยกเว้นเวลาที่เรานอนหลับ) ด้วยเหตุนี้ ผัสสะที่เข้ามาหาเราทุกทิศทาง ไม่ว่าจะมาจากทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ทั้งหมดนี้ ล้วนมีอิทธิพลหรือที่เรียกว่า อุปนิสสยปัจจัย^{๑๙} ต่อการดำเนินชีวิตให้ประสบผลสำเร็จหรือประสบความล้มเหลวได้ และมีผลสำคัญยิ่งต่อกระบวนการเกิดกระแสจิตทั้งดีและไม่ดี ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ควรทำการศึกษาวิจัยการพัฒนาชีวิตด้านจิตใจซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญยิ่ง

^{๑๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๓๔/๑๐๐.

^{๑๘} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑.

^{๑๙} อุปนิสสยปัจจัย แปลว่า “ธรรมที่เป็นเหตุปัจจัยให้ธรรมอื่นเกิดขึ้นอย่างมีพลังและประสิทธิภาพ” ซึ่งมีองค์ธรรมใกล้เคียงกับนิสสยปัจจัย (อภิ. ๓/๑).

โดยผ่านกระบวนการพิจารณาตามขั้นตอนการเกิดกลุ่มธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้น เพื่อให้เกิดเจตคติหรือมโนทัศน์ที่ดีต่อการนำหลักธรรมคำสอนมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตจริง ทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม ผู้วิจัยเชื่อเหลือเกินว่า เมื่อเราสามารถพัฒนาจิตใจให้ถึงความสมบูรณ์แบบตามหลักพุทธธรรมได้แล้ว จะก่อให้เกิดประโยชน์ยิ่งใหญ่มหาศาลต่อการพัฒนาทางกายภาพอย่างแน่นอน ดังนั้น หลักธรรมเพื่อการพัฒนาชีวิตด้านจิตใจที่ดีที่สุด ควรจะมาจากหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น หลัก ส.๕.๘ (ศีล, สังวร, สติสัมปชัญญะ, สัลলেখะ และสมาธิ) ตลอดถึงหลักธรรมประยุกต์อื่นๆ ที่สอดคล้องต้องกันกับพระธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อาทิเช่น

- หลักการมองโลกโดยปราศจากอคติ
- รู้จักควบคุมอารมณ์ให้อยู่อย่างมั่นคง
- เลือкмองสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในด้านดี
- มีสติอยู่เสมอ
- รู้จักเพิกเฉยต่อสิ่งต่างๆ ที่จรมากระทบ
- รู้จักแยกแยะว่าสิ่งไหนสำคัญและไม่สำคัญ
- อยู่กับปัจจุบัน
- พุ่งเข้าไปยังสิ่งที่สามารถควบคุมได้^{๒๐}

หลักการข้างต้นเหล่านี้ คือ สิ่งที่เราควรจำไว้เสมอ เมื่อต้องประสบพบเจอ(ผัสสะ) กับอุปสรรค ทั้งนี้เพราะเป็นวิธีที่จะทำให้เรามองเห็นโอกาสที่ซ่อนอยู่ในสิ่งที่ผ่านมากกระทบกับชีวิตของเรา แทนที่เราจะมองเป็นอุปสรรค เราก็สามารถเปลี่ยนสถานการณ์ซึ่งแม้จะเลวร้ายให้กลายเป็นบทเรียนเพื่อการเรียนรู้หรือการฝึกฝนทักษะในการดำเนินชีวิตหรือแม้แต่การจัดการทรัพย์สินเงินทองให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแล เพราะหากเราเลือกที่จะไม่เป็นเหยื่อของอารมณ์ที่มากกระทบ เราก็จะรู้สึกตัวเองตกเป็นเหยื่อ ในที่สุดก็จะไม่รู้สึกรทุกข์ใจ ข้อนี้ก็ถือว่าเป็นการพัฒนาชีวิตด้านจิตใจโดยตรง ถูกต้องตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งนับว่าเป็นการเรียนรู้จากกระบวนการเกิดผัสสะได้อย่างคุ้มค่าที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในที่สุด สิ่งที่เราเห็นเป็นอุปสรรคขวางทาง ก็จะกลายเป็นเส้นทางให้เราสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างราบรื่นและมีความสุข แต่ขอให้เราระลึกไว้เสมอว่า “สิ่งที่มาพร้อมกับอุปสรรคคือโอกาสที่เปลี่ยนชีวิตให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม”

^{๒๐} Ryan Holiday, *The Obstacle is the way*. แปลโดย ฐานันดร วงศ์กิตติธร, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ วีเวิร์น, พ.ศ. ๒๕๕๐), หน้า ๔๑.

จะอย่างไรก็ตาม เราจะต้องฝึกเรียนรู้ว่า อะไรคืออุปสรรคที่เรากำลังเผชิญอยู่(สัมผัส) อยู่ในตอนนี้ มันเป็นเรื่องที่ผ่านเข้ามาทางใด ทางตาหรือว่าทางหูหรือทางความคิด เป็นปัญหาภายนอก เช่น เชื่อชาติศาสนา หรือเกิดจากภายในจิตใจของเรา เช่น ความหวาดกลัว ความลังเล หรืออคติ ที่สำคัญเราจำเป็นต้องใช้โยนิโสมนสิการพิจารณาไตร่ตรองอย่างถี่ถ้วนให้เข้าใจในสิ่งที่มากระทบตัวเรา ไม่ว่าจะโดยทางทวารใดทวารหนึ่งเสียก่อน ว่า สิ่งเหล่านี้เป็นของจริงหรือเป็นเพียงมายา กล่าวง่าย ๆ ก็คือ เราจะต้องมีวิสัยทัศน์ที่คมชัดให้ยาวไกล เป็นที่มหัสึทธิ์(ผู้มีปกติมองการณ์ไกล) อัถตหัสสิมา (ผู้มีปกติมองเห็นคุณประโยชน์ที่ซ่อนอยู่ในสิ่งต่างๆ) จะต้องฝึกตีความหรือพยายามอ่านอารมณ์ที่มากระทบให้ออก รู้ให้ทันด้วยสติสัมปชัญญะ ซึ่งคุณสมบัติที่ดีเหล่านั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเราได้นำเอาหลักธรรม เช่น ส.๕.ส. เป็นต้น มาประยุกต์ใช้ให้ได้อย่างเหมาะสม ภายใต้กรอบหลักศีลธรรมอันดีงาม

ผู้วิจัยเชื่อมั่นว่า ในทุกสถานการณ์ของผัสสะนั้น หากเรามีความเพียร(อาตาศิ) มีสติ(สติมา) มีสัมปชัญญะ(สัมปชาน) และหลักคิดเชิงสัมมาทิฐิอื่น ๆ เช่นหลักคิดพิจารณาอย่างเป็นกลาง ไม่ลำเอียง รับรู้ถึงพลังแห่งคุณงามความดี ความคุณธรรมอันจิตใจ พร้อมที่จะปรับมุมมอง รู้ประมาณตน ว่าสิ่งใดที่เราควบคุมได้ไม่ได้ รู้จักอยู่กับปัจจุบัน ไม่คิดอยู่แต่ในกรอบเดิมๆ ขอบค้นหาโอกาส เป็นคนเตรียมพร้อมอยู่เสมอ มีความมุ่งมั่น จริงจังในสิ่งที่เห็นว่าถูกต้อง และเห็นว่าเป็นประโยชน์จริง เป็นคนที่ตระหนักต่อหน้าที่ของตนเอง มีความรับผิดชอบ รู้จักวิธีที่ได้ผลที่ดีที่สุด รู้จักใช้อุปสรรคโค่นอุปสรรค รู้จักควบคุมจิตใจแต่ปล่อยให้ร่างกายเป็นอิสระ รู้จักโอกาสจากอุปสรรค และสามารถเตรียมใจพร้อมที่จะรับความล้มเหลวที่อาจจะเกิดขึ้นได้ ซึ่งเมื่อสามารถตัดสินใจที่ผ่านเข้ามาทางประสาทสัมผัสได้โดยปราศจากอคติได้แล้ว ก็จะสามารถดำรงตนให้อยู่ในความไม่ประมาทและไม่เห็นแก่ตัว สามารถยอมรับทุกสิ่งที่ผ่านมาในชีวิตอย่างเข้าใจและเต็มใจ โดยกำหนดรู้ผัสสะที่ปรากฏ นอกจากจะสกัดมิให้จิตไหลเข้าสู่สตติอารมณ์ แล้วพึงระงับการเกิดเวทนา^{๒๑}

เจริญสติในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น จะช่วยให้เกิดการควบคุมและพัฒนาจิตให้เกิดเป็นกุศลอยู่ตลอดเวลา^{๒๒}

เป็นสติที่เจริญขึ้น คือ พัฒนาขึ้นใหม่มีความต่อเนื่องและคมชัดจนเห็นไตรลักษณ์^{๒๓}

มีการระลึกอยู่ตลอดเวลา ไม่ให้อวิชชาเข้าครอบงำไปในเรื่องที่ชั่ว^{๒๔}

เจริญสติปฏิฐานไม่ถึงขั้นธัมมานุปัสสนาสติปฏิฐานได้ก็อยู่ในเกณฑ์บรรลุแล้ว^{๒๕}

^{๒๑} สัมภาษณ์ ดร. วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๒๒} สัมภาษณ์ พระมหาดิเดช สติวิโร, ดร., ๗ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๒๓} สัมภาษณ์ อาจารย์ สุมาลัย พาณิชย์กุล, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๒๔} สัมภาษณ์ ดร.ณัฐนันท์ สิ้นชัยพานิช, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๒๕} สัมภาษณ์ พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์) ป.ธ.๙, ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

เจริญสตืออย่างต่อเนือองการเกิดผัสสะแต่ละครั้งไม่นำไปสู่การปรุงแต่งเป็นเหตุให้ คุณภาพจิต
ดี^{๒๖}

มีผลดี พัฒนาจิตไปสู่วิปัสสนา จนเกิดปัญญาเห็นตามความเป็นจริง^{๒๗}

จะทำให้จิตรับอารมณ์อย่างรู้เท่าทัน ให้เกิดความคิดดีคิดร้าย^{๒๘}

เท่านี้ก็เป็นแนวทางการพัฒนาชีวิตให้มีความสุขได้^{๒๙}

ตามทีผู้วิจัยนำเสนอมาย่างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า ภาวะการเกิดผัสสะนั้น เป็นเพียงกลไกการ
ทำงานของรูปธรรมร่วมกับนามธรรม แต่สิ่งที่บุคคลพึงตระหนัก มิใช่ตัวผัสสะโดยตรง แต่เป็นทั้ง
กระบวนการ เป็นทั้งกลุ่ม ทีเราจะต้องเหลียวและทั้งหลังและหน้า ก่อนทีจะเกิดผัสสะนั้น ทั้งนี้เพื่อให้เรา
สามารถเอาชนะทั้งอุปสรรคและสามารถประสบความสำเร็จในท่ามกลางความปั่นป่วนไปตามกระแส
โลก ซึ่งมักจะมีแต่อุปสรรคใหม่ๆ ตั้งแต่ปัญหาเล็กๆ น้อยๆ ไปจนถึงอาจก่อให้เกิดสงคราม ความตึง
เครียด ดังนั้น เมื่อใดทีเราเผชิญกับสิ่ง(อารมณ์)ทีก่อให้เกิดความคับข้องใจไม่ว่าจะในชีวิตประจำวัน
หรือในการทำงาน ก่อให้เกิดความอับจนทางออกไม่ได้ ซึ่งอาจทำให้เราต้องแบกรับความทุกข์อัน
หนักอึ้งทีเกาะกินจิตใจของเรามาตลอด ไม่ว่านจะเป็นความโศกเศร้า ความเจ็บปวดหรือความรู้สึก
สูญเสีย ซึ่งในกรณีนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีกลยุทธ์ในการจัดการกับสิ่งทีจรมมากระทบกับชีวิตของ
เราไว้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง ดังนี้

เอกายโน อยั ภิกขเว มคโค สตตานัน วิสุทธียา โสภปริเทวานัน สมตักกมาย ทุกข-
โทมนสฺसानัน อตถงคมาย, ญายสฺส อธิคมาย, นิพพานสฺส สจฺฉิกิริยาย, ยทิท จตฺตาโร
สตีปฏฺฐานา.^{๓๐}

แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย สตีปฏฐาน ๔ เหล่าใดมีอยู่ สตีปฏฐาน ๔ นี้เป็นเส้นทางเดียวเพื่อ
ความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ทั้งหลายเพื่อการข้ามพ้นซึ่งโสกะและปริเทวะทั้งหลาย เพื่อการดับแห่งทุกข์
และโทมนัสทั้งหลายเพื่อการบรรลุซึ่งญาณธรรมกล่าวคืออริยมรรคเพือการรู้โดยประจักษ์แจ้ง ซึ่งพระ
นิพพาน

^{๒๖} สัมภาษณ์ ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๒๗} สัมภาษณ์ อาจารย์ กัญญา สุวรรณกรสกุล, ๑๓ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๒๘} สัมภาษณ์ พระราชปรีดีมุนี (เทียบ สิริธมาโณ ป.ธ.๙ รศ. ดร.), ๑๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๒๙} เป็นคำกล่าวของ มาร์คัส ออเรลิอุส จักรพรรดิแห่งจักรวรรดิทีทรงอำนาจมากทีสุดในประวัติศาสตร์
โลก (คัดจากหนังสือ **The obstacle is the way** ของ Ryan Holiday ฉบับแปลเป็นไทย โดย ฐานันดร วงศ์กิตติ
ธร, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วีวีวีร์น, พ.ศ. ๒๕๕๐), หน้า ๒๙.

^{๓๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๓๑, ๒๕๑.

มีวิธีเดียวคือต้องนำผัสสะมาเป็นอารมณ์ในการเจริญสติด้วยการกำหนดรู้จักขุสัมผัสที่เป็นปัจจุบัน^{๓๑} คือการมีสติหรือฝึกเจริญสติให้มากๆ ทุกขณะที่มีโอกาส^{๓๒} การที่เราระลึกว่ามีสติสัมปชัญญะ โดยมีธรรมคัมภีร์ครองประโยชน์ที่ได้รับคือประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านตามแต่สภาวะธรรมนั้นๆ^{๓๓} ให้พิจารณาในทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นไปในทางที่ดีและมีสิ่งที่กระทบกับเรา^{๓๔} ต้องจัดการเวทนาให้ได้ก่อน^{๓๕} ให้มีสติรู้เท่าทัน สติเป็นตัวเชื่อมของผัสสะ^{๓๖} เครื่องควบคุมผัสสะคือสติ ฝึกสติให้มากๆ ก็จะสามารถควบคุมผัสสะได้ จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่งในการดำเนินชีวิต^{๓๗}

สรุปว่า ทุกสัมผัสจากทุกทิศทางไม่ว่าจะโดยทางตา หู จมูก ลิ้น กาย หรือใจ ล้วนมีผลกระทบต่อจิตใจทั้งสิ้น จึงไม่มีผู้ใดสามารถหลีกเลี่ยงกระบวนการรับรู้เหล่านี้ได้เลย แต่สิ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่า สิ่งที่มีมนุษย์สามารถทำได้ก็คือ การประคับประคองควบคุมในทุกสัมผัส โดยนำเอาหลัก สปัปฺริสธรรม^{๓๘} มาพิจารณาประยุกต์ใช้ เพื่อการพัฒนาปรับปรุงชีวิตจิตใจให้ดีขึ้นในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านความอดทนต่อสิ่งเลวร้ายที่มากระทบสัมผัส ฝึกฝนให้จิตใจตนมีความกล้าหาญ มีความอ่อนน้อม ถ่อมตน มีไหวพริบปฏิภาณ มีหลักคิดที่ประกอบด้วยเหตุและผล มีความยุติธรรมปราศจากอคติ และมีความคิดสร้างสรรค์เป็นต้น เพราะเมื่อคนเราประสบกับสิ่งต่างๆ ที่นำมาซึ่งความเครียดและภาระอันหนักหน่วงทั้งหลายแล้ว หากสามารถควบคุมจิตใจให้อยู่ในระดับปกติ พวกเราทั้งหลายก็จะไม่ตกเป็นเหยื่อของอารมณ์ที่มากระทบ ไม่ว่าจะอารมณ์นั้นจะดีหรือไม่ดีก็ตาม เช่น หากเป็นอารมณ์ดี(อิฏฐารมณ์) เราก็จะไม่เกิดความละโมภคืออภิชฌา จะไม่เกิดความอยากคือตณฺหา^{๓๙} จะไม่เกิดอุปาทาน^{๔๐} คือความยึดมั่นอย่างรุนแรง จะไม่เกิดมานะและทิฏฐิ^{๔๑} ตลอดถึงจะไม่เกิดกิเลสอื่นๆ ที่เป็นฝึกฝายเดียวกัน ซึ่งในทางสำนวนพระอภิธรรมท่านเรียกว่า สัมปยุตธรรม หรือสหชาตธรรม นั้นเอง

^{๓๑} สัมภาษณ์ ดร. วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๓๒} สัมภาษณ์ พระมหาอดิเดช สติวโร, ดร. ๗ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๓๓} สัมภาษณ์ อาจารย์ สุมาลัย พาณิชย์กุล, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๓๔} สัมภาษณ์ ดร.ณัฐนันท์ สิ้นชัยพานิช, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๓๕} สัมภาษณ์ พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิริยรักษ์) ป.ธ.๙, ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๓๖} สัมภาษณ์ ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๓๗} สัมภาษณ์ พระมหาบูรณะ ชาตเมโธ, ๘ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๓๘} สปัปฺริสธรรม มาจากคำบาลี ว่า สนฺต กับ ปุริส สนตปุริส แปลว่า คนผู้ประเสริฐ หมายถึง มนุษย์ผู้มีสติปัญญา เช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

^{๓๙} ตณฺหา-ตณฺหา แปลว่า ความต้องการ หมายถึง ความต้องการในสิ่งต่างๆ ทั่วไป (อภิ.วิ. ๑๔๒).

^{๔๐} อุปาทาน แปลว่า ความยึดมั่นถือมั่น องค์ธรรมได้แก่ พลวตณฺหาและมิจฉาทิฏฐิ.

^{๔๑} ทิฏฐิ คำนี้ แม้จะเป็นคำกลางๆ แปลว่า “ความเห็น” แต่โดยส่วนใหญ่แล้ว ใช้หมายถึง มิจฉาทิฏฐิ.

โดยทำนองเดียวกันนั้น เมื่อประสบกับอารมณ์ไม่ดี(อนิฏฐารมณ์) หากเป็นผู้ที่ฝึกฝนอารมณ์ตนมาดีแล้ว ย่อมไม่ปล่อยให้เกิดโทสะ หรือ ปฏิฆะ กล่าวคือความเกลียดชัง จะไม่เกิดความขมขื่น กล่าวคือทุกข์โทมนัส หรือกิเลสทั้งหลายที่เป็นฝักฝ่ายเดียวกันกับโทสะ ทั้งนี้เพราะว่าผู้ที่มีการฝึกอบรมตนมาดีแล้ว ย่อมรู้ว่า กิเลสทั้งหลาย ไม่ว่าจะ เป็นกิเลสฝ่ายโลภะ หรือกิเลสฝ่ายโทสะ ก็ล้วนแล้วแต่เป็นอันตรายภพธรรม (สิ่งอันตราย) แก่การดำเนินชีวิต สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าท่านได้ตรัสไว้ในพรหมชาลสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรแรกแห่งพระสูตรตันตปิฎกไว้ดังนี้ว่า

“มมฺ วา ภิกฺขเว ปเร อวณฺณํ ภาเสยฺย, ฌมฺมสฺส วา อวณฺณํ ภาเสยฺย, สํขมฺมสฺส วา อวณฺณํ ภาเสยฺย, ตตฺตเร เจ ตุมฺเห อสฺสถ กุปีตา วา อนตฺตมฺนา วา, ตุมฺหึเยวสฺส เตน อนตฺตราโย.”^{๔๒}

ภิกษุ ท. ขน ท. ผู้เป็นปฏิปักษ์ ฟังกล่าว ซึ่งคำติเตียนต่อเราก็น่าดี, ฟังกล่าว ซึ่งคำติเตียนต่อพระธรรมก็น่าดี, ฟังกล่าวซึ่งคำติเตียน ต่อพระสงฆ์ ก็ดี

หากว่า เธอ ท. เป็นผู้โกรธ ก็ดี เป็นผู้ไม่พอใจ ก็ดี ในขน ท. ผู้กล่าวซึ่งคำติเตียนต่อพระรัตนตรัยนั้นฟังเป็น

ครั้งเมื่อความที่เธอ ท. เป็นผู้โกรธ เป็นผู้ไม่พอใจ อย่างนั้น มีอยู่, อันตราย ฟังมี แก่เธอ ท. อย่างแน่นอน เพราะความโกรธและความไม่พอใจนั้น

จากพระบาลีที่ยกมาข้างต้นนี้ ผู้วิจัยมองว่าการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงกิเลสไว้อย่างน่าสพรึงกลัวเช่นนั้น มิใช่เป็นแค่คำขู่ แต่ในฐานะที่พระพุทธองค์ทรงเป็นพระอหเวชฌมวโน ผู้ที่ตรัสตัดสินสิ่งใดแล้ว สิ่งนั้นคือความจริง ไม่มีการกลับคำในภายหลัง ไม่เหมือนกับนักทฤษฎีทั้งหลายทั่วไป พระพุทธองค์ทรงมองว่า การที่มนุษย์จะเป็นผู้มีอำนาจ และมีอิสรภาพอย่างแท้จริงได้นั้น หัวใจสำคัญอยู่ที่การเอาชนะตนเอง นั่นคือการเอาชนะกิเลสภายในจิตใจของตน ซึ่งข้อนี้ ก็มีพระพุทธดำรัสตรัสยืนยันไว้ดังนี้ว่า “อตฺตา หเว ชิตฺติ เสยฺโย”^{๔๓} “บุรุษผู้มีอำนาจและทรงอิทธิพลอย่างแท้จริงนั้นคือผู้ที่ชนะตนเอง”

ด้วยเหตุผลทั้งหมดทั้งหมดนี้ จึงทำให้ผู้วิจัยปักใจเชื่อว่า หัวใจสำคัญของกระบวนการพัฒนาชีวิตไม่ว่าเป็นด้านกายภาพหรือทางด้านจิตใจ ก็ล้วนแล้วแต่ตั้งต้นที่ผัสสะทั้งสิ้น มนุษย์จะไม่สามารถพัฒนาตนเองได้เลย หากปราศจากผัสสะ เช่น หากเราบกร่องทางการเห็นและการได้ยิน(ที่ภาษาชาวบ้านเขาเรียกกันว่า ตาบอด หูหนวก) แล้วไซ้ ชีวิตของเราก็จะขาดประสิทธิภาพทันที ไม่ว่าจะ เป็นการดำเนินชีวิตทั่วไป หรือการประพฤติปฏิบัติธรรม กระบวนการแห่งผัสสะจึงเป็นเสมือนต้นธารแห่งความดีและความชั่ว ผู้ใดมีสายตาที่แหลมคม ผู้นั้นย่อมมีศักยภาพในการดำรงชีวิตและ

^{๔๒}ที่.ส. (บาลี) ๙/๑๙๔-๒๔๖/๖๕-๘๒.

^{๔๓}ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๐๔/๓๕.

สามารถพัฒนาตนไปได้ไกลกว่าผู้อื่น เราสามารถพบเห็นหลักการนี้ได้ตั้งแต่ยุคโบราณ ยุคปัจจุบัน และแม้แต่ยุคอนาคต จึงกล่าวได้ว่า หลักการเกิดผัสสะนี้ มีอำนาจและอิทธิพลอย่างสูงยิ่ง ต่อทุกชีวิตของสรรพสิ่งบนโลกใบนี้ หรือแม้แต่กับชีวิตของสัตว์ในภพภูมิอื่นๆ ซึ่งพระพุทธศาสนาระบุว่ามีอยู่ทั้งสิ้น ๓๑ ภูมิ^{๔๔} โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกี่ยวกับมนุษย์บนดาวเคราะห์อันมีชื่อว่าโลกนี้นั้น ไม่ว่าจะอยู่ส่วนไหนของโลก หรืออยู่ในยุคสมัยใด ไม่ว่าจะอยู่ในสนามรบหรือห้องประชุมของหน่วยงานองค์กรหรือบริษัท ผู้คนทั้งหมดทุกกลุ่ม ทุกเพศ ทุกวัย ทุกสถานะ และทุกชนชั้น ต่างก็ต้องเผชิญกับผัสสะต่างๆ ทั้งดีและไม่ดี ทั้งที่เป็นอุปสรรคและความสำเร็จ ทั้งที่ปรองดองและขัดแย้ง ต่อสู้ชิงดีชิงเด่นกัน ทุกสิ่งล้วนมาจากผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัยทั้งสิ้น ไม่มีผู้ใดในโลกสามารถหลีกเลี่ยงผัสสะไปได้เลย แต่สิ่งที่เราผู้เป็นมนุษย์ ซึ่งหยิ่งทนอมตนว่าเป็น “สัตว์ผู้มีสติปัญญากว่าสัตว์เผ่าพันธุ์อื่น” จะพึงทำได้นั้นก็คือ “ฝึกเรียนรู้ที่จะรับมือ นั่นก็คือ รู้ที่จะพลิกวิกฤติให้กลายเป็นโอกาส”

ผัสสะจึงเป็นเสมือนมรดกของเราทุกชีวิตมาตั้งแต่เกิด โดยที่เราทั้งหลายไม่มีสิทธิ์เลือก เราทุกคนล้วนได้รับมรดกชิ้นนี้ และก็สืบทอดต่อๆ กันมาอย่างยาวนาน ซึ่งเรียกว่า สังสารวัฏ^{๔๕} (วัฏวนการเกิดขึ้นของชีวิตกล่าวคือรูปนามขันธห้า ธาตุ อายตนะ อย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย) เมื่อเราหลีกเลี่ยงผัสสะไม่ได้ เราก็ต้องใช้มันเป็นเครื่องนำทางในโลกซึ่งเต็มไปด้วยโอกาส อุปสรรค บททดสอบช่วยชนะและความพ่ายแพ้ เมื่อผัสสะเป็นมรดกสิทธิที่ติดตัวเรามาแต่กำเนิด เราจึงต้องตระหนักใส่ใจอย่างมองข้ามโดยเด็ดขาด พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการอเนกปริยายให้เราได้เรียนรู้ถึงอำนาจของผัสสะ ไม่ว่าจะโดยหลักปฏิบัติจสมุปปาท หรือโดยมุมมองเทศนาอื่นๆ ก็ล้วนแล้วแต่มีพระประสงค์ให้เราทั้งหลายรู้จักนำกระบวนการแห่งผัสสะมาใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามที่จำเป็น เช่น ในห้วงเวลาที่ต้องเผชิญกับอุปสรรคต่างๆ เรามีทางเลือกเสมอ ขึ้นอยู่กับตัวเราว่า เราควรจะทำอย่างไรให้อุปสรรคหยุดเราอยู่กับที่หรือพร้อมที่จะต่อสู้จนสามารถข้ามผ่านอุปสรรคนั้นไปได้ เมื่อโลกมีบททดสอบให้เราทำอย่างเสมอต้นเสมอปลายเช่นนี้ มันทำให้เราต้องลุกขึ้นมาตั้งคำถามกับตัวเองอยู่เสมอว่า เรามีดีพอหรือไม่ เราจะข้ามผ่านสิ่งกีดขวางตรงหน้าได้หรือไม่ และเราจะยืนหยัดเพื่อพิสูจน์ให้คนอื่นเห็นว่า เราแข็งแกร่งพอหรือไม่

ด้วยเหตุนี้แล ผู้คนมากมายบนโลกใบนี้ จึงได้พยายามหาวิธีหรือกลยุทธ์เพื่อพิสูจน์ให้เห็นว่าพวกเขามีคุณสมบัติพอที่จะเอาตัวรอดได้ และยังมีบุคลิกพิเศษอีกจำนวนหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นว่า พวกเขาไม่เพียงสามารถรับมือกับอุปสรรคได้เท่านั้น แต่ยังสามารถใช้อุปสรรคนั้นนั้นแหละเป็นบันไดไต่ไปสู่ความสำเร็จอีกด้วย อุปสรรคและความท้าทายเหล่านั้น ช่วยขัดเกลาให้พวกเขากลายเป็นคนดีขึ้น

^{๔๔} สงคท. (บาลี) ๗๒-๗๔.

^{๔๕} ขนธานนญจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนะ จ อพโภจฉินนา วตตมานา, สัสวาริตี ปุจจติ (ลำดับการเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องแห่งขันธ ธาตุ และอายตนะ เรียกว่า สังสาระ)

การเผชิญกับอุปสรรคนั้น เป็นสิ่งที่เราหลีกเลี่ยงแทบไม่ได้เลย ตราบใดที่เรายังมีกระบวนการแห่งผัสสะอยู่ นั่นหมายความว่า ตราบใดที่เรายังมีชีวิตหรือลมหายใจอยู่ เราก็จะต้องมีผัสสะเกิดตลอดเวลา เมื่อมีผัสสะ ชีวิตจึงดำเนินไปได้ เราจะอยู่ไม่ได้เลย หากปราศจากมัน ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงอยากจะบอกให้โลกรู้ว่า “ถึงเวลาแล้ว ที่เราทุกคนจะต้องหันมาทำบททดสอบชีวิตโดยผ่านการเรียนรู้ผัสสะให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ จนกระทั่งสามารถนำไปประยุกต์สังเคราะห์ใช้ในการพัฒนาในทุกๆ ด้านอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนต่อไป

๔.๓. การประยุกต์ผัสสะกับการพัฒนาชีวิตด้านปัญญา

“มนุษย์ชาติ” หรือ “พลโลก” ได้ชื่อว่าเป็นสัตว์ประเสริฐในฐานะเป็นผู้มีจิตใจที่ประกอบด้วยสติปัญญามากกว่าสัตว์สายพันธุ์อื่นๆ บนโลก แต่ก็ใช่ว่ามนุษย์ทุกคนจะมีสติปัญญาเท่าเทียมกันหมด บางคนมีสติปัญญาดีตั้งแต่เกิด ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า **ชาติปัญญา** หรือ **ปฏิสนธิปัญญา**^{๕๖} ซึ่งก็ถือว่าเป็นบุคคลผู้โชคดีในฐานะที่เป็นผู้วิบากดีเป็นปัญญาประเภทที่มากับวิบากยากที่จะแข่งขันให้เสมอภาคเทียมกันได้ เพราะเป็นเรื่องของการสังสมที่ต้องนำเอามิติของภพชาติมาร่วมกำหนดตัดสินยากที่จะเหี่ยวยาและแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้ดีเป็นไม่ดีหรือจากที่ไม่มีให้ได้ ในบางแห่งเรียกปัญญา ลักษณะนี้ว่า “วิปากปัญญา” บ้าง “กัมมชปัญญา” บ้าง^{๕๗} ซึ่งเกี่ยวกับประเด็นวิปากปัญญาหรือกัมมชปัญญาที่ว่านี้ ผู้วิจัยจะไม่ขอเน้นนำมากล่าวเพื่อการพัฒนาด้านปัญญา ในหัวข้อนี้ ทั้งนี้เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับตัวและอยู่นอกเหนือจากวงแหวนของการควบคุม พวงงายๆ ก็คือมนุษย์เราไม่สามารถที่จะควบคุมแก้ไขวิบากที่เกิดขึ้นแล้วได้^{๕๘} ดังนั้นในหัวข้อ ๕.๓ นี้ผู้วิจัยจะขอมุ่งเน้นพัฒนาการด้านสติปัญญาที่อยู่ภายในวงแหวนที่พอจะเปลี่ยนแปลงปรับปรุงได้ ซึ่งปัญญาชนิดนี้ ในทางพระพุทธศาสนาท่านเรียกว่า **เนปิกกปัญญา**^{๕๙} (ความฉลาดหลักแหลม) หรือ **ปาริหาริกปัญญา**^{๕๐} (ปัญญาที่นำมาพัฒนาใช้ในชีวิตประจำวันก็ปัญญาประเภทที่ ๒ นี้แหละที่ผู้วิจัยเชื่อว่า “เป็นสิ่งที่เราสามารถพัฒนาสร้างมันขึ้นมาได้”)

จากแนวคิดและความเชื่อดังกล่าว ผู้วิจัยพยายามมองหาอุปกรณ์หรือเครื่องมือที่จะช่วยให้ก่อเกิดเนปิกกปัญญาหรือปาริหาริกปัญญานั้น ซึ่งถึงแม้ว่าหลักธรรมมากมายจะมีส่วนสำคัญในการพัฒนาชีวิตดังกล่าว แต่ผู้วิจัยเลือกเอากระบวนการเกิดผัสสะมาเป็นหลักธรรมตั้งต้น เพราะเห็นว่าเป็นสถานะที่เหล่าสัตว์สิ่งมีชีวิตทุกหมู่เหล่ามีความคุ้นเคยและมีความเป็นสากลมากกว่าหลักธรรมอื่น ๆ

^{๕๖} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๓๔.

^{๕๗} วิสุทฺธิ. ฎีกา. (บาลี) ๑/๑๔.

^{๕๘} สงคท. (บาลี) ๖๔.

^{๕๙} อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๔๒.

^{๕๐} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๔.

และที่สำคัญคือว่า เป็นธรรมที่พระพุทธองค์ท่านทรงยกแสดงขึ้นก่อนเจตสิกอื่นๆ นั่นเอง ซึ่งสาเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่าเราไม่ควรมองข้ามเพราะโดยเบื้องต้นแล้ว มันอาจเป็นเมล็ดพันธุ์ของความสำเร็จที่แท้จริงซึ่งซ่อนเร้นมาโดยความเป็นเจตสิกสามัญก็เป็นได้ ผู้วิจัยเชื่อมั่นเหลือเกินว่า หากชีวิตของสรรพสัตว์ตั้งคนดีจากภายในจิตใจของตนเองแล้ว การพัฒนาด้านอื่นๆ ก็จะประสบความสำเร็จได้โดยไม่ยาก ด้วยเหตุนี้ การเรียนรู้กระบวนการเกิดผัสสะนี้ อาจจะกลายเป็นพลังเพื่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตในทุกมิติหรือในทุกภพชาติตกทอดเป็นมรดกสืบต่อไป จนกระทั่งบรรลุเป้าหมายและประสบความสำเร็จในชีวิตขั้นสูงสุดก็ได้

การเรียนรู้หลักการแห่งผัสสะ จึงถือว่าเป็นการวางแผนที่ดีและเป็นการนำเอาหลักมาประยุกต์ใช้ให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมพร้อมที่จะสามารถให้ผู้อื่นเข้าใจในเชิงวิทยาศาสตร์ได้ นี่แหละคือสิ่งที่ผู้วิจัยต้องการนำเสนอในงานชิ้นนี้ ส่วนที่ว่าผู้ปฏิบัติตามจะสามารถประสบผลสำเร็จได้ทุกผู้ทุกคนหรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับบุคคลเหล่านั้น ทั้งนี้เพราะว่า “ความสำเร็จในชีวิตจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเราได้ลงมือทำในสิ่งที่ตระหนักและเชื่อมั่นเท่านั้น”

ในบทที่ ๔ นี้ ผู้วิจัยได้กล่าวถึงพัฒนาการด้านกายภาพอันเกี่ยวเนื่องมาจากผัสสะไว้ในหัวข้อย่อย ๔.๑ และตามด้วยพัฒนาการด้านจิตใจไว้ใน ๔.๒ และในหัวข้อ ๔.๓ นี้ ได้กล่าวถึงพัฒนาการด้านปัญญาได้ พิจารณาตามแนวปฏิจจนุปบาท^{๕๑}

สามารถไถ่ถอนความยึดมั่นถือมั่น ทิฏฐิและมานะออกไปจากจิตใจได้^{๕๒}

ทำให้เกิดปัญญาในการเจริญวิปัสสนา มองเห็นสังขธรรม^{๕๓}

ทำให้รู้ว่าการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องของบุคคลทั่วไป ไม่ประมาทหมั่นทำความดี^{๕๔}

เมื่อเข้าใจสรรพสิ่งในโลกว่า เมื่อมีเกิด ก็มีเจ็บ ก็มีแก่และตาย จิตใจของผู้นั้นปล่อยวางได้มากขึ้น^{๕๕}

ทำให้เห็นทุกข์ที่เกิดขึ้นอยากหลุกพ้น เราปฏิบัติเพื่อวางจรแห่งการเกิดของนามรูป^{๕๖}

^{๕๑} สัมภาษณ์ ดร. วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๕๒} สัมภาษณ์ พระมหาดิเดช สติวโร, ดร., ๗ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๓} สัมภาษณ์ อาจารย์ สุมาลัย พาณิชย์กุล, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๔} สัมภาษณ์ ดร.ณัฐนันท์ สิ้นชัยพานิช, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๕} สัมภาษณ์ พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์) ป.ธ.๙, ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๖} สัมภาษณ์ ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโหม, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

ทำให้พิจารณาเห็นกระบวนการทำงานของอายตนะภายในและภายนอก เห็นไตรลักษณ์ เห็นธรรมชาติของชีวิต^{๕๗} เมื่อผัสสะเกิด ก็จะมีเวทนา มีเจตนา มีสัญญาเกิดขึ้นในระหว่างนั้น พิจารณาอารมณ์ที่เกิดพร้อมกับผัสสะโดยมองเห็นคุณโทษจะทำให้อุปาทานจางคลายลงไปได้^{๕๘}

ซึ่งทั้ง ๓ ข้อ ล้วนมีความเชื่อมโยงกัน เพราะมันคือร่างกายและจิตใจของสิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งของมนุษย์

อนึ่ง ร่างกายและจิตใจของมนุษย์เรานั้นแม้จะเป็นส่วนที่ในวิบากซึ่งเกิดจากกรรม ซึ่งเราอาจจะมองว่าไม่สามารถที่จะทำการเปลี่ยนแปลงอะไรได้ก็จริง แต่ในอีกด้านหนึ่ง ก็อย่าลืมว่า เหตุและปัจจัยของการเกิดรูปกับนามนั้น มิใช่เพราะกรรมเท่านั้น แต่ยังเกิดจากปัจจัยอื่นๆ อีกมากมาย เช่น อุตุ, อาหาร เป็นต้น เพราะฉะนั้น ในฐานะที่ร่างกายและจิตใจของมนุษย์เรานั้น พระพุทธองค์ ท่านทรงตรัสเรียกว่า สังขาร^{๕๙} หมายถึง “สิ่งที่ถูกเหตุปัจจัยสร้างขึ้นมา” ผู้วิจัยจึงมองว่า ในเมื่อเป็นสิ่งที่ถูกเหตุปัจจัยสร้างขึ้นมาก็ควรเป็นสิ่งที่จะสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้ นั่นหมายความว่า “ทุกสรรพสังขารสามารถพัฒนาได้” แต่ทั้งนี้ จำเป็นต้องมีเครื่องมือที่ทรงประสิทธิภาพ ซึ่งกรณีนี้เกี่ยวกับเครื่องมือดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่า “ไม่มีเครื่องมือใดๆ ในโลกที่จะถูกต้องเที่ยงตรง และก่อให้เกิดผลที่ยั่งยืนเท่ากับหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้”

ในบรรดาหลักธรรมทั้งหลายนั้น ผัสสะ ถือได้ว่าเป็นสารตั้งต้นของการพัฒนา เพราะเป็นสภาวะธรรมที่คอยเชื่อมโยงสภาวะธรรมอื่น ๆ (ในร่างกายและจิตใจ) ให้เชื่อมโยงเข้ากันได้ ดังนั้นหากมนุษย์เราไร้ผัสสะ ก็ยากที่จะเกิดการพัฒนาในด้านต่างๆ เช่น ในกรณีของคนตาบอดและหูหนวก เป็นต้น ย่อมเป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้วิชาการใดๆ ในโลก แต่ในทางตรงกันข้าม หากมนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตใด มีประสาทสัมผัสที่ดี มนุษย์นั้น ย่อมมีโอกาสที่จะรับเอาประสบการณ์ต่างๆ ที่ผ่านเข้ามาทางผัสสะได้อย่างมีประสิทธิภาพกว่า การฟังพระสัทธรรมจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดและเป็นวิธีแรกในการศึกษาทางพระพุทธศาสนา การได้สดับซึ่งพระธรรมเทศนาจากพระโอษฐ์โดยตรง ทำให้สามารถบรรลุธรรมขั้นสูงสุดได้โดยอัครจริย ฉะนั้น หู จึงเป็นอวัยวะที่สำคัญยิ่งในการรองรับกระแสพระสัทธรรม ถ้ามนุษย์และเทวดาไม่มีหู ก็จะสิ้นโอกาสในการบรรลุธรรม ถึงแม้ว่า เทวดาจะมีกายอันเป็นทิพย์ หมายถึงการมีรูปร่างที่โปร่งใสหรือมีกายละเอียด ซึ่งแตกต่างไปจากมนุษย์ ที่มีการหยาบอันเป็นธาตุหนัก ประกอบด้วย ธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ (ธาตุ ๔) แต่ถึงอย่างไร เทวดาก็ยังต้องอาศัยทวารในการ

^{๕๗} สัมภาษณ์ พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริธมา โณ ป.ธ.๙ รศ. ดร.), ๑๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๘} สัมภาษณ์ พระมหาบุรณะ ชาตเมธ, ๘ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๕๙} ในติปิฎกปาฬิมิเยนมาอภิธาน (เล่มอวรรค หน้า ๕๓๑) อธิบายว่า สังขาร มาจาก ส+กร+ณ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีใช้ในอรรถหลายหลาย มีองค์ธรรมที่หลากหลาย

รับรู้เช่นกัน^{๖๐} ตามหลักธรรมที่พระพุทธองค์ท่านทรงแนะนำให้ปฏิบัติภายหลังการเกิดผัสสะนั้น โดยส่วนใหญ่จะทรงแนะนำให้ใช้หลักสติปัฏฐาน^{๖๑} ทั้งนี้ เพราะเป็นหลักธรรมที่ครอบคลุมหลักปฏิบัติอื่นๆ นั้นหมายความว่า สติปัฏฐาน (สติที่มั่นคง) ก็คือ อัปมาทธรรม^{๖๒} ไม่ว่าจะเป็หลักธรรมปฏิบัติใดๆ ก็ล้วนแต่อยู่ภายใต้หลักอัปมาทธรรมทั้งสิ้น

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงยกย่องสติปัฏฐานหรืออัปมาทธรรมไว้โดยอเนกปริยาย เช่น ทรงยกย่องว่าเป็น เอกายนมรรค^{๖๓} หมายถึง หลักธรรมที่เปรียบเสมือนกับเส้นทางเดียวเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ทรงยกย่องว่าเป็น อมตบพ หมายถึงวิถีปฏิบัติที่สามารถนำไปสู่ความเป็นอมตะ (ภาวะที่ไร้การเกิดแก่เจ็บตาย)

สมดังพระบาลีที่มาในคัมภีร์ธรรมบทที่ว่า

อปปมาโท อมตํ ปทปมาโท มจฺจุโน ปทํ

อปปมตฺตา น มียนฺตฺติเย ปมตฺตา ยถา มตฺตา^{๖๔}

แปลความว่า “ความไม่ประมาท เป็นทางแห่งอมตะ ความประมาท เป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาท เชื่อว่าย่อมไม่ตาย คนผู้ประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว”

ด้วยพระคาถาธรรมบทนี้ พระพุทธองค์ทรงสอนหลักสติปัฏฐานให้เราได้ตระหนักว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญยิ่งต่อการพัฒนาชีวิตตั้งแต่ขั้นพื้นฐานสามัญทั่วไปจนกระทั่งถึงขั้นสูงคือ การบรรลุ มรรคผลนิพพานอันเป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา

ดังนั้น หากมนุษย์เรานำเอาหลักธรรมปฏิบัติแนวสติปัฏฐานมาใช้ในขณะที่เรากำลังดำเนินชีวิตอยู่บนโลกนี้ ชีวิตย่อมเกิดการพัฒนานำไปสู่ปัญญาชนิดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็ กัมมัฏสะกตา สัมมาทิฏฐิปัญญา^{๖๕} วิปัสสนาสัมมาทิฏฐิปัญญา และ อริยมรรคปัญญา ซึ่งกลุ่มปัญญาเหล่านี้ ในทางพระพุทธศาสนาเชื่อว่าเป็นปัญญาอย่างแท้จริง เพราะมีศักยภาพที่สามารถทำให้มวลมนุษยชาติพบกับสันติสุขอย่างยั่งยืนได้ ส่วนองค์ความรู้หรือปัญญาใด ที่มีอยู่ในทางโลกหลายอย่าง ยังไม่ใช่ปัญญาแท้

^{๖๐} มินเสว, อ. อภิธัมมาเตงโฉอาเพียง, (มณฑล: สำนักพิมพ์นวัตน์สำเป), หน้า๑๖๓.

^{๖๑} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๔๔

^{๖๒} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๑๔.

^{๖๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๓๑.

^{๖๔} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙.

^{๖๕} หมายถึงปัญญาที่พิจารณาด้วยหลักโยนิโสมนสิการเพื่อให้มองเห็นว่า “ทุกสรรพสิ่งล้วนมีกรรมของตนเอง ไม่ต้องไปถือโทษโกรธเคืองใคร ๆ ”

เป็นแค่เพียงสมมุติว่าเป็นปัญญา แต่ในความเป็นจริง องค์ธรรมอาจได้แก่ตัว ทิณฺฐิ เท่านั้น ยังไม่พอที่จะนับว่าเป็นปัญญาได้

อย่างไรก็ตาม การควบคุมผัสสะเจตสิกย่อมมีประสิทธิผลทางด้านดีหรือด้านบวกเสมอ แต่การไม่ควบคุมผัสสะเจตสิก จะไม่มีประสิทธิผลใดๆ คือเป็นด้านลบเพราะฉะนั้น การควบคุมผัสสะเจตสิก จึงมีแต่ประสิทธิผลอย่างเดียว

๔.๔ การพัฒนาคุณภาพชีวิตจากคำให้สัมภาษณ์ของผู้ทรงคุณวุฒิ

ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต คำให้สัมภาษณ์สรุปได้ดังนี้

๑. ผัสสะเจตสิกมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตอย่างไร?

ในทัศนะของผู้ทรงคุณวุฒิที่ให้สัมภาษณ์ หากขาดผัสสะทั้งสองมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายก็จะไม่ต่างจะตุ๊กตา^{๖๖} ผัสสะเจตสิกเป็นจุดเริ่มต้นของการกระทำทั้งปวงที่ดี ไม่ดี หรือกลาง ๆ^{๖๗}

ผัสสะเจตสิกที่มีสติกำกับเป็นตัวชี้้นำความคิด^{๖๘} ทุกคนจะต้องมีการกระทบทางอายตนะซึ่งมีผลทางอารมณ์ของมนุษย์อย่างมาก แต่หากควบคุมผัสสะเจตสิกให้เป็นแนวทางที่ดีได้ ก็จะดำเนินชีวิตไปในทางที่ดี ผัสสะเจตสิกเป็นตัวแปรที่สำคัญของเวทนาคือความรู้สึกต่างๆ

ปัจจุบันนี้สิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์มีทั้งดีและไม่ดี ผัสสะทางอายตนะมีผลต่อชีวิตทั้งในด้านบวกและด้านลบ^{๖๙} เมื่อมีการกระทบผัสสะทางอารมณ์ ถ้าไม่รู้เท่าทันก็เกิดอกุศลได้^{๗๐}

การกระทบ^๖ อย่างทำให้จิตทำงานร่วมกันกับอารมณ์ประสบการณ์ทำงานระหว่างวัตถุ อารมณ์และจิต^{๗๑}

ผัสสะเจตสิกเกิดร่วมกับจิตทุกอย่าง รับอารมณ์กระทบจากภายนอกสู่การรับรู้ภายในซึ่งจะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตปกติ^{๗๒}

ผัสสะเจตสิกกระทบอารมณ์คือเชื่อมต่อกับอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก จะต้องควบคุมให้เป็นไปในด้านบวก คือกุศล^{๗๓}

^{๖๖} สัมภาษณ์ ดร.วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๖๗} สัมภาษณ์ พระมหาอดิเดช สติวโร, ดร. ๗ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๖๘} สัมภาษณ์ อาจารย์ สุมาลัย พาณิชยกุล, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๖๙} สัมภาษณ์ ดร.ณัฐนันท์ สินชัยพานิช, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๐} สัมภาษณ์ พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์) ป.ธ.๙, ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๑} สัมภาษณ์ ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๒} สัมภาษณ์ อาจารย์ กัญญา สุวรรณกรสกุล, ๑๓ กันยายน ๒๕๖๑.

๒. ผัสสเจตสิกมีความสำคัญต่อการปฏิบัติกรรมฐานอย่างไร?

ตัวอย่างจักขุสัมผัสผัสสะซึ่งทำให้การมองเห็นเกิดขึ้นได้หากมีสติกำหนดรู้อยู่ทุกขณะผู้ปฏิบัติจะทราบว่า การมองเห็นนั้นเป็นเพียงสภาวะธรรมที่มีนามรูปเป็นปัจจัยและไม่มีบุคคลตัวตนที่ทำให้เกิดการเห็นด้วย^{๗๔}

จิตที่ควรแก่การงานย่อมต้องเป็นจิตที่ประกอบด้วยกุศลอยู่เป็นนิตย์ การทำให้กุศลจิตเกิดขึ้นตลอดเวลาจำเป็นต้องมีสติควบคุมเป็นอย่างดี โดยเฉพาะการควบคุมตั้งแต่จุดเริ่มต้นของการกระทบกันทางจิตก็คือผัสสเจตสิกนั่นเอง^{๗๕}

ผัสสเจตสิกมีบทบาททุกขณะจิต ถ้ามีความรู้ตัวตลอด คือมีสติต่อเนื่องให้กับปัจจุบันรู้แล้ววาง ละ เป็นเพียงการเกิดและดับเท่านั้น^{๗๖}

เมื่อเราปฏิบัติกรรมฐานแล้วก็เกิดการกระทบเกิดเวทนาทำให้เราสังเกตเห็นเวทนาของเราได้เข้าสู่การปฏิบัติกรรมฐานได้^{๗๗}

ในแง่ของอารมณ์กรรมฐาน ผัสสะนั้นถือว่ากำหนดได้มากกว่าเวทนา^{๗๘}

สติมีความสำคัญในการกำหนดกรรมฐานทางรับรู้อารมณ์ เช่นบุคคลผู้ทำกรรมฐานในขณะตาเห็นรูปให้กำหนดที่ผัสสะ^{๗๙}

การเจริญสติมีความสำคัญเพราะได้เห็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นจากการกระทบเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติได้อย่างดีใช้การกระทบเป็นอุปกรณ์ในการเห็น การเกิด การดับของเวทนา^{๘๐}

การปฏิบัติกรรมฐานเป็นการเจริญสติในการรับรู้อารมณ์ผ่านทางผัสสเจตสิก เช่นการกำหนดสติพิจารณาการกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก ไม่ให้เกิดผัสตัมผัสร้ายเป็นต้น การเจริญสติอยู่ตลอดเวลาเป็นวิธีจัดการกับผัสสะที่ดีและมีประโยชน์ต่อชีวิต^{๘๑}

^{๗๓} สัมภาษณ์ พระมหาบุญณะ ชาตเมโธ, ๘ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๔} สัมภาษณ์ ดร.วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๗๕} สัมภาษณ์ พระมหาอดิเดช สติวโร, ดร. ๗ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๖} สัมภาษณ์ อาจารย์ สุมาลัย พาณิชกุล, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๗} สัมภาษณ์ ดร.ณัฐนันท์ สิ้นชัยพานิช, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๘} สัมภาษณ์ พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์) ป.ธ.๙, ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๗๙} สัมภาษณ์ ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๐} สัมภาษณ์ อาจารย์ กัญญา สุวรรณกรสกุล, ๑๓ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๑} สัมภาษณ์ พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริธมาโณ ป.ธ.๙ รศ. ดร.), ๑๙ กันยายน ๒๕๖๑.

๓. ปัญหาชีวิตของมนุษย์ที่สาเหตุจากผัสสะ เราจะมีวิธีการจัดการให้ได้ประโยชน์อย่างไร?

มีวิธีเดียวคือต้องนำผัสสะมาเป็นอารมณ์ในการเจริญสติด้วยการกำหนดรู้จักขุสัมผัสที่เป็นปัจจุบัน^{๘๒} คือการมีสติหรือฝึกเจริญสติให้มากๆ ทุกขณะที่มีโอกาส^{๘๓} การที่เราระลึกถึงมีสติสัมปชัญญะโดยมีธรรมคุ้มครองประโยชน์ที่ได้รับคือประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านตามแต่สภาวะธรรมนั้นๆ^{๘๔} ให้พิจารณาในทุกอย่างที่เกิดขึ้นเป็นไปในทางที่ดีและมีสิ่งทีกระทบกับเรา^{๘๕} ต้องจัดการเวทนาให้ได้ก่อน^{๘๖} ให้มีสติรู้เท่าทัน สติเป็นตัวเชื่อมของผัสสะ^{๘๗} เครื่องควบคุมผัสสะคือสติ ฝึกสติให้มากๆ ก็จะสามารถควบคุมผัสสะได้ จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่งในการดำเนินชีวิต^{๘๘}

๔. การเจริญสติในช่วงที่ผัสสะเกิดจะช่วยในการพัฒนาจิตอย่างไร?

กำหนดรู้ผัสสะที่ปรากฏ นอกจากจะสกัดมิให้จิตไหลเข้าสู่สติดอารมณ์ แล้วฝั่งระงับการเกิดเวทนา^{๘๙}

เจริญสติในช่วงที่ผัสสะเกิดนั้น จะช่วยให้เกิดการควบคุมและพัฒนาจิตให้เกิดเป็นกุศลอยู่ตลอดเวลา^{๙๐}

เป็นสติที่เจริญขึ้น คือ พัฒนาขึ้นใหม่มีความต่อเนื่องและคมชัดจนเห็นไตรลักษณ์^{๙๑}

มีการระลึกอยู่ตลอดเวลา ไม่ให้อวิชชาเข้าครอบงำไปในเรื่องที่ชั่ว^{๙๒}

เจริญสติปฏิฐานไม่ถึงขั้นธัมมานุปัสสนาสติปฏิฐานได้ก็อยู่ในเกณฑ์บรรลุแล้ว^{๙๓}

เจริญสติอย่างต่อเนื่องการเกิดผัสสะแต่ละครั้งไม่นำไปสู่การปรุงแต่งเป็นเหตุให้ คุณภาพจิต

ดี^{๙๔}

^{๘๒} สัมภาษณ์ ดร. วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๘๓} สัมภาษณ์ พระมหาอดิเดช สติวโร, ดร. ๗ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๔} สัมภาษณ์ อาจารย์ สุมาลัย พาณิชย์กุล, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๕} สัมภาษณ์ ดร.ณัฐนันท์ สิ้นชัยพานิช, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๖} สัมภาษณ์ พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์) ป.ธ.๙, ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๗} สัมภาษณ์ ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโณม, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๘} สัมภาษณ์ พระมหาบูรณะ ชาตเมโธ, ๘ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๘๙} สัมภาษณ์ ดร. วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๙๐} สัมภาษณ์ พระมหาอดิเดช สติวโร, ดร., ๗ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๑} สัมภาษณ์ อาจารย์ สุมาลัย พาณิชย์กุล, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๒} สัมภาษณ์ ดร.ณัฐนันท์ สิ้นชัยพานิช, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๓} สัมภาษณ์ พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล (นิรัญรักษ์) ป.ธ.๙, ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

มีผลดี พัฒนาจิตไปสู่วิปัสสนา จนเกิดปัญญาเห็นตามความเป็นจริง^{๙๕}

จะทำให้จิตรับอารมณ์อย่างรู้เท่าทัน ให้เกิดความคิดดีคิดร้าย^{๙๖}

๕. การใช้ปัญญาในช่วงที่ผัสสะเกิดสามารถนำไปเป็นแนวทางการใช้ชีวิตได้หรือไม่ อย่างไร?

ได้ พิจารณาตามแนวปฏิจจนุปบาท^{๙๗}

สามารถไถ่ถอนความยึดมั่นถือมั่น ทิฏฐิและมานะออกไปจากจิตใจได้^{๙๘}

ทำให้เกิดปัญญาในการเจริญวิปัสสนา มองเห็นสังขาร^{๙๙}

ทำให้รู้ว่าการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องของบุคคลทั่วไป ไม่ประมาทหมั่นทำความดี^{๑๐๐}

เมื่อเข้าใจสรรพสิ่งในโลกว่า เมื่อมีเกิด ก็มีเจ็บ ก็มีแก่และตาย จิตใจของผู้นั้นปล่อยวาง
ได้มากขึ้น^{๑๐๑}

ทำให้เห็นทุกข์ที่เกิดขึ้นอยากหลุกพ้น เราปฏิบัติเพื่อวางจรแห่งการเกิดของนามรูป^{๑๐๒}

ทำให้พิจารณาเห็นกระบวนการทำงานของอายตนะภายในและภายนอก เห็นไตรลักษณ์
เห็นธรรมชาติของชีวิต^{๑๐๓} เมื่อผัสสะเกิด ก็จะมีเวทนา มีเจตนา มีสัญญาเกิดขึ้นในระหว่างนั้น
พิจารณาอารมณ์ที่เกิดพร้อมกับผัสสะโดยมองเห็นคุณโทษจะทำให้อุปาทานจางคลายลงไปได้^{๑๐๔}

๔.๕ สรุปผลการวิเคราะห์

ผู้วิจัยสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนามีทัศนะว่ามนุษย์รับรู้ได้เพราะมนุษย์มีกายกับจิต ความเป็น
เพียงสิ่งที่คอยรับคำสั่งจาก จิต ดังนั้นจิตจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นธรรมชาติคอยบังคับบัญชาแต่

^{๙๕} สัมภาษณ์ ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รัชชาโณม, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๕} สัมภาษณ์ อาจารย์ กัญญา สุวรรณกรสกุล, ๑๓ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๖} สัมภาษณ์ พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริวาโน ป.ธ.๙ รศ. ดร.), ๑๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๗} สัมภาษณ์ ดร. วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๑.

^{๙๘} สัมภาษณ์ พระมหาอดิเดช สติวโร, ดร., ๗ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๙๙} สัมภาษณ์ อาจารย์ สุมาลัย พาณิชกุล, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๐} สัมภาษณ์ ดร.ณัฐนันท์ สิ้นชัยพานิช, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๑} สัมภาษณ์ พระมหาไพโรจน์ ญาณกุลโส (นิรัญรักษ์) ป.ธ.๙, ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๒} สัมภาษณ์ ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รัชชาโณม, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๓} สัมภาษณ์ พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริวาโน ป.ธ.๙ รศ. ดร.), ๑๙ กันยายน ๒๕๖๑.

^{๑๐๔} สัมภาษณ์ พระมหาบูรณะ ชาตเมโธ, ๘ กันยายน ๒๕๖๑.

ถึงแม้ว่าที่จะมีความสำคัญกว่ากาย แต่จิตจะแสดงพฤติกรรม เช่น การรับรู้ เป็นต้นไม่ได้ถ้าไม่มีกาย ดังนั้น การรับรู้ของมนุษย์จึงเป็นการทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบระหว่างประสาทกายกับประสาทใจ ดังนี้

๑) ด้านกายและด้านจิต

วิธีการพัฒนาชีวิตโดยอาศัยกายภาพพื้นฐานที่มีผลกระทบต่อบุคคลทั้งหมดบนโลกใบนี้ คือ

- ๑) การพัฒนาชีวิตด้านกายโดยอาศัยผัสสะที่เกิดกระทบโดยผ่านจักขุทวาร
- ๒) การพัฒนาชีวิตด้านกายโดยอาศัยผัสสะที่เกิดกระทบโดยผ่านโสตทวาร
- ๓) การพัฒนาชีวิตด้านกายโดยอาศัยผัสสะที่เกิดกระทบโดยผ่านฆานทวาร
- ๔) การพัฒนาชีวิตด้านกายโดยอาศัยผัสสะที่เกิดกระทบโดยผ่านชีวหาทวาร
- ๕) การพัฒนาชีวิตด้านกายโดยอาศัยผัสสะที่เกิดกระทบโดยผ่านกายทวาร

อนึ่ง ในกระบวนการพัฒนาชีวิตด้านกายนี้ แม้จะมีมุมมองที่หลากหลายแต่สำหรับในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยขอนำเอาหลัก ส.๕.ส ประกอบด้วย

- ๑) ส. ๑ คือ สีละ หมายถึง การพัฒนาชีวิตด้วยศีล
- ๒) ส. ๒ คือ สังวร หมายถึง การพัฒนาชีวิตด้วยการควบคุมอินทรีย์มีตา หู เป็นต้น
- ๓) ส. ๓ คือ สติสัมปชัญญะ หมายถึง การพัฒนาชีวิตด้วยการเจริญสติและสัมปชัญญะ
- ๔) ส. ๔ คือ สังเลขา หมายถึง การพัฒนาชีวิตด้วยการรู้จักใช้ชีวิตแบบพอเพียง
- ๕) ส. ๕ คือ สมาธิ หมายถึงการพัฒนาชีวิตด้วยการสร้างพลังจิตให้มั่นคง

เมื่อได้เครื่องมือพัฒนาที่เรียกว่า “ส.๕.ส” แล้ว ผู้วิจัยขอสรุปแนวทางการพัฒนาไปตามลำดับของทวาร ทั้ง ๕ มีตา หู จมูก เป็นต้น ดังนี้

มนุษย์ประกอบด้วยขันธ์ ๕ รวมเป็นรูปและนาม องค์ประกอบดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดประสาทรับรู้ ๖ ชนิด ในร่างกายเพื่อเป็นเครื่องมือในการรับรู้ของมนุษย์ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา เรียกเครื่องมือดังกล่าวว่า “อายตนะ” (มีความหมาย ว่าที่ต่อ) คือ

๑. จักขายตนะ ได้แก่ ประสาทตา
๒. โสตายตนะ ได้แก่ ประสาทหู
๓. ฆานายตนะ ได้แก่ ประสาทจมูก

๔. ชิวหายตนะ ได้แก่ ประสาทลิ้น

๕. กายายตนะ ได้แก่ ประสาทกายหรือผิวหนัง

๖. มนายตนะ ได้แก่ ประสาทใจ

พระพุทธศาสนาอธิบายอายตนะทั้ง ๖ ดังกล่าวว่ามีหน้าที่รับใช้มนุษย์ในฐานะเป็นเครื่องมือ ในการรับรู้โดยผ่านกระบวนการเกิดของวิญญาณ (ความรู้)

และการรับรู้สิ่งต่างๆ ของมนุษย์ต้องมีเครื่องมือคือประสาทสัมผัสทั้ง ๖ ทำงานร่วมกัน ความรู้จึงจะเกิดขึ้น

ประสาทสัมผัสทั้ง ๖ ซึ่งเรียกว่า “อายตนะ” คือเป็นจุดต่อหรือเป็นจุดที่ทำให้มนุษย์ติดต่อหรือรับรู้โลกภายนอก บางที่เรียกว่า “ทวาร” คือทางหรือช่องที่สิ่งภายนอกจะเข้ามากระทบหรือเข้ามาติดต่อกับชีวิตมนุษย์ เช่น ตา ก็เรียกว่าจะขุดทวาร = ทางตา หรือช่องตา บางทีก็เรียกว่า “อินทรีย์” ซึ่งมีความหมายว่า สามารถหรือทำหน้าที่ เช่น จักขุนทรีย์ ก็คือประสาทสัมผัสที่สามารถเห็นหรือทำหน้าที่เห็นเท่านั้น มนินทรีย์ก็คือประสาทสัมผัสที่สามารถคิด สามารถรับรู้หรือทำหน้าที่รู้เท่านั้น เป็นต้น

ความสำคัญ ในการรับรู้ของมนุษย์ทางด้านร่างกายและจิตมีหลายประเด็น คือ

๑. ประสาทรับรู้ของมนุษย์มีทั้งประสาททางกายหรือทางวัตถุและประสาททางใจ (ประสาทจิต) ซึ่งสามารถรับรู้ได้ทั้งสิ่งดีและไม่ดี แต่หากการรับรู้เกิดความผิดพลาดในการพิจารณา และเชื่อจากการรับรู้แล้ว ก็จะเป็นความหลงมกมาย หรือเชื่อมงคลตื่นข่าวที่ไม่จริง เกิดอคติ ซึ่งในเรื่องนี้ก็สามารถแก้ได้ด้วย ๕ ส คือ ๑) รักษากาย และวาจาให้เรียบร้อยด้วยศีล ไม่เปล่งวาจาที่จะทำให้เกิดผลกระทบต่อผู้อื่นจนเกิดความทะเลาะก่อนจะรู้เห็นหรือทราบตามความเป็นจริง ๒) สังวร คือ ระวังตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ในการรับข้อมูลที่ถูกปรุงแต่งก่อนนำเสนอ ๓) สติ สัมปชัญญะ เป็นกระบวนการที่สำคัญในการแก้ปัญหา เนื่องจากการกระทบบางครั้ง ไม่ว่าจะจากผู้คนรอบข้าง ก็สามารถทำให้ผู้ฟังเกิดความโกรธ หลง หรือรักได้ หากขาดการคิด รู้ตัวและพิจารณาให้รอบคอบ ๔) สังเลขา เป็นกระบวนการแก้ปัญหาที่ ๔ ในการรู้จักพอเพียงกับสิ่งที่มี โดยไม่เกิดความอิจฉาจากการเห็นหรือรับรู้ข้อมูลจากผัสสะแล้วเกิดความอยากได้ ซึ่งบางครั้งก็แสวงหามาด้วยทางที่ผิด และ ๕) สมาธิ ความตั้งมั่นในอารมณ์ที่ถูก ไม่เห็นผิดเป็นชอบ ไม่หลงกับผัสสะที่มากระทบ

๒. ประสาทรับรู้ทางกายหรือทางวัตถุแต่ละอย่าง จะทำหน้าที่รับรู้เฉพาะอย่าง หรือเฉพาะเรื่องโดยไม่สับสนกัน และทำหน้าที่แทนกันไม่ได้ รับรู้ได้เฉพาะเรื่องที่เป็นวัตถุด้วยกันเท่านั้น

๓. ประสาทรับรู้ทางใจ (มโน) เป็นศูนย์รวมของการรับรู้จากภาษาทางกายทุกอย่าง และเป็นตัวทำหน้าที่รับรู้ ชั้นสุดท้ายหรือกล่าวได้ว่าเป็นตัวทำหน้าที่รู้ที่แท้จริง ซึ่งสามารถลั่นกรองข้อมูล

เพื่อให้เกิดปัญญาจากการใช้ ส๕ส ได้อีกด้วย

กล่าวสรุปได้ว่ากระบวนการทำงานของประสาทสัมผัสทั้ง ๖ เป็นได้เป็น ๒ ขั้นตอนคือ

ขั้นตอนที่ ๑ ปราสาททางกาย (เช่นตา) กระทบหรือสัมผัสกับวัตถุภายนอก คือวัตถุที่ถูกมอง ก่อให้เกิดความรู้สึก ขั้นต้นเรียกว่า “ความรู้สึกทางตา” (จักขุวิญญาณ) ขั้นต้นนี้ (วัตถุ + ตา = จักขุวิญญาณ) “ผัสสะ” คือความรู้สึกสัมผัส

ขั้นตอนที่ ๒ ผัสสะหรือความรู้สึกที่กระทบนั้นไหลไปสู่ประสาทใจ เรียกว่า “มโนวิญญาณ” คือการรับรู้ทางใจเป็นความรู้ที่ชัดเจน จึงกล่าวได้ว่าอายตนะทั้ง ๖ เป็นเครื่องมือในการรับรู้โดยทำงานรวมกัน (ของประสาททั้งกายและ ประสาทใจ) อย่างเป็นระบบก่อให้เกิดการรับรู้ที่ชัดเจน

๒) ความสำคัญของจิตต่อการรับรู้และแก้ปัญหาด้านปัญญา

พุทธศาสนามีได้อธิบายเพียงแค่ว่าประสาทกายกับประสาทใจ “จิต” ทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบเท่านั้น แต่ได้อธิบายลึกไปกว่านั้นว่า ชีวิตประกอบด้วยรูปกับนาม หรือกายกับใจ “จิต” จากองค์ประกอบทั้งสองของชีวิตนี้ “จิต” ถือว่ามีความสำคัญมากกว่า “กาย” เพราะ “จิต” คือธาตุรู้ ทำให้มนุษย์มีความสามารถในการรับรู้ ซึ่งความสำคัญของจิตต่อการรับรู้ของมนุษย์ สามารถแยกประเด็นให้เห็นได้ ดังนี้

ก. คุณสมบัติของจิต พระพุทธศาสนาแบ่งคุณสมบัติของจิตออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. มีความสามารถในการรับรู้อารมณ์ทั้งในและนอก พระพุทธศาสนามีทัศนะว่าจิตมีคุณสมบัติรู้ คือมีความสามารถในการรู้ (วิญญาณ) เพราะฉะนั้นไม่ว่าประสาทกายจะทำงานหรือไม่ก็ตาม จิตก็ทำหน้าที่คิดอยู่ตลอดเวลา จะต่างกันตรงที่ถ้ามีข้อมูลจากประสาททางกายหรือผัสสะจากภายนอกเข้ามาสู่จิต จิตก็จะคิดข้อมูลนั้น หรือทำความเข้าใจในข้อมูลนั้น แต่ถ้าไม่มีข้อมูลหรือผัสสะจากภายนอกเข้ามาสู่ จิต จิตก็จะคิดข้อมูลเก่า “สัญญา” หรืออารมณ์ที่เคยได้รับรู้ตั้งแต่อดีตชาติ ซึ่งจิตในภาวะเช่นนี้ก็คล้ายกับภาวะของจิตที่พระพุทธศาสนาเรียกว่า “จิตในภวังค์” หรืออยู่ในภวังค์ (จิตในภวังค์คือจิตที่ไม่ได้คิดหรือรับรู้เรื่องภายนอกหรือคิดออกไปข้างนอกแต่คิดอยู่ภายในตัวเองเพราะธรรมชาติของจิตคือคิดอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าการคิดของจิตมี ๒ ลักษณะคือ

(๑) การเขียนเรื่องราวของข้อมูลที่มาจากร่างกายนอก ผัสสะ และ

(๒) การคิดเรื่องราวของตัวเอง อยู่ในตัวเองอยู่ในภวังค์

เพราะจิตมีหน้าที่คิด ฉะนั้น เมื่อไม่มีการคิดออกไปข้างนอกเปลี่ยนเสมือนคนออกไปทำงานนอกบ้าน จิต ก็จะคิดอยู่ภายในเปลี่ยนสมองคนทำงานอยู่บ้านโดยไม่สนใจสิ่งภายนอก ดังนั้น การคิดของจิตที่จะก่อให้เกิดการรับรู้โลกภายนอก คือการคิดข้อมูลที่เข้ามาจากร่างกายนอกจิตทำงานร่วมกับ

การทำงานของประสาทส่วนการคิดภายในตัวเองเป็นการคิดที่ไม่ก่อให้เกิดการรับรู้หรือก่อให้เกิดเป็นความรู้โลกภายนอก เป็นเพียงการคิดอย่างหนึ่งของจิต

๒. มีความสามารถในการศิ่ข้อมูลเก่า คำสอนเรื่องอายตนะหรือ ทวาร ๖ ของพระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นถึงกระบวนการคิดของมนุษย์ว่าเป็นขั้นตอนที่ต่อเนื่อง จากกระบวนการรับรู้ของประสาทสัมผัสทางกาย รวมเรียกว่าขั้นตอนช่วงนี้ว่า “ผัสสะ” หรือว่าเป็นขั้นตอนของผัสสะ

ฉะนั้น หากพิจารณาจุดนี้อาจทำให้เข้าใจว่ามนุษย์เริ่มคิดหรือจิตบรรลุเรื่องคิดต่อเมื่อประสาทสัมผัสทางกายเริ่มทำงาน หากประสาททางกายไม่ทำงาน จิตมนุษย์ก็ไม่คิดหรือคิดไม่ได้ ซึ่งนับว่าเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนที่มีต่อกระบวนการทำงานของจิต

ในปัญจสุทนี อรรถกถาสมณมุนทิกสูตร กล่าวว่า “จิตของเด็กก่อนหรือทารก นั้นคิดอารมณ์หรือเรื่องราวที่เป็นอดีต ที่มาจากพวกนรกเมื่อคิดถึงทุกขีในอดีตแล้วก็ร้องไห้ เด็กที่มาจากสวรรค์เมื่อคิดถึงสมบัติในสวรรค์แล้วก็หัวเราะ” อธิบายดังกล่าวนี้มุ่งแสดงให้เห็นว่าในขณะที่อวัยวะและประสาททางกายยังไม่พร้อมที่จะให้อารมณ์หรือส่งข้อมูลจากภายนอกเข้าไปให้จิตคิด จิตก็คิดอารมณ์หรือข้อมูลเก่าๆ ในอดีตที่ติดค้างมา เพราะจิตมีธรรมชาติหรือมีคุณสมบัติหรือคิดอยู่ตลอดเวลา

ข. ที่เป็นพื้นฐานของการรับรู้ พระพุทธศาสนาไม่เชื่อว่าสิ่งข้างนอกเป็นมโนภาพ (Idea) หรือ แต่เป็นสิ่งที่มียุ่อกจิตของมนุษย์ ดังนั้น เบื้องต้นของการรับรู้ต้องอาศัยที่เป็นพื้นฐาน เพราะจิตมีความสำคัญในการรับรู้อารมณ์ภายนอก ดังในอภิธัมมัตถวินิชาวินิติกา แปลความหมายของจิตไว้ว่า “ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่ายอมคิดอธิบายว่ารับรู้อารมณ์” (จินเตตตี จิตต์ อารมมณฺ วิชานาตีติ อตฺโถ) จากความหมายดังกล่าว ยืนยันได้ว่าที่เป็นพื้นฐานของการรับรู้ โดยที่จิตเป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ ทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ โดยอาศัยทวารหรืออายตนะภายนอก ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อใดที่กระทบอารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทางอายตนะ เมื่อนั้น ผัสสะเกิดขึ้น และผัสสะนี้เองเป็นจุดเริ่มของความรู้

๓. กระบวนการรับรู้ พุทธศาสนาอธิบายกระบวนการรับรู้ของมนุษย์ไว้ดังนี้

๑) มโนเป็นตัวเชื่อม ขั้นตอนการรับรู้ของมนุษย์นั้น เบื้องต้นความรู้ต้องอาศัยมโน จิต เป็นตัวประกอบ (ตัวเชื่อม) เพราะฉะนั้น และการที่ตาจะมองเห็น หูจะได้ยิน จมูกจะได้กลิ่น หรือจะรู้รสหรือกายจะได้ กระทบสัมผัส ก็ต้องอาศัยมโน คือใจนี้เข้าไปประกอบอยู่ด้วย (เป็นตัวเชื่อม) เสมอจึงจะทำให้เกิดการมองเห็น เกิดการได้ยิน เกิดการได้กลิ่น เกิดการรู้รส หรือเกิดการได้สัมผัสทางทวารทั้ง ๕

๒) ประสาทใจเป็นตัวตัดสินความรู้ขั้นสุดท้าย ขั้นตอนต่อจากมโน (จิต) เป็นตัวประกอบ (ตัวเชื่อม) คือประสาทใจเป็นตัวตัดสินความรู้ขั้นสุดท้าย ประสาทสัมผัสที่เป็นตัวตัดสินความรู้หรือเป็น

ตัวให้ความรู้ที่ชัดเจนแก่มันก็คือประสาทใจ (จิต) โดยประสาทใจจะทำหน้าที่รับผัสสะ หรือข้อมูลจากกระบวนการทางประสาทสัมผัสทางกายอีกทีหนึ่ง จึงทำให้เกิดความรู้หรือการรับรู้ที่ชัดเจน เช่น เห็นรูปอะไรรู้อะไรได้ยินเสียงอะไร เป็นต้น

๓) ผัสสะ เป็นจุดเริ่มแรกของการรับรู้ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนของการเกิดขึ้นของความรู้ที่ชัดเจน เพราะความรู้จะเกิดขึ้น อย่างชัดเจนได้ต้องอาศัยองค์ประกอบ ๓ ประการ คืออายตนะภายนอก รูป เสียง กลิ่นรส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ กระทับกับอายตนะภายใน (ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) และจิต (วิญญาณ) เกิดการรับรู้อารมณ์นั้น ลักษณะการประจวบกันทั้ง ๓ นี้เรียกว่า ผัสสะ ซึ่งสามารถเขียนผังได้ดังนี้

อายตนะภายนอก + อายตนะภายใน + จิต (วิญญาณ) = ผัสสะ

จึงกล่าวได้ว่าความรู้ทั้งหมดมีจุดกำเนิดที่ผัสสะ

๑. เวทนาเป็นทางแยกของความรู้ สำหรับความรู้ต่อจากขั้นตอนการรับรู้ดังกล่าว จะเป็นความรู้ที่บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ขึ้นอยู่กับกระบวนการสืบทอดจากผัสสะ ได้แก่เวทนา ดังพุทธพจน์ว่า

จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัยตาและ รูป เพราะประชุมธรรม ๓ ประการจึงเกิด ผัสสะ เพราะผัสสะ เป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา เสวยเวทนาอันใด ก็จำเวทนาอันนั้น บุคคลจำเวทนาอันใด ก็ตริกวทนาอันนั้น บุคคลตริกวทนาอันใดก็เนิ่นช้ำอยู่ที่เวทนาอันนั้น คือเนิ่นช้ำอยู่ที่เวทนาอันนั้น ส่วนแห่งสัญญาเครื่องเนิ่นช้ำ ก็ครอบงำบุรุษเนิ่นช้ำอยู่ที่เวทนานั้นเป็นเหตุ ในรูปทั้งหลายที่พึงจะรู้ด้วยตา เป็นอดีตก็ดี เป็นอนาคตก็ดี เป็นปัจจุบันก็ดี

เมื่อพิจารณาจากพุทธพจน์ข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่ากระบวนการทั้งหมดแยกเป็น ๒ ตอนคือ ตอนแรกตั้งแต่อายตนะภายในถึงเวทนา เป็นกระบวนการรับรู้บริสุทธิ์องค์ธรรมที่เกิดขึ้นเป็นกระแสบริสุทธิ์ ตามธรรมชาติ ตามเหตุ ตามปัจจัย ยังไม่มีสัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา เข้ามาเกี่ยวข้องตอนปลายคือ ตัดตอนตั้งแต่ เวทนาไปแล้ว เกิดเป็นกระบวนการ แบบสังสารวัฏ จากเวทนานี้เองจึงเป็นทางแยกของความรู้ว่าจะเป็นแบบวิวิธหรือสังสารวัฏ

๒. สัญญาจะเป็นอย่างไรขึ้นอยู่กับจิต การรับรู้ต่อจากเวทนาคือสัญญาถ้าจิตไม่มีกิเลส ตัณหา คือ สัญญา จะบริสุทธิ์คือรับรู้อารมณ์ตามความเป็นจริง แต่ถ้าจิตมีกิเลส ตัณหา สัญญาจะปรุงแต่งนามรูปที่เกิดดับทุกขณะให้เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา สัญญาในขั้นนี้จึงมีชื่อเรียกว่าปปัญจสัญญาคือสัญญาที่ปรุงแต่งอารมณ์ให้พิสดาร ด้วยแรงผลักดันของตัณหา มานะ และทิฏฐิ ปุถุชนมีสัญญาชนิดนี้ จึงมองเห็นสิ่งต่างๆ ไม่ตรงตามความเป็นจริง

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่ากระบวนการรับรู้ของมนุษย์ต้องเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างประสาทกายกับประสาทใจ (จิต) ประสาทกายมีความสามารถรับรู้วัตถุภายนอกได้ระดับหนึ่งคือระดับผัสสะ

ซึ่งมีความรู้หรือเป็นความรู้สึกเพียร “รับรู้ การกระทบ หรือรู้สึกว่ามีอะไรมากระทบ” เท่านั้นยังเป็นการรับรู้ หรือความรู้ที่เลื่อนล้าและไม่ชัดเจน (ถ้าฟังการทำงานของประสาทสัมผัสทางกายจึงไม่อาจก่อให้เกิดความรู้ที่ชัดเจนใดๆ แก่มนุษย์ได้) ต่อเมื่อประสาทกายกับประสาท ใจ (จิต) จะทำงานร่วมกับความรู้ที่ชัดเจนถึงเกิดขึ้น

สิ่งที่มนุษย์ควรรู้และผลจากการรับรู้ของมนุษย์นั้น พระพุทธศาสนาบอกว่าเมื่อมนุษย์เกิดการรับรู้ขึ้นความรู้ที่เกิดขึ้นเหล่านี้มีผลต่อมนุษย์โดยตรง คือถ้าหากว่ามนุษย์รู้แล้วเข้าไปปรุงแต่งและยึดถือโดยไม่สามารถเข้าใจตามความเป็นจริงของธรรมชาติ จะก่อให้เกิดโทษแก่มนุษย์ได้ ดังนั้น ผู้วิจัยได้นำหลัก ๘๕๘ ทางพระพุทธศาสนามาเป็นกระบวนการในการแก้ปัญหาของการรับรู้ด้วยผัสสะ ซึ่งเป็นได้ทั้งดีและไม่ดี แต่ถูกกลั่นกรองให้เป็นสิ่งดี ด้วยสีละ สังวร สติสัมปชัญญะ สังเลขา และสมาธิ เพื่อเป็นการเจริญปัญญาทวาริกภาวนา ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านกาย จิต และปัญญาเพื่อผลทางคุณภาพชีวิตอันพึงประสงค์ คือ ๑) มองโลกโดยปราศจากอคติ ๒) รู้จักควบคุมอารมณ์ให้อยู่อย่างมั่นคง ๓) เลือกมองสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในด้านดี ๔) มีสติอยู่เสมอ ๕) รู้จักเพิกเฉยต่อสิ่งต่างๆ ที่จรมารกระทบ ๖) รู้จักแยกแยะว่าสิ่งไหนสำคัญและไม่สำคัญ ๗) อยู่กับปัจจุบัน ๘) พุ่งเข้าไปในสิ่งที่สามารถควบคุมได้

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ผัสสะหรือผัสสเจตสิกมีความสำคัญและน่าสนใจ สามารถนำมาเป็นหลักธรรมสำหรับเป็นสารตั้งต้นแก่การพัฒนาชีวิตทั้งในทางโลกและทางธรรม(ทั้งทางโลกียะและโลกุตตระ) ทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม ทั้งนี้เนื่องจากเป็นปรมาตถธรรมกล่าวคือธรรมที่มีอยู่จริง มีใช่เป็นบัญญัติหรือมีใช่เป็นสมมุติธรรมที่ผู้ใดผู้หนึ่งแต่งตั้งหรือบัญญัติขึ้นมา เป็นธรรมที่สามารถพิสูจน์รู้ด้วยปัจจัยขณญาณ ด้วยเหตุที่เป็นสถานะที่มีอยู่จริงและความใกล้ชิดคุ้นชินกับสิ่งที่มีชีวิตทุกสรรพสิ่งบนโลกใบนี้ ดังนั้น จึงเป็นธรรมที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะทำให้เกิดองค์ความรู้ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ สามารถนำไปใช้ได้ในชีวิตจริง

ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า ผัสสเจตสิก คือ ขนวนเหตุแห่งความรักและความเกลียดชัง ซึ่งทั้งโลกถูกครอบไว้ด้วยสองสิ่งนี้ หากเป็นทางด้านความรัก ก็เป็นอันดีไป แต่หากเป็นทางด้านความเกลียดชัง ซึ่งเป็นด้านลบ ก็จะมีผลกระทบต่อชาวโลกอย่างมหาศาล กล่าวง่ายๆ ก็คือ การที่โลกเราเผชิญกับความไม่สงบพบกับสงครามในแต่ละยุคสมัย จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ ตลอดจนอาจจะมีครั้งที่ ๓ ในอนาคตอันไม่ไกลนี้ หากพิจารณาให้ถ่วงถี่แล้ว จะเห็นว่า ทุกความขัดแย้งล้วนมีผัสสะเป็นเหตุเป็นปัจจัย ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์เดรัจฉานหรือทวยเทพเทวาหรือท้าวมหาพรหมใดๆ หากไม่เข้าใจในกระบวนการของผัสสะอย่างถ่องแท้แล้ว ย่อมถูกกิเลสซึ่งเป็นมารร้ายเข้ามาสิงสถิตย์อยู่ในจิตใจ ทำให้ชีวิตเต็มไปด้วยสิ่งปนเปื้อน ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านตรัสเรียกว่า “มลละ” (มลทิน) หรือ “กิเลส” (สิ่งปนเปื้อน) สิ่งปนเปื้อนเหล่านี้ เปื้อนชีวิตเรามาตั้งแต่ปฏิสนธิ

สรุปก็คือว่า กระบวนการเกิดคุณงามความดีหรือความชั่วร้ายทั้งหมดทั้งมวลบนโลกใบนี้ ล้วนมีผัสสะเป็นที่มา หากไม่มีผัสสะ กิเลสก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ง่าย ทั้งหมดนี้ จึงเป็นที่มาของงานศึกษาและวิจัยฉบับนี้ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ ได้แก่ เพื่อศึกษาคำสอนเรื่องผัสสเจตสิกในพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาสภาพปัญหาของมนุษย์อันเกิดจากผัสสเจตสิก และเพื่อศึกษาวิเคราะห์ผัสสเจตสิกเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้ดำเนินตามหลักการที่ได้วางแนวทางไว้จนพบประเด็นคำตอบที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ผัสสะ ซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่เรียกว่า เจตสิกชนิดหนึ่ง ในบรรดาเจตสิกที่มีอยู่ทั้งหมด ๕๒ ชนิด ที่พระพุทธองค์ทรงเห็นความสำคัญยิ่ง จึงทรงหยิบยกขึ้นมาแสดงเป็นเจตสิกดวงแรกในคัมภีร์พระอภิธรรม ผู้วิจัยจึงมองว่า ผัสสะเจตสิกนี้ เป็นสภาวะธรรมที่สำคัญมากต่อกระบวนการพัฒนาชีวิตทั้งในด้านร่างกายและจิตใจ สามารถสื่อส่งให้กระบวนการด้านอื่นๆ ของชีวิตถือกำเนิดเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมในด้านบวกหรือด้านลบก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมทางกาย พฤติกรรมทางวาจา หรือพฤติกรรมทางใจ ก็ล้วนแล้วแต่มีผัสสะเป็นตัวเชื่อม ด้วยเหตุนี้ ผัสสะ จึงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการดำเนินชีวิต คุณงามความดีหรือความชั่วทุกอย่างล้วนแล้วแต่อิงอาศัยผัสสะเกิดขึ้น ดังนั้น หากสรรพสัตว์สิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะมนุษย์ ซึ่งทรงตนว่า เป็นผู้เปี่ยมด้วยสติปัญญา ประสงค์จะเอาชนะกิเลสความชั่วร้าย ก็จำเป็นต้องเริ่มต้นตั้งแคมป์ปฏิบัติภาวนา ณ จุดของผัสสะเป็นอันดับแรก

ผัสสะที่มาในคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์อัฐกถาและคัมภีร์ฎีกาเป็นต้น ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่เขียนไว้ด้วยภาษามคธหรือภาษาบาลีนั้น มีความเป็นอภิธรรมสูง โดยส่วนมากปรากฏในพระสูตร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหลักปฏิจสมุปบาท โดยทรงแสดงไว้ในเชิงบุคคลาธิษฐานบ้าง อัมมาธิษฐานบ้าง ในส่วนของวินัยปิฎก พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงไว้บ้าง แต่ก็ไม่ได้มีความหมายแตกต่างไปจากพระสูตร ส่วนในพระอภิธรรมปิฎกนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้โดยละเอียด ของจิตและโดยอัมมาธิษฐานล้วนๆ จึงยากที่จะเข้าใจและตามทัน

จึงสรุปได้ว่า หากเราต้องการที่จะเรียนรู้ผัสสะเพื่อให้สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาชีวิต เราจะต้องทำการศึกษาค้นคว้าจากพระสูตรเป็นหลัก แล้วเชื่อมโยงไปหาผัสสะในพระอภิธรรม ถ้าสามารถเชื่อมโยงได้โดยมิให้เกิดภาวะที่ขัดแย้งกัน ก็น่าจะสามารถอาศัยผัสสะเป็นเสาหลักในการสร้างพฤติกรรมอันดีงามได้

อนึ่ง สำหรับผัสสะที่จะนำมาเป็นเครื่องมือเพื่อการพัฒนาทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และปัญญานั้น ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในพระไตรปิฎก ได้แบ่งไว้หลากหลายประเภทย่อย เช่น ๖ ประเภทบ้าง ๓๒ ประเภทบ้าง ๘๙ ประเภทบ้าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุผลและมุมมองของการแบ่ง

ในฐานะที่ผัสสะเป็นสารตั้งต้นเวทนา ๓ ประการและก่อให้เกิดทุกข์และสุขต่างๆ แก่มวลมนุษยชาติทั้งผอง ผัสสะจึงเป็นหลักธรรมสำคัญยิ่ง พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงไว้ก่อนเจตสิกดวงอื่นๆ

ผัสสะเป็นได้ทั้งเหตุและผล ขึ้นอยู่กับจุดตำแหน่ง เป็นธรรมที่ถูกนำมาแสดงในวงล้อแห่งปฏิจสมุปบาทและปฏิฐาน มีความสัมพันธ์อยู่ตลอดเวลา กับชีวิตมนุษย์ ไม่มีสิ่งมีชีวิตใดบนโลกนี้ที่จะสามารถดำเนินชีวิตโดยปราศจากผัสสะได้

ผัสสะ ก่อให้เกิดทั้งปัญหาและผลสัมฤทธิ์ ไม่ว่าจะปัญหาหรือผลสัมฤทธิ์ทางกาย จิตใจ และสติปัญญา ล้วนแล้วแต่มีความเกี่ยวข้องกับผัสสะ ผู้ที่มองผัสสะได้ทะลุปรุโปร่ง ย่อมสามารถแก้ปัญหาหรืออุปสรรคให้กลายมาเป็นความสำเร็จได้

ผัสสะมีความสำคัญต่อการเจริญจิตตภาวนา เป็นบาทฐานแรกของการขึ้นสู่ภูมิธรรมขั้นสูง มีผลกระทบรอบด้าน ผู้ที่ถูกผัสสะกระทบแล้วสามารถต่อสู้ยืนหยัดอย่างมั่นคงได้ พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็น “ผู้ชนะ” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การชนะตนเอง

ผัสสะ เปรียบเสมือนต้นธารแห่งกุศลมหานที หรืออกุศลมหานที ผู้ที่รู้จักใช้ผัสสะอย่างถูกต้องตามแนวทางที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือสัตบุรุษชอบบรมสอนไว้ ย่อมสามารถพัฒนาชีวิตให้เจริญรุ่งเรืองทั้งด้านกายภาพ จิตใจ และสติปัญญาอย่างแน่นอน

นี่คือ บทสรุปผัสสะที่ผู้วิจัยได้เก็บเกี่ยวองค์ความรู้ หลังจากที่ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ผัสสะมาในทุกแง่มุม ทั้งจากคัมภีร์และประสบการณ์ตรง ซึ่งสามารถสรุปได้สั้นๆ ว่า “ผัสสะ เป็นสภาวะธรรมที่มีอยู่จริง เป็นเสมือนต้นธาร คือสารตั้งต้นให้กับการดำเนินชีวิตของเหล่าสัตว์ ตั้งแต่เริ่มต้นถือกำเนิดเกิดขึ้นในภพชาติหนึ่ง มีอิทธิพลยิ่งต่อการประสบความสำเร็จและความล้มเหลวในชีวิต”

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษาไปใช้

แม้เรื่องผัสสะกับการพัฒนาชีวิต จะเป็นองค์ความรู้ที่มีประโยชน์ ดังที่นำเสนอแล้วนั้น แต่ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกด้าน ควรระวังบางบุคคลที่อาจจะพยายามนำองค์ความรู้ใหม่นี้ไปอธิบายไปต่างๆ นานา ตามมติดความเห็นของตน จนออกนอกเส้นทางที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ อีกอย่างหนึ่ง เนื่องจากงานศึกษาวิจัยใหม่เป็นการศึกษาโดยยึดเอาคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นฐาน โดยมีการปรึกษาหารือกับผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลีหลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของคำแปลและคำอธิบาย อาจดูไม่เหมือนกับของผู้อื่น

อย่างไรก็ดี แม้เรื่องที่เกี่ยวข้องกับผัสสะจะมีเนื้อหาที่แสดงไว้ในพระคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นต้นอย่างกว้างขวาง แต่หากมีความสนใจอย่างจริงจัง ย่อมไม่เกินความพยายามของผู้ที่สนใจ โดยผู้สนใจอาจเริ่มต้นจากงานวิจัยนี้ไปตามลำดับ บทในแต่ละบทก่อน จากนั้นจึงศึกษาเพิ่มเติมจากตำราที่เป็นแหล่งอ้างอิง เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา และอื่นๆ ต่อไป

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

อย่างไรก็ดี การวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษาความรู้เรื่องผัสสะที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาชีวิต ตามแนวพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท โดยเน้นไปที่กระบวนการรับรู้ผ่านประสาทสัมผัสทั้ง ๖ ทั้งนี้เพื่อให้

สามารถทำการวิจัยได้ จะอย่างไรก็ตามยังมีประเด็นอื่นอีกมากมายที่น่าศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับผัสสะ จากคัมภีร์ต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการค้นหาไว้พอเป็นแนวทาง ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดประโยชน์มากยิ่งขึ้น ดังต่อไปนี้

- ๑) ศึกษาผัสสะที่มากกระทบทางจักขุทวารในชีวิตประจำวัน
- ๒) ศึกษาการเจริญผัสสะเจตสิกที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์
- ๓) ศึกษาผัสสะที่มากกระทบโดยใช้สติในการรับรู้เท่าทันในชีวิตปัจจุบัน
- ๔) ศึกษาวิเคราะห์เรื่องผัสสะเจตสิกเพื่อบรรลุอรหัตผล

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ Primary Sources

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกฉบับบาลี มหาจุฬาเดปีฎกั ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๕.

_____. ฎีกาภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๕.

_____. ปกรณ์วิเสสบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๕.

ญาณชยเถระ แลตีสยาดอ. นිරุตติทีปนี. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๑๓.

_____. ปรมัตถสังเขปฎีกา เล่ม ๒. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๑.

_____. ปฏิทิจสมุปบาททีปนี พม่า. ย่างกุ้ง: สำนักพิมพ์รัตนวาทีปิฎก, ๒๕๓๘.

_____. อนุทีปนี ภาษาพม่า. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์สาสนบัณฑิต.

ญาณชยเถระ. ปรมัตถสังเขปฎีกา เล่ม ๒. โรงพิมพ์ฉ่วยเฉ่งเต๊ะ, ย่างกุ้ง ๒๕๔๖.

ธมมปาลาจารย์. เนตติฎีกา ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรมการศาสนาพม่า พ.ศ. ๒๕๔๓.

_____. เนตติอรรถกถา. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรมการศาสนาพม่า พ.ศ. ๒๕๔๓.

ธัมมปาเลเถระ. วิสุทธิธรรมคัมภีร์ เล่ม ๑ ฉบับฉัฐสังคีติ. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๔.

พระพุทธโฆสเถระ. อัฐฐสาลินี ธัมมสังคณิอัฐฐกถา ฉบับฉัฐสังคีติ. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรมการศาสนา ๒๕๓๔.

ญาณชยเถระ. สังคหมหาฎีกา. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์สุธรรมวดี, ๑๙๒๘.

_____. อัฐฐสาลินี ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๔ หน้า ๑๕๑.

พระอานนทเถระ. ธัมมสังคณิมูลฎีกา เล่ม ๑ ฉบับบาลีอักษรพม่า. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๔.

พุทธโฆสเถระ. วิภังค์อัฐฐกถา บาลี. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรมการศาสนา ๒๕๓๔.

_____. อัฐฐสาลินี บาลี ฉบับฉัฐสังคีติ. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๔.

พุทธอัปปยเถระ. ปทฐปฐิติ ฉบับบาลีอักษรพม่า. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๓๗.

- พุทธทศตเถร. **อภิธัมมมาตตาร**. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรรมกรศาสนา ๒๕๒๗.
- มหานามเถระ. **ปฏิสัมภิตามรรคอัฐฎกถา**. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรรมกรศาสนา, ๒๕๔๘.
- มิลินทปัญหา ฉบับภาษาพม่า**. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรรมกรศาสนา, ๒๕๓๔.
- สีลาจารเถร. **อภิธัมมตถสงคททีปนีฎีกา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๗.
- สุมงคลสามิตเถร. **อภิธัมมตถวิภาวินีฎีกา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒.
- _____. **อภิธัมมาตตารฎีกา ปฐโม ภาโค**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๑.
- _____. **อภิธัมมาตตารอภินวฎีกาบาลี ฉบับฉัฐฐสังคีติ เล่ม ๑**.
- _____. **อภิธัมมตถวิภาวินีฎีกา**, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒.
- อนรุทธาจารย์. **อภิธัมมตถสงคทปาฬิ, วิธีสงคท**. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรรมกรศาสนาพม่า, พ.ศ. ๒๕๓๘.
- อริยวิธธมมเสนาปตติเถร. **มณิสารมณชฎาฎีกา ปฐโม ภาโค**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิญญาน ๒๕๔๒.
- อัคควังสเถระ. **สัททนีธธาตุมาลา**. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรรมกรศาสนา, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ Secondary Sources

(๑) หนังสือ:

- ติปิฎกปาฬิเมียนมาอภิธาน** เล่ม ๑๕. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรรมกรศาสนา ๒๕๒๖.
- พระเทพวิสุทธิเมธี ปัญญานันทภิกขุ. **ความสงบ**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๗.
- พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตโต. **พุทธธรรม: ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ วันจันทร์. **พุทธปรัชญา: สารและการพัฒนาการ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.
- พระราชวรมณี ประยูรท์ ปยุตโต. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.
- พระโสภณมหาเถระมหาสีสยาตอ. **วิปัสสนาธุระ: หลักการปฏิบัติวิปัสสนาฉบับสมบูรณ์** แปลโดย จำรูญ ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์ พุทธศักราช ๒๕๕๙.
- พุทธทาสภิกขุ. **ประมัตถสภาวะธรรม: คำบรรยายประจำวันเสาร์ ปี ๒๕๑๖** ในสวนโมกขพลาราม ไซยา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สวนอศุสมมุณี, ๒๕๓๔.
- พุทธปियเถระ. **ปทรุปลิทธิ** ฉบับบาลีอักษรพม่า. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กรรมกรศาสนา, ๒๕๓๗.
- สม สุจีรา ทนต์แพทย์. **ทวาร ๖ ศาสตร์ แห่งการรู้ทันตนเอง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๖.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎก: ฉบับสำหรับประชาชน**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, ๒๕๕๔.

(๒) วิทยานิพนธ์:

จิระโชติ สงวนปิยะพันธ์. “ศึกษาผัสสะเจตสิกกับการปฏิบัติวิปัสสนา เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนา ภาวนา ๗ เดือน”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาบูรณะ ชาตเมโธ (โพธิ์นอก). “การศึกษาอิทธิพลของอายตนะ สี่ที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระสมศักดิ์ มนิสสุโร (ดีเสมอ). “ศึกษาผัสสะในพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตร วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

(๓) สัมภาษณ์:

สัมภาษณ์ พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ ป.ธ.๙ รศ.ดร.) ๑๙ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระมหาบูรณะ ชาตเมโธ, ๘ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล นริณรุักษ์, ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ พระมหาอดิเดช สติวโร, ดร. ๗ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ ดร.วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ, ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ อาจารย์ สุมาลัย พาณิชย์กุล, ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ ดร.ณัฐนันท์ สิ้นชัยพานิช, ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโณม, ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑.

สัมภาษณ์ อาจารย์ กัญญา สุวรรณกรสกุล, ๑๓ กันยายน ๒๕๖๑.

ภาคผนวก

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก และ ถอดเทปสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก

เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ผู้สสเจตสิก

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ ดร.วิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ อายุ ๖๕ ปี

ที่อยู่ ๗๙/๙ หมู่ที่ ๒ ต.มหาสวัสดิ์ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี ๑๑๑๓๐

วุฒิการศึกษาทางศาสนา

- ประกาศนียบัตรอภิธรรมบัณฑิต จากอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ปริญญาเอกสาขาวิชาพระพุทธศาสนา จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วุฒิการศึกษาทางโลก

- ปริญญาตรีวิศวกรรมไฟฟ้า จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น
- ปริญญาโทวิศวกรรมไฟฟ้า จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- MBA (ด้านบริหารการเงิน) จากสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA)

ตำแหน่งปัจจุบัน ประธานกรรมการมูลนิธิเผยแผ่พระพุทธธรรม

สถานที่ทำงาน

๕/๑๐๘-๙ ซอยบรมราชชนนี ๑๓ ถนนบรมราชชนนี แขวงอรุณอมรินทร์ เขตบางกอก
น้อย กทม. ๑๐๗๐๐ โทรศัพท์ ๐๒-๔๔๙-๙๔๘๔

ตอนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับผู้สสเจตสิกในการดำเนินชีวิต

๑. ในทัศนะของท่าน ผู้สสเจตสิก มีบทบาทและมีความสำคัญอย่างไรต่อการดำเนินชีวิต

ผู้สส คือ ธรรมชาติที่กระทบอารมณ์ คำว่า “กระทบ” ในที่นี้มีได้หมายถึงการที่สิ่งของสองสิ่ง มาถูกต้องสัมผัสกัน แต่หมายถึงการประชุมพร้อมกันของธรรม ๓ ประการ คือ อารมณ์ วัตถุ และวิญญาณ ดังมีพระบาลีในสังยุตตนิกาย นิทานวรรคว่า

จกขุณฺจ ปฏฺิจจ รุเป จ อุปฺปชฺชติ จกขุวิญญานํ ตินฺณํ สงฺคติ ผสฺโส

โสตถย	ปฏิจ	สทเท จ	อุปปชติ	โสตถวิญญาน	ติณณ	สงคติ	ผลโส
ฆานถย	ปฏิจ	คนธะ จ	อุปปชติ	ฆานวิญญาน	ติณณ	สงคติ	ผลโส
ชีวถย	ปฏิจ	รเส จ	อุปปชติ	ชีวหาวิญญาน	ติณณ	สงคติ	ผลโส
กายถย	ปฏิจ	โณฏฐพเพ จ	อุปปชติ	กายวิญญาน	ติณณ	สงคติ	ผลโส
มนถย	ปฏิจ	ธมเม จ	อุปปชติ	มโนวิญญาน	ติณณ	สงคติ	ผลโส

จักขุวิญญาน ย่อมปรากฏขึ้นได้ เพราะอาศัยจักขุปสาท กับ รูปารมณ การประชุมรวมกันระหว่างจักขุปสาท รูปารมณ และจักขุวิญญาน ทั้ง ๓ นี้ ชื่อว่า ผัสสะ, ผัสสะทางจักขุทวารมีชื่อเฉพาะว่า จักขุสัมผัส

โสตถวิญญาน ย่อมปรากฏขึ้นได้ เพราะอาศัยโสตปสาท กับ สัทธารมณ การประชุมรวมกันระหว่างโสตปสาท สัทธารมณ และโสตถวิญญาน ทั้ง ๓ นี้ ชื่อว่า ผัสสะ, ผัสสะทางโสตทวารมีชื่อเฉพาะว่า โสตสัมผัส

ฆานวิญญาน ย่อมปรากฏขึ้นได้ เพราะอาศัยฆานปสาท กับ คันธารมณ การประชุมรวมกันระหว่างฆานปสาท คันธารมณ และฆานวิญญาน ทั้ง ๓ นี้ ชื่อว่า ผัสสะ, ผัสสะทางฆานทวารมีชื่อเฉพาะว่า ฆานสัมผัส

ชีวหาวิญญาน ย่อมปรากฏขึ้นได้ เพราะอาศัยชีวหาปสาท กับ รสารมณ การประชุมรวมกันระหว่างชีวหาปสาท รสารมณ และชีวหาวิญญานทั้ง ๓ นี้ชื่อว่า ผัสสะ, ผัสสะทางชีวหาทวารมีชื่อเฉพาะว่า ชิวหาสัมผัส

กายวิญญาน ย่อมปรากฏขึ้นได้เพราะอาศัยกายปสาท กับ โณฏฐัพพารมณ การประชุมรวมกันระหว่างกายปสาท โณฏฐัพพารมณ และกายวิญญานทั้ง ๓ นี้ชื่อว่า ผัสสะ, ผัสสะทางกายทวารมีชื่อเฉพาะว่า กายสัมผัส

มโนวิญญาน ย่อมปรากฏขึ้นได้ เพราะอาศัยภวังคจิต กับ ธรรมารมณ การประชุมรวมกันระหว่างภวังคจิต ธรรมารมณ และมโนวิญญานทั้ง ๓ นี้ ชื่อว่า ผัสสะ, ผัสสะทางมโนทวารมีชื่อเรียกเฉพาะว่า มโนสัมผัส

ผัสสะจึงมีบทบาทและมีความสำคัญในด้านการดำเนินชีวิตเป็นอย่างมากเพราะหากขาดผัสสะทั้ง ๖ นี้แล้ว การเห็น (จักขุวิญญาน), การได้ยิน (โสตถวิญญาน), การรับกลิ่น (ฆานวิญญาน), การรับรส (ชีวหาวิญญาน), การรู้สัมผัสทางกาย (กายวิญญาน) และการคิดนึกทางใจ (มโนวิญญาน) ก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายก็จะไม่ต่างอะไรกับตุ๊กตาที่ไม่มีความรู้สึกนึกคิดใดๆ ทั้งสิ้น

๒. ผัสสเจตสิก มีความสำคัญต่อการปฏิบัติกรรมฐานอย่างไร

จากข้อ ๑ ได้ทราบแล้วว่า การเห็น, การได้ยิน, การรู้กลิ่น, การรู้รส, การรู้สัมผัส และการคิดนึกทางใจจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะมีผัสสะ...หากถามว่า “ผัสสะ” มีความสำคัญต่อการปฏิบัติกรรมฐานอย่างไร ในที่นี้จะขอกล่าวเฉพาะการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเท่านั้น โดยจะนำผัสสะทางจักขุทวาร (จักขุสัมผัสสะ) ในขณะมองเห็นมาเป็นตัวอย่าง เพราะที่เหลืออีก ๕ ทวารก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน

จักขุวิญญูณเกิดขึ้นได้เพราะมีจักขุสพากรูปและรูปารมณมาประชุมกัน การประชุมพร้อมกัน ของสภาวะธรรม ๓ ประการนี้เรียกว่า จักขุสัมผัสสะ ซึ่งทำให้การมองเห็นเกิดขึ้นได้ หากมีสติกำหนดรู้อยู่ทุกขณะ ผู้ปฏิบัติจะทราบว่า การมองเห็นนั้นเป็นเพียงสภาวะธรรมที่มีรูปนามเป็นปัจจัยและไม่มีบุคคลตัวตนที่ทำให้เกิดการเห็นด้วย

จะขอยกตัวอย่างพระพาทิยเถระ เอตทัคคะในทางตรัสรู้เร็วพลัน (จิปปาภิญญา) ซึ่งพระบรมศาสดา ได้ทรงแสดงพระธรรมเทศนาให้ฟัง โดยตรัสสอนให้สำรวจอินทรีย์ คือ เมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น ได้ยินเสียงก็สักแต่ว่าได้ยิน ได้กลิ่นก็สักแต่ว่าได้กลิ่น ลิ้มรสก็สักแต่ว่าลิ้มรส และสัมผัสก็สักแต่ว่าสัมผัสเท่านั้น อายินดียินร้ายในสิ่งเหล่านั้นอยู่เป็นนิตย์...พาทิยะส่งกระแสจิตไปตามกระแสพระธรรมเทศนาก็ได้บรรลุอรหัตผลในทันที จากเรื่องนี้จะเห็นว่าการกำหนดจักขุสัมผัสสะ, โสตสัมผัสสะ, ฆานสัมผัสสะ, ชิวหาสัมผัสสะ และกายสัมผัสสะ สามารถทำให้พระพาทิยเถระบรรลุเป็นอรหันต์ได้ในทันที นี่คือตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า ผัสสเจตสิก มีความสำคัญต่อการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอย่างไร

๓. ในเมื่อชีวิตของคนเราต้องเผชิญกับผัสสะอยู่ตลอดเวลา เราจะมามีวิธีการจัดการกับผัสสะอย่างไรให้ได้รับประโยชน์

เราไม่สามารถเข้าไปจัดการผัสสะได้เลยเพราะผัสสะเป็นธรรมชาติที่ต้องเกิดกับจิตทุกดวงอย่างแน่นอน (ผัสสะเป็นสัพพจิตตสาธารณะเจตสิก)...หากต้องการได้รับประโยชน์จากผัสสะมีวิธีเดียวคือ ต้องนำผัสสะมาเป็นอารมณ์ในการเจริญสติด้วยการกำหนดรู้จักขุสัมผัสสะ, โสตสัมผัสสะ, ฆานสัมผัสสะ, ชิวหาสัมผัสสะ และกายสัมผัสสะที่เป็นปัจจุบัน ตามที่พระพาทิยเถระได้เคยปฏิบัติมาแล้ว

๔. การเจริญสติในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้นจะช่วยในการพัฒนาจิตอย่างไรบ้าง

ช่วงหนึ่งของปฏิจจสมุปปาทได้กล่าวไว้ว่า...

ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา

เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหา

ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิด อุปาทาน

หากสติมีกำลังและสามารถกำหนดรู้ผัสสะที่กำลังปรากฏอยู่นั้น นอกจากจะสกัดมิให้จิตไหลเข้าสู่บัญญัติอารมณ์แล้ว ยังระงับการเกิดเวทนา เมื่อระงับเวทนาได้ตัณหาและอุปาทานอันเป็นอกุศลธรรม ก็จะไม่เกิดขึ้น นอกจากนี้หากกำหนดผัสสะได้อย่างจดจ่อและต่อเนื่องจะทำให้เห็นสามัญลักษณ์ของผัสสะ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” อย่างชัดเจน อันเป็นเส้นทางนำไปสู่การทำลายอัตตาตัวตน ทำลายกิเลส และเข้าถึงมรรค ๔ - ผล ๔ - นิพพาน ๑ ได้ในที่สุด

๕. การใช้ปัญญาในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้นสามารถนำไปเป็นแนวทางในการเข้าใจชีวิต (เกิด-แก่-เจ็บ-ตาย) ได้หรือไม่ อย่างไร

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี
เพราะชาติเป็นปัจจัย	ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงมี

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีด้วยประการฉะนี้

หากนำวงจรปฏิจสมุปบาทมาพิจารณาในขณะที่ผัสสะเกิดขึ้นจะพบว่าสฬายตนะเป็นปัจจัยให้เกิด ผัสสะ และผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา...ยกตัวอย่างผัสสะที่เกิดทางตาจะเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้สึกพอใจ (โสมนัสเวทนา) ไม่พอใจ (โทมนัสเวทนา) หรือความรู้สึกวางเฉย (อุเบกขาเวทนา) แล้วแต่อารมณ์ที่มากระทบ เมื่อมีเวทนาเกิดขึ้นหากไม่มีสติกำหนดรู้ก็จะเป็นเหตุให้เกิดตัณหา เมื่อเกิดตัณหาหากไม่มีสติกำหนดรู้อีก ตัณหาก็จะกลายเป็นอุปาทานและเกิดการกระทำกรรมใหม่ (กัมมภาวะ) กรรมใหม่ก็จะส่งผลให้เกิดภพใหม่ ชาติใหม่ (อุปปัตติภาวะ) ต่อไป...การเกิด-แก่-เจ็บ-ตาย และการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏ์ก็คงหาที่สติมิได้

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก

เรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ผัสสะเจตสิก

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ พระมหาอดิเดช สติวโร/สุขวัฒนวดี, ดร. อายุ ๔๐ ปี, พรรษา ๑๓
ที่อยู่ วัดหงส์รัตนาราม ราชวรวิหาร คณะ ๒ ซ.วังเดิม ๒ แขวงวัดอรุณฯ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ

วุฒิการศึกษาทางศาสนา

- ป.ธ. ๙ และ พธ.ด. ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สถานที่ทำงาน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ตอนที่ ๒ ข้อมูลเกี่ยวกับผัสสะเจตสิกในการดำเนินชีวิต

๑) ผัสสะเจตสิกมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตเป็นอย่างมาก เพราะผัสสะเจตสิกเป็น ๑ ในสัพพจิตตสาธารณเจตสิก หมายถึง เป็นเจตสิกที่เกิดกับจิตทั่วไปทุกดวง (๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง) อธิบายได้ว่า จิตทุกดวงทั้งที่เป็นกุศล อกุศล หรืออัพยาทุกดวง จะเกิดขึ้นโดยปราศจากผัสสะเจตสิกไม่ได้ ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นการกระทำเล็กน้อยแค่ไหนของเราก็อตาม จะต้องประสบพบเจอกับผัสสะเจตสิกอยู่ตลอดเวลา เมื่อผัสสะเจตสิกเป็นจุดเริ่มต้นของการกระทำทั้งปวงที่ดี ไม่ดี หรือกลางๆ ดังนั้น หากมนุษย์ทุกคนเอาใจใส่และเข้าใจถึงความสำคัญของผัสสะเจตสิกได้เป็นอย่างดีแล้ว ย่อมสามารถเข้าใจถึงการเกิดดับของอารมณ์ที่จะเข้ามากระทบจิตใจได้ เมื่อเข้าใจได้ดีเช่นนี้ ย่อมสามารถยับยั้งอกุศลจิตที่กำลังจะเกิดขึ้นได้ อีกทั้งยังปรับสมดุลงให้อัพยาทุกดวงมีกำลังเข้มแข็ง พร้อมสนับสนุนให้เป็นกุศลจิตได้ตลอดเวลาด้วยสติและสัมปชัญญะที่เข้มแข็ง

๒) ผัสสะเจตสิกมีความสำคัญต่อการปฏิบัติธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเมื่อพิจารณาถึงการปฏิบัติธรรมหรือการทำงานทางจิต จิตที่ควรค่าแก่การงาน ย่อมต้องเป็นจิตที่ประกอบด้วยกุศลอยู่เป็นนิตย์ การทำให้กุศลจิตเกิดขึ้นตลอดเวลา จำเป็นต้องมีสติควบคุมเป็นอย่างดี โดยเฉพาะการควบคุมตั้งแต่จุดเริ่มต้นของการกระทบกันทางจิต ก็คือ ผัสสะเจตสิกนั่นเอง หากโยคีนักปฏิบัติมีความรู้และเข้าใจถึงผัสสะเจตสิกเป็นอย่างดีแล้ว จะพบว่า ผัสสะเจตสิกเป็นจุดเริ่มต้นหรือเหตุแห่งการกระทบกับ

อารมณ์ต่างๆ นำมาซึ่งความยินดีบ้าง ความโกรธบ้าง ทำให้ขุนเคื่องใจ และก่อให้เกิดประทุษร้ายบ้าง อีกทั้งยังเป็นสาเหตุให้เกิดอกุศลกรรมทางกาย ทางวาจาบ้าง หรือก่อให้เกิดกุศลกรรมทางกาย ทางวาจาก็ได้ ดังนั้น การรู้จักควบคุมดูแลผัสสะเจตสิก จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการปฏิบัติกรรมฐาน เพราะเป็นการเข้าใจและตัดกระแสแห่งเหตุที่ไม่ดี ก่อให้เกิดเหตุที่ดีทดแทน และส่งผลให้เกิดกุศลกรรมทั้งทางกายและวาจาที่เหมาะสมต่อการปฏิบัติต่อไป

๓) วิธีจัดการกับผัสสะให้ได้รับประโยชน์สูงสุด คือ การมีสติ หรือฝึกเจริญสติให้มากๆ ทุกขณะที่มีโอกาส การฝึกเจริญสตินั้นจะช่วยให้เรามีความรู้เท่าทันในทุกขณะที่เกิดการกระทบทางจิตใจ ทั้งในทางที่ดี หรือไม่ดี เมื่อเกิดการกระทบทางจิตใจในด้านที่ดี ก็ให้มีสติรู้เท่าทันว่า สิ่งนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เป็นของธรรมดาที่จะต้องเกิดขึ้นและให้ทำใจเป็นกลางๆ หรือเข้าใจในสิ่งนั้นเป็นอย่างดี ในทางตรงกันข้าม เมื่อเกิดการกระทบทางจิตใจในด้านที่ไม่ดี ก็ให้มีสติรู้เท่าทันว่า สิ่งนี้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา เราต้องรู้จักระงับยับยั้งสิ่งที่ไม่ดีที่กำลังเกิดขึ้นในใจนี้ ไม่ให้เกิดขึ้นทางกายหรือทางวาจา กล่าวคือ มีสติควบคุมและกำกับดูแลจิตใจให้ดี เมื่อเกิดการกระทบด้วยผัสสะเจตสิกแล้ว ต้องควบคุมจิตใจให้ดีเสียก่อน ก่อนที่จะทำหรือพูดสิ่งใดออกไป เมื่อรู้จักควบคุมด้วยการเจริญสติเป็นอย่างดีแล้ว ย่อมสามารถบริหารและจัดการผัสสะเจตสิกให้เป็นไปทิศทางที่ถูกที่ควรได้

๔) การเจริญสติในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้นนั้น จะช่วยให้เกิดการควบคุมและพัฒนาจิตให้เกิดเป็นกุศลอยู่ตลอดเวลา ธรรมดาจิตของคนเรานั้น แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ กุศลจิต อกุศลจิต และอัปยาคตจิต จิตที่มีประโยชน์และควรค่าแก่การทำงานคือกุศลจิต ดังนั้น การฝึกเจริญสติจึงเป็นการควบคุมหรือข่มจิตที่เป็นอกุศล ไม่ให้เกิดขึ้นหรือแสดงตัวออกมา อีกทั้งยังเป็นฝึกควบคุมจิตที่เป็นกุศล ให้แสดงตัวออกมาอย่างต่อเนื่อง เมื่อเป็นเช่นนี้เราจะสามารถควบคุมอารมณ์ที่ไม่ดีต่างๆ ไม่ให้เกิดขึ้นได้ เช่น อารมณ์โกรธ ขุนเคื่อง ท้อแท้ หรือเศร้าใจ เป็นต้น ดังนั้นการเจริญสติจึงช่วยฝึกหัดขัดเกลาจิตใจให้เป็นกุศลจิตอยู่เป็นนิตย์ และส่งผลต่อการกระทำหรือการพูดที่กุศลกรรมในชีวิตประจำวันได้เป็นอย่างดี

๕) การใช้ปัญญาพิจารณาผัสสะที่เกิดขึ้นนั้น เป็นการต่อยอดจากการใช้สติพิจารณาผัสสะที่เกิดขึ้นก่อนหน้า เมื่อมีสติในการพิจารณาผัสสะแล้ว เราจะรู้จักควบคุมให้กุศลจิตเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในทุกๆ การกระทำหรือพูดคุย เมื่อเป็นเช่นนี้เราย่อมเข้าใจถึงการเกิดดับของจิตที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วได้เป็นอย่างดี เมื่อเป็นเช่นนี้ปัญญาญาณย่อมขึ้นว่า ธรรมดาของชีวิตก็มีการเกิดเป็นจุดเริ่มต้น และมีความตายเป็นที่สุดของชีวิต การพิจารณาเห็นความเกิดดับของจิตบ่อยๆ ย่อมส่งผลให้เกิดปัญญาเพื่อการพิจารณาถึงชีวิตของมนุษย์ที่ต้องข้องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ และตายได้เป็นอย่างดี เมื่อพิจารณามาถึงจุดนี้ ย่อมสามารถลดอดีตตาความเป็นตัวตนของตัวเองได้ เมื่อลดอดีตตา ย่อมพิจารณาเห็นว่าอดีตตาไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ถาวร และก่อให้เกิดอนัตตสัญญาขึ้น คือ ความรู้และเข้าใจว่าทุกสรรพ

สิ่งเป็นอนัตตา เมื่อเป็นเช่นนี้ ย่อมสามารถถ่ายถอนความยึดมั่นถือมั่น ทิฏฐิ และมานะออกไปจาก
จิตใจได้ ก่อให้เกิดปัญญาญาณที่ถูกต้องในการดำรงชีวิตตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาต่อไป

อ. สุมาลัย พาณิชย์กุล (อธิธรรมบัณฑิต) สัมภาษณ์ ๙ กันยายน ๒๕๖๑.

๑. ในทัศนะของท่าน ผัสสะเจตสิก มีบทบาทและมีความสำคัญอย่างไรต่อการดำเนินชีวิต

ตอบ ผัสสะเจตสิกที่มีสติกำกับเป็นตัวชี้ทำความเข้าใจเพราะการกระทำของเราทำให้เราดำเนินชีวิตประจำวันไปในทางกุศล ไม่ตกเป็นทาสของตัณหา

๒. ผัสสะเจตสิก มีความสำคัญต่อการปฏิบัติกรรมฐานอย่างไร

ตอบ ผัสสะเจตสิก มีบทบาททุกขณะจิต ถ้ามีความรู้ตัวตลอด คือมี สติต่อเนื่อง ให้อภัยกับปัจจุบัน รู้แล้ววางละ เป็นเพียง การเกิดและดับเท่านั้น

๓. ในเมื่อชีวิตของคนเราต้องเผชิญกับผัสสะอยู่ตลอดเวลา เราจะมีวิธีการจัดการกับผัสสะอย่างไร ให้ได้รับประโยชน์

ตอบ การที่เราระลึกรู้ มีสติ มีสัมปชัญญะ โดยมี ศีล มี ธรรม คຸ້มครองประโยชน์ที่ได้รับ คือ ประโยชน์ตน และ ประโยชน์ท่าน ตามแต่สภาวะการณ์นั้นๆ

๔. ในการเจริญสติในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น จะช่วยในการพัฒนาจิตอย่างไรบ้าง

ตอบ การเจริญสติในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น ไม่ได้หมายถึงสติทั่วไปในชีวิตประจำวัน แต่เป็นสติที่เจริญขึ้นคือ พัฒนาขึ้นให้มีความต่อเนื่องและคมชัด จนเห็นไตรลักษณ์ เห็นสัจจะจากความเป็นจริงในกายและในใจของเรา

๕. การใช้ปัญญาพิจารณาในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น สามารถนำไปเป็นแนวทางในการเข้าใจชีวิต (เกิด แก่ เจ็บ ตาย) ได้หรือไม่ อย่างไร

ตอบ ปัญญาที่เกิดจากการพิจารณาในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น เป็นปัญญาที่รู้เท่าทัน ผัสสะต่างๆที่เกิดดับตลอดเวลา เมื่อสติต่อเนื่องนานๆสมาธิจึงตั้งมั่น ปัญญาในการเจริญวิปัสสนา จึงเกิดขึ้นได้ ย่อมเห็นสัจธรรม คือ ความเป็นจริงของชีวิต มีการเกิดแก่เจ็บตายเป็นธรรมดา

ดร.ณัฐนันท์ สิ้นชัยพานิช สัมภาษณ์ ๑๐ กันยายน ๒๕๖๑

๑. ในทัศนะของท่าน ผัสสะเจตสิก มีบทบาทและมีความสำคัญอย่างไรต่อการดำเนินชีวิต

ตอบ ผัสสะเจตสิก มีบทบาทสำคัญต่อชีวิตของเรา เพราะทุกคนจะต้องมีการกระทบ เมื่อมีการกระทบทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้ว ย่อมเป็นผลต่อ อารมณ์ของเราอย่างมาก ทำให้เราสามารถที่จะทำให้เกิด เวทนาในทางดีและไม่ดี ก็ให้เกิดการดำเนินชีวิตที่ดีและไม่ดี แต่หากควบคุมการกระทบ (ผัสสะเจตสิก) ให้เป็นแนวทางที่ดีได้ จะดำเนินชีวิตในทางที่ดี

๒. ผัสสะเจตสิก มีความสำคัญต่อการปฏิบัติกรรมฐานอย่างไร

ตอบ ผัสสะเจตสิก มีความสำคัญต่อการปฏิบัติกรรมฐาน โดยเมื่อเราปฏิบัติกรรมฐานแล้ว ก็เกิดการกระทบ เกิดเวทนาทำให้เราสังเกตเห็นเวทนาของเราได้ เข้าสู่การปฏิบัติกรรมฐานได้

๓. ในเมื่อชีวิตของคนเราต้องเผชิญกับผัสสะอยู่ตลอดเวลา เราจะมียุทธวิธีการจัดการกับผัสสะอย่างไร ให้ได้รับประโยชน์

ตอบ เมื่อเราเจอผัสสะอยู่ตลอดเวลาในชีวิตประจำวัน เราต้องอาศัยสติพิจารณา ให้ทุกอย่างที่เกิดขึ้น เพื่อเป็นไปในทางที่ดี และ รู้ว่ามีสิ่งทีกระทบกับเรา และ พิจารณา เรื่องที่เกิดขึ้น อย่างมี เหตุ มี ผล ทำให้เรารู้ตัวอยู่ตลอดเป็นการฝึกกรรมฐานไปด้วย

๔. ในการเจริญสติในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น จะช่วยในการพัฒนาจิตอย่างไรบ้าง

ตอบ จะช่วยให้จิตใจเรามีการ มีการระลึกรู้อยู่ตลอด ไม่ให้อวิชชาเข้าครอบงำไปในเรื่องชั่ว จะทำให้จิตใจเราลดความหลงลง มีขันติและ โสรัจจะ มากขึ้น มากขึ้น ทำให้ชีวิตเจริญในทางที่ดี

๕. การใช้ปัญญาพิจารณาในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น สามารถนำไปเป็นแนวทางในการเข้าใจชีวิต (เกิด แก่ เจ็บ ตาย) ได้หรือไม่ อย่างไร

ตอบ เมื่อผัสสะเจตสิกเกิดขึ้น เราก็จะเกิดเวทนา เมื่อมีสติเจตสิก เราก็ใช้ปัญญาพิจารณา อย่างที่เห็นเหตุผลทำให้ โมหะ เข้ามาครอบงำไม่ได้ สามารถทำให้รู้ว่า การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องของบุคคลทั่วไปที่ต้องเกิดเป็นธรรมดาที่จะเกิดเรื่องแบบนี้ไม่ประมาท หมั่นทำความดีเพื่อให้หลุดพ้น

ข้อเสนอแนะ

เป็นงานวิจัยที่ดี คือเริ่มต้น ผัสสะเจตสิก สติเจตสิก ปัญญาเจตสิก ซึ่งสอดคล้องกัน ที่สำคัญน่าจะให้ผู้ตอบมีโอกาสพิมพ์ลายมือ อาจเป็นอุปกรณ์ต่อการแปลผล

พระมหาไพโรจน์ ญาณกุสโล นิสฺสํวโร ป.ธ. ๙ สัมภาษณ์ ๑๑ กันยายน ๒๕๖๑

๑. ในทัศนะของท่าน ผัสสะเจตสิก มีบทบาทและมีความสำคัญอย่างไรต่อการดำเนินชีวิต

ตอบ เนื่องจากผัสสะเจตสิกเป็นเจตสิกที่เกิดทุกครั้งที่เกิดแต่ละคราเกิดอีกทั้งยังเป็นปัจจัยตัวแปรที่สำคัญของเวทนาคือความรู้สึกต่างๆดังนั้นผัสสะเจตสิกจึงมีความสำคัญมากต่อการดำเนินชีวิต

๒. ผัสสะเจตสิก มีความสำคัญต่อการปฏิบัติกรรมฐานอย่างไร

ตอบ จะกำหนดผัสสะเจตสิกได้นั้น ในเบื้องต้น จำต้องกำหนดเวทนาอันเป็นผลที่เกิดมาจากผัสสะเจตสิกให้ได้ก่อน ดังนั้นในแง่ของอารมณ์กรรมฐาน ผัสสะนั้นถือว่า กำหนดได้ยากกว่าเวทนา

๓. ในเมื่อชีวิตของคนเราต้องเผชิญกับผัสสะอยู่ตลอดเวลา เราจะมีวิธีการจัดการกับผัสสะอย่างไร ให้ได้รับประโยชน์

ตอบ จะจัดการกับผัสสะเจตสิกในรู้แบบใดๆก็ตาม จำเป็นจะต้องจัดการด้วยเวทนาให้ได้ก่อนเท่านั้น เพราะรู้จุดเริ่มต้นของกระบวนการจัดการทุกแขนงนั้น อยู่ที่ตัวปรากฏผล มิใช่อยู่ที่ตัวเหตุ

๔. ในการเจริญสติในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น จะช่วยในการพัฒนาจิตอย่างไรบ้าง

ตอบ สามารถกำหนดรู้ตัวผัสสะเจตสิกได้ นั้นแปลว่าโยคีสามารถ เจริญสติปัญญาไปจนถึงขั้นธัมมานุปยุฏฐานาสติปัญญาได้แล้วเมื่อจิตมีความสามารถถึงขั้นนั้น ก็อยู่ในเกณฑ์บรรลุแล้ว

๕. การใช้ปัญญาพิจารณาในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น สามารถนำไปเป็นแนวทางในการเข้าใจชีวิต (เกิด แก่ เจ็บ ตาย) ได้หรือไม่ อย่างไร

ตอบ ระดับที่สามารถพิจารณาปัญญาเจตสิกได้นั้นได้มีการพิจารณา เกิด ดับ มาไกลแล้ว จึงมีผลดีต่อการเข้าใจชีวิต (เกิด แก่ เจ็บ ตาย) ได้อย่างแน่นอน

ผศ. ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโณม สัมภาษณ์ ๑๒ กันยายน ๒๕๖๑

๑. ในทัศนะของท่าน ผัสสะเจตสิก มีบทบาทและมีความสำคัญอย่างไรต่อการดำเนินชีวิต

ตอบ ผัสสะมีบทบาทในการกระทบอารมณ์ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในปัจจุบันนี้สิ่งแวดล้อมรอบตัวของมนุษย์มีทั้งดีและไม่ดี เมื่อ ตากระทบสี จมูกกระทบกลิ่น ลิ้นกระทบรส กายกระทบความเย็นความร้อน ใจกระทบกับธัมมารมณ เพราะการกระทบกันของอายตนะเหล่านี้ ความสุขและความทุกข์จึงเกิดขึ้น ผัสสะเกิดขึ้นกระทบไม่ว่าสีนั้นจะเป็นสีของเนื้อผ้าอาหาร สีสองอาหารการกิน สีของรถยนต์ สีของโทรศัพท์มือถือหรือสีของข้าวของเครื่องใช้ เมื่อไม่พิจารณาจิตก็เกิดความอยากได้เป็นเจ้าของ แต่ถ้าตัดที่ผัสสะก็จะได้เมื่อ หู กระทบ กับเสียงเกิดผัสสะเสียงจะเป็นเสียงดีหรือไม่ดี ผัสสะมีหน้าที่กระทบกันครั้งแรกในทำนองเดียวกัน

๒. ผัสสะเจตสิก มีความสำคัญต่อการปฏิบัติกรรมฐานอย่างไร

ตอบ มีความสำคัญในการกำหนดกรรมฐานทางการรับรู้อารมณ์ เช่น บุคคลผู้ทำกรรมฐานในขณะที่ตาเห็นรูปให้กำหนดที่ผัสสะ หู ได้ยินเสียงให้กำหนดที่ผัสสะในทำนองเดียวกัน จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้กำหนดรู้เท่าทัน

๓. ในเมื่อชีวิตของคนเราต้องเผชิญกับผัสสะอยู่ตลอดเวลา เราจะมีวิธีการจัดการกับผัสสะอย่างไร ให้ได้รับประโยชน์

ตอบ วิธีจัดการกับผัสสะคือให้มีสติรู้เท่าทัน สติเป็นตัวตัวดวงจรของผัสสะเมื่อสติเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาทำให้สมาธิเกิดขึ้นและปัญญาเป็นสถานที่ทำให้จิตมีเหตุมีผล

๔. ในการเจริญสติในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น จะช่วยในการพัฒนาจิตอย่างไรบ้าง

ตอบ เมื่อบุคคลเจริญสติอย่างต่อเนื่องนั้นการเกิดผัสสะแต่ละครั้งไม่นำไปสู่การปรุงแต่งเป็นเหตุให้คุณภาพจิตดี

๕. การใช้ปัญญาพิจารณาในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น สามารถนำไปเป็นแนวทางในการเข้าใจชีวิต (เกิด แก่ เจ็บ ตาย) ได้หรือไม่ อย่างไร

ตอบ เมื่อบุคคลเห็นคนแก่ ตา เห็นคนแก่ถ้าบุคคลพิจารณาว่าแม้ตัวเราก็จักแก่และตาย เข้าใจในสรรพสิ่งในโลกว่า เมื่อมีเกิด ก็มีเจ็บ ก็มีแก่ และตาย จิตใจของบุคคลนั้นปล่อยวางได้มากขึ้น ไม่ยึดมั่นถือมั่นไม่อาฆาตพยาบาทมีจิตใจที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ อันเป็นผลมาจากการเข้าใจเรื่องผัสสะ ความทุกข์จะไม่เกิดอีกต่อไป

อาจารย์กัญญา สุวรรณกรสกุล สัมภาษณ์ ๑๓ กันยายน ๒๕๖๑

๑. ในทัศนะของท่าน ผัสสะเจตสิก มีบทบาทและมีความสำคัญอย่างไรต่อการดำเนินชีวิต

ตอบ มีบทบาทและสำคัญมาก เมื่อมีการกระทบทาง ตา หู จมูกลิ้น กาย ใจ ความรู้สึก สุขทุกข์ เกิดขึ้นตลอดเวลา รวมทั้งอาการเฉยๆ ถ้ารู้ไม่เท่าทันเวทนา ทั้งทางกาย และ ใจ ก็เกิดอกุศลได้บ่อยครั้ง

๒. ผัสสะเจตสิก มีความสำคัญต่อการปฏิบัติกรรมฐานอย่างไร

ตอบ สำคัญ เพราะได้เห็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นจากการกระทบเป็นเครื่องมือในการปฏิบัติได้อย่างดี

๓. ในเมื่อชีวิตของคนเราต้องเผชิญกับผัสสะอยู่ตลอดเวลา เราจะมีวิธีการจัดการกับผัสสะอย่างไร ให้ได้รับประโยชน์

ตอบ ใช้การกระทบเป็นอุปกรณ์ในการเห็น การเกิด การดับ ของเวทนา ปล่อยให้ผัสสะในด้านดีของตนไปตามธรรมชาติจนกว่าจะเป็นธรรมตา

๔. ในการเจริญสติในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น จะช่วยในการพัฒนาจิตอย่างไรบ้าง

ตอบ ช่วยพัฒนาจิตไปสู่วิปัสสนา จนเกิดปัญญาเห็นตามความเป็นจริง ทำให้จิตสงบ

๕. การใช้ปัญญาพิจารณาในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น สามารถนำไปเป็นแนวทางในการเข้าใจชีวิต (เกิด แก่ เจ็บ ตาย) ได้หรือไม่ อย่างไร

ตอบ ได้ ทำให้เห็นทุกข์ที่เกิดขึ้น อยากหลุดพ้นจากวิภวภูมิจนเห็นธรรมแห่งการเกิดของ รูป นาม ที่เป็นต้นเหตุของ ความ แก่ ความ เจ็บ ความ ตาย

ข้อเสนอแนะ

คำถามค่อนข้างกว้างนะคะ ถ้ายก ผัสสะ ทางตา ฯลฯ เป็นตัวอย่าง ที่ทวาร จะเห็นปัญหาและการแก้ปัญหา ชัดเจนขึ้น หรือไม่คะ การตอบปัญหาจะชัดเจนตามไปด้วยหรือไม่คะ แต่คงต้องใช้น้ำใจและเวลาในการสัมภาษณ์ค่ะ

พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริวาโน), รศ. ดร. สัมภาษณ์ ๑๙ กันยายน ๒๕๖๑

๑. ในทัศนะของท่าน ผัสสะเจตสิก มีบทบาทและมีความสำคัญอย่างไรต่อการดำเนินชีวิต

ตอบ ผัสสะเจตสิกจัดอยู่ในกลุ่มสัพพจิตตสาธารณ เจตสิก ๗ ดวง ซึ่งเกิดร่วมกับจิตทุกดวง ผัสสะเจตสิกมีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตเพราะเป็นที่รับกระทบอารมณ์จากภายนอกสู่การรับรู้ภายใน เช่น การรับรู้รูป การได้ยินเสียง หากจักขุประสาทเป็นต้นมีปัญหา การรับรู้รูปเป็นต้นก็เกิดไม่ได้ ซึ่งจะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตปกติไปด้วย

๒. ผัสสะเจตสิก มีความสำคัญต่อการปฏิบัติกรรมฐานอย่างไร

ตอบ การปฏิบัติกรรมฐานเน้นการเจริญสติในการรับรู้อารมณ์ผ่านทางผัสสะเจตสิก เช่น การกำหนดสติพิจารณาการกระทบกันระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอกไม่ให้เกิดยินดียินร้ายเป็นต้น

๓. ในเมื่อชีวิตของคนเราต้องเผชิญกับผัสสะอยู่ตลอดเวลา เราจะมีวิธีการจัดการกับผัสสะอย่างไร ให้ได้รับประโยชน์

ตอบ การดำเนินสติอยู่ตลอดเวลาเป็นวิธีจัดการกับผัสสะที่ดีและมีประโยชน์ต่อชีวิตในแง่บวกตามคำสอนของพระพุทธเจ้า

๔. ในการเจริญสติในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น จะช่วยในการพัฒนาจิตอย่างไรบ้าง

ตอบ โดยทั่วไปการรับอารมณ์ภายนอกอย่างไม่ระมัดระวังจะเป็นเหตุให้จิตเกิดความยินดี ยินร้ายซึ่งเป็นความเศร้าหมองของจิต เมื่อมีการเจริญสติในช่วงที่เกิดผัสสะอยู่ตลอดเวลาจะทำให้จิตรับอารมณ์อย่างรู้เท่าทัน ไม่เกิดความยินดียินร้าย ซึ่งเป็นการพัฒนาให้เกิดปัญญารู้ทันความจริงยิ่งขึ้นไป

๕. การใช้ปัญญาพิจารณาในช่วงที่ผัสสะเกิดขึ้น สามารถนำไปเป็นแนวทางในการเข้าใจชีวิต (เกิด แก่ เจ็บ ตาย) ได้หรือไม่ อย่างไร

ตอบ ในการใช้ปัญญาพิจารณาในช่วงที่เกิดผัสสะนั้นสามารถนำไปเป็นแนวทางในการเข้าใจชีวิต (เกิด แก่ เจ็บ ตาย) ได้อย่างดีทีเดียว กล่าวคือการเจริญสติอย่างต่อเนื่องในการรับผัสสะเป็นการเจริญเพิ่มพูนปัญญาซึ่งเมื่อพิจารณาเพิ่มมากขึ้นจะทำให้พิจารณาให้เห็นกระบวนการทำงานของอายตนะภายใน และ อายตนะภายนอกอย่างชัดเจน โดยสภาพที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา กระทั่งเห็นธรรมชาติความจริงของชีวิต และยอมรับความจริงนั้นด้วยปัญญา ตื่นรู้เท่าทันจนจิตปล่อยวางจากการยึดมั่นในอารมณ์ทั้งปวงได้

พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ

๑. ผัสสะเจตสิกมีบทบาทและความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิต เพราะว่าผัสสะเจตสิกเป็นธรรมชาติที่กระทบอารมณ์คือเชื่อมต่อหรือประสานงานกับสภาพธรรมทั้งสามที่เกิดขึ้นในขณะนั้นๆ ให้เป็นผลสำเร็จ คือเชื่อม อายตนะภายในได้แก่ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มโน อายตนะภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ และวิญญูณ ที่เกิดทางทวารทั้ง ๖ นั้น เช่น ตา รูป และจักขุวิญญูณ ถ้าทั้ง ๓ ส่วนนี้กระทบกัน แต่ละคราว เรียกว่าผัสสะ ถ้าไม่ได้รับการควบคุม ก็จะเกิดผลคือเวทนา พระพุทธเจ้าตรัสใช้คำว่า จักขุสัมผัสสชาเวทนา แปลว่า เวทนาที่เกิดทางจักขุสัมผัส เป็นต้น เวทนานั้นแบ่งเป็น ๓ คือ สุขเวทนา ส่วนที่ชอบใจ เป็นสุข ทุกขเวทนา ส่วนที่ไม่ชอบใจ เป็นทุกข์ และอทุกขมสุขเวทนา ส่วนที่ไม่ทุกข์ไม่สุข หรือ เฉย ๆ ไม่ใส่ใจ เมื่อเวทนาเสวยอารมณ์แล้วก็เป็นตัวมหาอุปาทาน เป็นภพ เป็นชาติสืบไปตามนัยแห่งปฏิจกสมุปบาท

ที่ควรพิจารณาคือว่า ผัสสะเจตสิกไม่ใช่เป็นธรรมชาติที่เกิดเฉพาะตัว ต้องมีสภาพธรรมอื่นประกอบด้วย เช่นในมหาภูตจิตลำดับที่ ๑ มีผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตาเป็นต้นเกิดขึ้นมาด้วยกัน (ดู อภิ.ส.(ไทย)๓๔/๑/๑) เหตุนั้น การที่จะพัฒนาให้เป็นประโยชน์ในการพัฒนาชีวิตได้นั้นรับข้อมูลจากภายนอก ปรโตโฆสะ ที่ดี เป็นปิยรูปสาตรูปฝ่ายกุศล ในฝ่ายอกุศลที่เป็นส่วนคอยตัดรอนก็มีเครื่องประกอบใกล้เคียงกัน (ดู อภิ.ส.๓๔/๓๖๕/๑๑๐) เป็นเครื่องประกอบ

๒. การเจริญกัมมัฏฐาน โดยหลักเบื้องต้นใช้สภาวะธรรม ๓ อย่าง คือ อาตาปี ความเพียร เภาภิเลส คือหมั่นทำโดยติดต่อ สัมปชัญญะ ความรู้ตัวทั่วพร้อมในขณะนั้น ๆ และสติ ความมีสติระลึกได้ ระลึกทันกับปัจจุบันอารมณ์เป็นหลักในการกำหนดรู้สติปัญญา ๔ การที่ผู้จะเจริญพระกัมมัฏฐานแม้เพียงการกำหนดกายคตาสติในอิริยาบถ ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ก็ต้องกำหนดที่ผัสสะ ในการกระทบอารมณ์มีเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อนตึง แม้ในการพิจารณาอาณาปานสติก็กำหนดที่ลมกระทบที่ช่องจมูกซ้ายขวาเป็นต้น ในการที่จิตกระทบอารมณ์ก็จะต้องมีการกำหนดรู้ตัวในเรื่องนั้น เหตุนั้น ผัสสะเจตสิกจึงมาความสำคัญต่อการปฏิบัติกัมมัฏฐานเป็นอย่างยิ่ง โดยความรู้ทันกับปัจจุบันอารมณ์ที่มากกระทบนั้น จะให้เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน หรือจะกำหนดเฉพาะอารมณ์ที่มากกระทบเท่านั้น เช่น เห็นเป็นแต่สักว่าเห็น ได้ยินเป็นแต่สักว่าได้ยิน ได้รู้เป็นแต่สักว่ารู้ แต่ทราบเป็นแต่สักว่าทราบ ก็จะเป็นการพัฒนาในการเจริญกัมมัฏฐานได้ดียิ่งขึ้น (ได้เห็นทางตา ได้ยินเสียงทางหู ได้รู้อารมณ์ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ได้ทราบธัมมารมณ์ที่มากกระทบใจ) โดยความสังวร หรือมีความระมัดระวังในการที่อายตนะภายใน กระทบกับอายตนะภายนอก ผู้ปฏิบัติจะกำหนดรู้เพียงสิ่งกระทบอายตนะเท่านั้น เมื่อระลึกชอบรู้เท่านั้นบ่อยๆ ก็จะช่วยพัฒนาปัญญาให้เกิดขึ้นไป

๓. ผัสสะเจตสิกนั้นเป็นธรรมชาติที่เป็นกลาง (ปกิณณกเจตสิก) แล้วแต่จะเข้าประกอบกับจิตฝ่ายใด เข้าได้ทั้งฝ่ายกุศล อกุศล อัพยาภุต ก็จะทำหน้าที่ของตนในฝ่ายนั้นให้ดีคือ มีลักษณะกระทบอารมณ์ ทำหน้าที่ประสานอารมณ์คือ อายตนะ อารมณ์ และวิญญาณเข้าด้วยกัน ให้ประชุมพร้อมกัน ทำให้ประสบผลสำเร็จในการประจวบกันของสภาพธรรมทั้งสาม เพราะผัสสะจะเข้ารับอารมณ์ที่กระทบเข้าเท่านั้น เหตุนี้ การที่เราจะจัดการกับผัสสะนั้นจึงต้องรู้เท่าทันกับปัจจุบันอารมณ์ เพราะผัสสะมีสหายธรรมของเขาย่อมมาก ทั้งเวทนา เจตนา สัญญา มนสิการ อธิโมกข์ เราจะจัดการกับผัสสะให้ได้ประโยชน์นั้นต้องมีความชำนาญในการใช้เครื่องมือคือ ต้องมีมนสิการที่ดี ที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ เป็นเครื่องมือภายใน ที่จะจัดการกับ ปรโตโฆสะข้อมูลจากภายนอก ถ้าจะอุปมา ผัสสะ เหมือนทางสามแยกหรือสี่แยก เป็นที่สัญจรของยานพาหนะต่าง ๆ อารมณ์เป็นเหมือนยานพาหนะที่ใช้หนทางเหล่านั้น ส่วนสัญญาณจรจรคือสติสัมปชัญญะเป็นผู้ควบคุมการจรจรนั้นให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เหตุนี้ เครื่องควบคุมผัสสะคือสติ ท่านจึงสอนให้เราฝึกสติให้มาก ก็จะสามารถควบคุมผัสสะได้ทัน จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่งในการดำเนินชีวิต

๔. สามารถพัฒนาจิตได้ด้วยการพิจารณาสภาพธรรมตามความเป็นจริง คือเมื่อผัสสะเกิดก็จะมีเวทนา มีเจตนา มีสัญญาเกิดขึ้นในระหว่างนั้น เราสามารถพิจารณาธรรมเหล่านั้นที่เกิดพร้อมผัสสะได้ โดยความเป็นสภาพที่มีคุณ มีโทษ มีประโยชน์ ไม่มีประโยชน์หรือมีทางสลัดออกได้อย่างไร ก็จะก่อให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ทำให้ความยึดมั่นด้วยอุปาทานจางคลายลงไปได้ เมื่อจิตรู้ตามความเป็นจริงอย่างนี้ ก็จะโปร่ง โล่ง เบา สบาย สามารถพัฒนาให้ยิ่งขึ้นไปได้

๕. ได้ เมื่อผัสสะเกิด ให้พิจารณาขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นในอายตนะผัสสะของเราแต่ละอย่างนั้น โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จะเห็นความเป็นจริงของชีวิตเพราะผัสสะเป็นที่รวมสภาพธรรมทำให้เกิดกุศล อกุศล และอัพยาภุตได้ตลอดเวลา

ข้อเสนอแนะ

ควรศึกษาสภาพธรรมที่พร้อมกับผัสสะให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น (แม่แบบ ดู อภ.ส. ๓๔/๑/๑ ดูที่อ้างอิง) ในข้อ ๑. ดูแนวการอธิบายในหนังสือพุทธธรรม ฉบับขยายความตอนที่อธิบาย อายตนะ และปฏิจจสมุปบาท เช่น หน้า ๒๘ เป็นไป หรือ หน้า ๒๖๐ เป็นต้นไป เป็นต้น

โดยผู้ที่สนใจสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้จากคัมภีร์ดังต่อไปนี้

- ๑) ศึกษาผัสสวารวิณณา จากมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก
- ๒) ศึกษาข้อมูลว่าด้วยผัสสะ ๖ โดยพิสตาร จากขุททกนิกาย มหานิเทศ และอัฐกถา
- ๓) ศึกษาเกี่ยวกับผัสสะมีจักขุผัสสะ เป็นต้น จากอังคุตตรนิกาย และอังคุตตรอัฐกถา

- ๔) ศึกษาผัสสปรนิตเทศ จากอภิธรรมปิฎก คัมภีร์วิภังค์ และอรรถกถา
- ๕) ศึกษาผัสสปัญจกรมราสีวิวัฒนา จากอัมมสังคณี และอรรถกถา
- ๖) ศึกษาพาหิรผัสสนานัตตสูตร จาก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค และอรรถกถา
- ๗) ศึกษาปัญหาที่เกิดจากผัสสะ จากสังยุตตอรรถกถาเล่มเดียวกัน
- ๘) ศึกษาอัญญตติยสูตรที่พระสารีบุตรตอบคำถามเกี่ยวกับความสุขความทุกข์ที่มีผัสสะเป็นต้นเหตุ จากสังยุต นิทานวรรค และอรรถกถา
- ๙) ศึกษาเรื่องเกี่ยวกับผัสสะ จากอุปวาณสูตร และภูมิจสูตร
- ๑๐) ศึกษาเหตุธรรมอื่นๆ นอกจากผัสสะ ซึ่งมีความเชื่อมโยงกันกับผัสสะ จากนิทานสังยุต
- ๑๑) ศึกษาหาลิตทิกูตร จากสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค
- ๑๒) ศึกษาผัสสมูลกสูตร จากสฬายตนวรรค
- ๑๓) ศึกษาประเด็นที่เกี่ยวกับการพิจารณาผัสสาหารจากนิทานสังยุต
- ๑๔) ศึกษาคำถาม-คำตอบ เกี่ยวกับคุณลักษณะของผัสสะจากมิลินทปัญหา
- ๑๕) ศึกษาผัสสะและเวทนาเกิดขึ้นโดยอาศัยมโนวิญญาณ ดุผัสสาทิวินิพยุชนปัญหา จากมิลินทปัญหา
- ๑๖) ศึกษาผัสสปัจจัยวารวิวัฒนา มิจฉาทิฎฐิ ๖๒ ล้วน มาจากผัสสะเป็นเหตุ จากทีฆนิกาย สีสักขันธวรรค และอรรถกถา
- ๑๗) ศึกษาผัสสนัญฐะ ญาณกถา จากปฏิสัมภิทามรรค และอรรถกถา
- ๑๘) ศึกษาอัสสาส์ปัตตสูตร ว่าด้วยการจำแนกผัสสะเป็นสมุทัย, อัดถังคมะ, อัสสาทะ, อาทีนวะ, นิสสรณะ จากสังยุตตนิกาย
- ๑๙) ศึกษาปรมัสสาส์ปัตตสูตร จากสังยุตตนิกายเช่นกัน
- ๒๐) ศึกษาดูความสำคัญและควมมีอิทธิพลของผัสสะ ๖ จาก ฉผัสสายตนสูตร ในสังยุตตนิกาย
- ๒๑) ศึกษาดูแนวทางการปฏิบัติเกี่ยวกับผัสสะทั้ง ๖ จากสังยุตตนิกาย เทวทหสูตร
- ๒๒) ศึกษากรณีผู้สามารถกำหนดรู้แจ้ง(วิปัสสนา) คลายกำหนด ละอาารมณที่มากกระทบสัมผัสได้ จนกระทั่งบรรลุนิพพานได้ จากสังยุต สฬายตนวรรค
- ๒๓) ศึกษาประโยชน์ของจักขุสัมผัส ในเรื่อง มัญจกถา จากคัมภีร์พระธรรมบท

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : YAN KWAY SHOW (ซาร์ว) หยาง กุย ลีว
- วัน/ เดือน/ ปี เกิด : ๘ กรกฎาคม ๒๕๑๙
- สถานที่เกิด : MahMoneHein Quarter, NamLan, ThiPaw Township,
North Shan State, Myanmar
- การศึกษา : ๙ Standard, อภิธรรมบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย
- ภาษาจีน : มัธยมศึกษาตอนปลาย ที่ประเทศเมียนมาร์
- ภาษาเมียนมาร์ : ปฐมศึกษา ที่ประเทศไทยเมียนมาร์
- ปีที่เข้าศึกษา : ๑๕ กรกฎาคม ๒๕๕๑
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : (ป.อบ) รุ่นที่ ๕๒ ปี พ.ศ. ๒๕๕๘
- ภาษาที่ใช้ประจำ : ภาษาไทย, ภาษาจีน, ภาษาเมียนมาร์
- ประสบการณ์การทำงาน : ปริญญาตรีบำนาญเป็นไทย และเป็นไกด์นำเที่ยว
- อีเมลที่ติดต่อได้ : kwayshow@gmail.com
- ที่อยู่ปัจจุบัน : บางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร
- เบอร์โทร : เมียนมาร์ 09425903898
ไทย 0628297996